

Anmeldelser

Johnny Kondrup: Erindringens udveje. Studier i moderne dansk selvbiografi. Amadeus, København 1994. 640 s., kr. 375.

Annegret Heitmann: Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik. Peter Lang, Frankfurt am Main 1994. 444 s., DM 98.

I takt med »de store fortællingers« undergang stiger interessen for »de små fortællinger«. Den stadig større mistillid til de universelle fortolkningsrammer – marxisme, psykoanalyse, strukturalisme, ideologikritik – med deres massive forklaringspotentialer medfører en øget opmærksomhed over for mere ydmyge, lokale og individuelle diskurssystemer. Tør man udpege en generel tendens i halvfemsernes human- og samfundsvidenskabelige forskning, er det en bevægelse bort fra de ambitiøse totaliseringsteorier, der frejdigt påtager sig at forklare alt mellem himmel og jord, over mod mere konkrete, præcise og klart afgrænsede projekter, der til gengæld ofte udviser større genstandssensitivitet end de tidligere årtiers overambitiøse universalforklaringer. Den radikale sætten spørgsmålstegn ved tidligere selvfølgeligheder som nationalstaten, individet, kønnet, sproget mm. har haft den positive følgevirkning, at den humanvidenskabelige forsker i høj grad har forladt den kliniske, pseudo-objektive og bedrøvelige position for snarere at åbne sig for genstandsfelternes mangfoldighed og uforudsigelighed.

Når tiltroen til universelle eksistensfortolkninger svækkes, skærpes interessen for de individuelle. Det er her selvbiografien kommer ind i billedet. Denne genre, hvori enkeltindivider retrospektivt (re)konstruerer hele eller dele af deres liv i skrift, har længe været ignoreret af forskningen. Først ved århundredskiftet kom spæde ansatser til en teoretiseren. Til gengæld er sekundærlitteraturen om emnet i de seneste par årtier nærmest eksploderet. Paradoksalt nok – men måske i sidste ende forståeligt – har netop den epoke, der fastslog såvel »menneskets død« som »livets meningsløshed«, udvist en kolossal interesse for enkeltindividers bestræbelser på (trods alt?) at tilskrive det personligt levede liv en betydning. Det kan synes som om, at der på mikroplanet søges hvad der på makroplanet er opgivet: individ, liv og mening.

Faktum er i hvert fald, at en genre som længe blev betragtet som marginal, privat eller pseudolitterær, nu i bemærkelsesværdig grad er blevet genstand for forskningsinteresse. De »små« livsfortællinger systematiseres, katalogiseres og analyseres som aldrig før. Man kunne fristes til at se en analogi til forrige århundredes »opdagelse« af folkeeventyrene, og betragte selvbiografien som det tyvende århundredes skjulte guld, som en oplyst forskning nu endelig får gravet frem af folkedybet.

Også nordiske filologer er begyndt at interessere sig for denne genre. I 1994 så hele to doktorafhandlinger om dansk selvbiografi dagens lys. Selvbiografiefks-

perten Johnny Kondrup udgav »Erindringens udveje«, og Kielerskole-skandinavisten Annegret Heitmann doktorerede med afhandlingen »Selbst Schreiben«. Der er for begges vedkommende tale om interessante og læseværdige forskningsbidrag, den ene dog ulige vægtigere end den anden. Fælles er de to forfattere om at være glimrende tekstlæsere, grundige og jordbundne forskere præget af en common sense, som ellers netop i selvbiografiforskningen – især i dens mere derrida'ske former – er lidt af en mangelvare. De konkluderer aldrig mere end materialet kan bære, til gengæld leder man forgæves efter epokegørende konklusioner eller dristige hypoteser hos Kondrup og Heitmann.

Ellers går de to yderst forskelligt til værks. Alene valget af genstandsfelter viser de forskellige ambitionsnivauer: Kondrup udvælger seks selvbiografier af professionelle forfattere fra dette århundrede, fem mænd og en kvinde, Heitmann samtlige (!), dvs. de ca. femhundredte, trykte selvbiografier skrevet af danske kvinder i de sidste fire århundreder. Kondrups projekt er således bevidst »nær-synet« og indsnævret, hvor Heitmanns pionerarbejde har imponerende omfang, bredde og perspektiv.

»Erindringens udveje« har som mål: »at opsamle en række af de teser om selvbiografien i det tyvende århundrede, som allerede findes i omløb, men som savner dokumentation, og afprøve dem på et konkret materiale« (Kondrup s 21). Dette materiale består af seks danske forfatters selvbiografier, som størstedelen af afhandlingen går med at analysere. Der er således tale om atypisk materiale, nemlig værker af professionelle skribenter, »litterære selvbiografier« om man vil, hvad der naturligvis gør det let for Kondrup at gå traditionelt litteraturvidenskabeligt til værks i behandlingen af disse æstetisk komplekse og interessante tekster.

Faren ved et projekt som Kondrups med en så snæver forskningsinteresse, et så begrænset genstandsfelt og et fravær af overordnede teser eller teorier er naturligvis, at alt så står og falder med enkeltanalysernes kvalitet og tyngde. Her står Kondrups bog imidlertid distancen: de fintmærkende, tætte og ofte skarpsindige læsninger af Ole Wivel, Elsa Gress, Thorkild Bjørnvig, Thorkild Hansen, Henrik Stangerup og Jacob Paludan imponerer som tekstanalytisk håndværk. Kondrup balancerer frugtbart mellem solidarisk indlevelse og kritisk analyse, han stryger teksterne såvel med som mod hårene, og det lykkes ham at afdække smertepunkter, fortrængninger, lakuner, harmoniseringer og æstetiseringer i de seks forfatters kamp for at indpasse tilværelsens mangfoldighed i selvbiografierens form.

Netop spørgsmålet om form og indhold er Kondrups hoveddærende: hvordan det i det tyvende århundrede kunstnerisk og bevidsthedsmæssigt overbevisende kan lade sig gøre at fremstille sit liv i en samlet skriftlig form, efter at psykoanalysen grundlæggende har sæt tvivl om erindringsprocessen og enkeltindividets evne til selvanalyse, sociologien har afdækket fremmedgørelsen som det (post)moderne menneskes grundvilkår, superstrukturalismen (Kondrups samlebetegnelse for strukturalisme og dekonstruktion) har problematiseret sprogets referentialitet, og forestillingen om selvbiografiens almenmenneskelige gyldighed (enkeltindividet som metafor for mennesket, det Kondrup kalder »den antropologiske fordring«) er blevet forkastet.

Når der alligevel produceres selvbiografier, er der så ikke tale om en anakroni-

stisk genre, der fortrænger postmodernitetens eksistentielle grundvilkår og på forhånd er dømt til at blive kitsch, sådan som Frankfurterskole-filosoffen Theodor Adorno hævder? Kondrup mener nej, men lader de fire spørgsmål – forholdet til psykoanalysen, sociologien, superstrukturalismen og antropologien – styre gennemgangen af de seks forfattere. Han ønsker således at undersøge, hvordan de hver især forholder sig til disse udfordringer, hvilke udveje erindringerne finder i denne situation.

Mest udfoldet er forholdet til psykoanalysen, især Freud, men også Jung (som Kondrup klart er i mere samklang med). Ikke fordi nogen af de seks forfattere er specielt psykoanalytisk orienteret, men fordi denne diskurs (især i mere udvandede former) er særdeles rodfæstet i det tyvende århundredes intellektuelle verdensbillede; freudianske begreber er degenereret og almengjort til klichéer i vores hverdagstænkning, ikke mindst hos moderne intellektuelle. Sociologien spiller en mindre rolle, mens alle seks forfattere til gengæld reflekterer over genren og flere eksplicit tematiserer dens fikcionaliseringspræg.

Det kan undre, at de fire udfordringer kun anskues ud fra de analyserede forfatteres eksplicite og implicite reaktioner, mens de ingen indflydelse synes at have på Kondrups egen læsemåde. Derved får analyserne videnskabsteoretisk set et lidt naivt præg, idet Kondrup permanent forbliver inden for analysematerialets videnshorisont. Hans genstandssensitivitet synes at have medført en berøringsangst over for teori, der ligger uden for genstandsfeltets eget univers, hvad der ofte giver læsningerne et præg af lukkede kredsløb.

Inden for disse selvpålagte begrænsninger er analyserne imidlertid yderst interessante. Ole Wivels fire selvbiografiske bøger analyseres i konfliktfeltet mellem kaotiske erfaringer og harmoniserende, klassisk form, især splittelserne mellem kunst og praksis (rollerne som hhv. lyriker og forlagsdirektør) og smertepunkter i privatlivet (utroskab og ægtefællernes følelsesmæssige gliden fra hinanden); på skarpsindig vis afsløres Wivels fikcionaliseringsteknikker, der især mod bøgernes slutninger krampagtigt postulerer og konstruerer harmoni i forhold til livssituationer, der på skrivetidspunktet endegyldigt er afsløret som uholdbare; Kondrup demonstrerer overbevisende, hvordan dette don quixote-projekt med tiden bliver stadig vanskeligere.

Elsa Gress erindringsbøger gennemgås med kritisk blik for den kvalitativt nedadgående bevægelse fra »Mine mange hjem«s personlige hudløshed til de sidste binds selvtilfredse memoire-karakter, en bevægelse fra introspektion til udvendighed. Kondrup opstiller her den plausible hypotese, at Gress har »opbrugt« sine livserfaringer i de mange selvbiografiske romaner, så kun de tomme skaller bliver tilbage til selvbiografien.

Mere solidarisk indlevende og næsten medskrivende og omstrukturerende gennemgås Bjørnvigs erindringer, hvis økologiske metafysik og kosmologi synes i harmonisk samklang med Kondrups egen Aage Henriksen-inspirerede organisme-tænkning og Jung-beslægtede arketypeforestillinger. Mere kritisk er behandlingen af Thorkild Hansens »Søforhør«, hvis »interviewer« afsløres som en raffineret fiktion, der umiddelbart fremstår som en kritisk, dybdeborende spørger, men i virkeligheden på besværgende vis blot hindrer den fingerede dialog i en mere indtrængende analyse af subjektiviteten.

Også Stangerups tvetydige selvbiografi, »Fjenden i forkøbet« (der står »ro-

man« på titelbladet) rummer en pseudo-dialogisk ramme, idet hovedpersonen (»Henrik Stangerup«) i en krisesituation betror sig til en ung, sympatisk læge; Kondrups analyse demonstrerer overbevisende hvordan denne skikkelse gradvis toner ud og åbner et rum for den ideale læser. Analysen munder ud i et interessant forfatterskabsoverblik, hvor »Fjenden i forkøbet« ses som et »katartisk« skrift, der tillader Stangerup at sprænge sit hidtidige, »narcissistiske« projekt præget af personlige problematikker og udvikle mere »objektive« og (dermed?) vellykkede romaner som »Vejen til Lagoa Santa«, »Det er svært at dø i Dieppe« og »Broder Jacob«. Hypotesen er besnærende, men rummer en række betænkelige kortslutninger: det synes f.eks. ikke klart, hvorfor »subjektivitet« skulle medføre manglende kunstnerisk kvalitet.

Jacob Paludans fire crindringsbøger udviser formelt den mest radikale mistilid til genrens klassiske enheds- og helhedsskabende tendenser og består af enkeltstående fragmenter, hvis genese – noget omstændeligt – søges rekonstrueret bl.a. gennem minutøse filologiske kladder-studier. Det lykkes at påvise, at de tilsyneladende usammenhængende stykker indgår i kompositions mønstre efter visse associationsprincipper. Her som i visse andre dele af værket kunne der med held være strammet op.

Dette er en generel indvending mod afhandlingen. Den er lang, for lang, og en sidste gennemskrivning ville have gavnet. Denne burde især indarbejde det vigtige og interessante forskningshistoriske appendiks, der nu står uorganisk og flagrer som hale på teksten; dette tvinger læseren ud i en omstændelig cirkellæsning, idet det fulde udbytte af indledningen først opnås med appendikset som baggrund.

Kondrup leverer i et lettilgængeligt og ubesværet sprog seks fine forfatterportrætter, der med udgangspunkt i glimrende analyser af selvbiografierne også formår at give overblik over de øvrige værker; således fungerer »Erindringens udveje« ikke blot som sonderinger i seks moderne selvbiografiske eksempler, men også som appetitvækker og indføring i en række væsentlige danske forfatterskaber. Som doktorafhandling om moderne dansk selvbiografi må den dog p.g.a. det sparsomme og snævert udvalgte analysmateriale, de teoretiske begrænsninger, og den for forsigtige afståen fra overordnede forskningshypoteser – sine 639 sider til trods – siges at høre hjemme blandt genrens letvægtene.

»Selbst Schreiben« er på flere måder en anderledes vægtig sag. Alene det bibliografiske forarbejde gør denne afhandling til en forskningsmæssig bedrift, ikke mindst fordi Heitmanns projekt med kortlægningen af det tekstlige landskab, som de kvindelige selvbiografier udgør, er pionerarbejde. Her bør særligt det 35 sider lange appendiks med korte referater af samtlige ca. femhundrede selvbiografier fremhæves. Men tung er afhandlingen tillige i form og sprog, som ikke er så indbydende og umiddelbart læseligt som Kondrups. Heitmanns arbejde er kondenseret og tørt, kun i de rene analyseafsnit letter fremstillingen. Man mærker, at tyske universitetsafhandlinger skal leve op til helt andre stilistiske normer end danske. Og så skal man endda i den forbindelse være opmærksom på, at i sin genre er afhandlingen velskrevet og letfordøjelig.

Også Heitmann inddrager et forskningshistorisk kapitel, men det er grundigere og mere organisk inkorporeret i afhandlingen end hos Kondrup, og den teoretiske orientering er bredere og mere ajourført end Kondrups selvdefinerede »tra-

ditionalisme« med Goethe, Dilthey og Jung som vigtige teoretiske pejlemærker. Heitmanns interesse ligger ikke i selvbiografiens overlevelsesmuligheder som genre i det tyvende århundrede, hun søger ud fra et (moderat) postfeministisk udgangspunkt at bestemme, om der findes en særlig kvindelig selvbiografisk tradition i Danmark, og om kvinder skriver anderledes og om andre ting, når de skal sætte deres liv på skrift, end mænd. Skønt det er Kondrup, der postulerer at ville afprøve teori på empiri, er det Heitmann, der i større omfang gør det.

Materialet er som nævnt omfattende og heterogent, og forståeligt nok har hun større problemer med det end Kondrup, bl.a. fordi også hendes force er den indfølelse, nærlæsende tekstanalyse af »rigtig« litteratur. Heitmann springer ikke over lave gærder, hvad der gør afhandlingen mere spændende og perspektivrig end Kondrups »helgarderede« med- og modlæsninger af selektivt materiale.

»Selbst Schreiben« består af især to hovedkapitler. I det første tager hun hele bunken af selvbiografier – skidt og kanel – og systematiserer dem tematisk ud fra spørgsmålet om referentialitet (hvad de handler om), identitet (hvordan kvinderne oplever sig), selektivitet (tidslige, rumlige og tematiske indsnit), tidsstruktur og genrebevidsthed (herunder også stilistiske virkemidler). Denne del afsluttes med en stort set negativ besvarelse af den stillede arbejdshypotese: kvinder skriver hverken særlig kvindeligt eller om særligt kvindespecifikke områder; intimsfæretematikker berøres sjældent, og såkaldt »kvindelige« områder som husholdning, madlavning og klædedragt behandles næsten kun hvor de indgår i den skrivendes profession f.eks. hos professionelle kokke og syersker. Heitmann fremlægger uforfærdet et overbevisende materiale, der i høj grad modsiger amerikansk postfeministisk selvbiografiforskning, der – på ringe empirisk baggrund – hævder eksistensen af en autentisk kvindelig selvbiografisk skrift og tematik. Men skønt hun ikke finder én kvindelig tradition, lykkedes det hende bl.a. gennem et yderst raffineret intertekstualitetsbegreb at sandsynliggøre eksistensen af et netværk af forbindelseslinjer i materialet.

Anden del minder mere om Kondrups mere traditionelt litteraturvidenskabelige projekt. Her har Heitmann udvalgt en række af de æstetisk mest interessante selvbiografier, som hun underkaster kærlig nærlæsning. Man fristes næsten til at forestille sig, at forfatteren i frustration over hovedmaterialets generelle ikke-literære karakter nu kaster sig over godbidderne. I hvert fald bolttrer hun sig veloplagt i de dydbørende analyser af traditionens højdepunkter: Leonora Christinas »Jammers Minde«, Charlotte Dorothea Biehls »Mit ubetydelige Levnets Løb«, Johanne Luise Heibergs »Et Liv, gjenoplevet i Erindringen«, Karen Blixens »Den afrikanske Farm« og Tove Ditlevsens fire selvbiografiske bøger.

Analysen af »Jammers Minde« gennemgår skarpsindigt kongedatterens »præimpressionistiske« fortællekunst, den dygtige selviscenesættelse som martyrinde (bl.a. udnyttes tjenestepigernes negative egenskaber systematisk til at sætte hovedpersonens dyder i relief) og de overbevisende samtidighedseffekter (nyere forskning har godtgjort, at teksten er affattet langt senere end fængselsopholdet). Biehl-teksten symptomalleres feministisk som en analyse af kvindelighedens sociale begrænsninger og læses bl.a. op imod Holbergs erindringer. Heibergs store memoireværk (som endnu ikke er blevet nærlæst systematisk) analyseres ud fra individualitetsproblematikken, konflikter mellem selv, maske og rolle, som netop for den berømte skuespillerinde var særdeles påtrængende, mens Blixen-

læsningen blot opsummerer allerede kendte synspunkter fra den omfangsrige sekundærlitteratur. Derimod lyser gennemgangen af Tove Ditlevsens »Barndom«, »Ungdom«, »Gift« og »Vilhelms Værelse« (denne »roman« læses overbevisende som fortsættelse af selvbiografien) op som den hidtil mest indtrængende analyse af forfatterskabet overhovedet, især af skrivningens eksistentielle nødvendighed for Ditlevsen. Et interessant slutafsnit antyder nutidige tendenser i genren. Ligesom Kondrup er Heitmann en sofistikeret, fintmærkende og klog tekstlæser, der ingenlunde er blind for skjulte smertepunkter, forticler, manipulationer, løgne og lakuner i teksterne, som behandles med en vellykket kombination af filologisk grundighed og moderne, avanceret teori.

Tre hovedanker må dog rettes mod Heitmanns pionerarbejde: for det første den snævert litteraturvidenskabelige tilgang til et materiale, der for størstedelens vedkommende ikke er »litteratur«, for det andet den fraværende kvalitetsdiskussion og for det tredje de manglende historiske refleksioner. Når Heitmann ikke får så forfærdelig meget ud af de mange selvbiografier, der ikke er skrevet af professionelle forfattere, kan det skyldes, at hun stiller skæve spørgsmål til sit materiale, nemlig æstetisk-litterære. Folkloristiske eller mentalitetshistoriske tilgange ville her kunne fungere som frugtbare, tværfaglige supplementer. Her vil andre forskere sandsynligvis kunne gå videre bl.a. ud fra Heitmanns værdifulde grundarbejde.

I forlængelse heraf savner jeg en eksplicit kvalitetsdiskussion i afhandlingen, netop fordi begrebet er centralt for argumentationen. Et hovedkonklusion er, at de kvindelige selvbiografier er af en sådan kvalitet, at de ikke længere bør forbigås i hverken genrehistorien eller den nationale litteraturhistorie (Heitmann s 313), og tidligere (Heitmann s 135) er en ikke nærmere fastlagt fjerdedel udgrænset som værende af »betragtelig indholdsmæssig eller litterær interesse«. Dokumentationen må vel så findes i appendiksets referater, men man kunne savne en mere direkte diskussion bl.a. af hvad Heitmann forstår ved litterær kvalitet.

Den tredje indvending er mere tungtvejende. Der reflekteres intetsteds over identitetsbegrebet, selvet eller denne størrelses historicitet. Denne mangel hæver sig i enkeltanalyserne: således fremstår f.eks. Leonoras Christinas manglende subjektive enhed som genrebetinget, uden at evt. forskelle mellem barokmenneskets selv og det moderne menneske overhovedet overvejes. Det forekommer anakronistisk at skrive en genrehistorie uden inddragelse af idehistoriske perspektiver, ja, kan en selvbiografiens historie overhovedet skrives uden en »selvs historie«?

Overordnet må man stille spørgsmålet om, hvor velegnet en snæver litteraturvidenskabelig tilgang er til en genstand som selvbiografien. Måske er denne størrelse bedst begribelig med en tværfaglig metodik, en kombination af idé- og mentalitetshistorie, folkloristik, filosofi og filologi. Kondrup kommer ganske let ud over disse problemer ved at eliminere de »normale« biografier, Heitmann tager problemet med de ikke-litterære selvbiografier på sig, men synes at besværges det, dels ved pludseligt at inddrage et udefineret kvalitetsbegreb, dels ved – ganske overbevisende – at konstruere et intertekstuelt netværk af kvindebiografier, hvorved de fire nærlæste siges at udgøre toppen af et isbjerg (det sidste er måske mere problematisk).

I modsætning til Kondrup, der på noget pleonastisk vis søger selvbiografiens

selvbekræftelse i faktiske selvbiografier af litterær kvalitet og næppe når til overraskende konklusioner – at »selvbiografien fortsat er et levende og smidigt medium for menneskelig selvfortolkning« (Kondrup s 516) virker ikke just som den chokerende slutning, Kondrup føler, han har været tvunget til at drage efter sit møde med de seks selvbiografer – så virker Heitmanns projekt som genuint forskningsarbejde, der i egentlig forstand afprøver teser. At disse så for en stor dels vedkommende bliver besvaret negativt, er naturligvis såvel legitimt som et overbevisende vidnesbyrd på videnskabelig ubestikkelighed og hæderlighed. Jeg foretrækker Heitmanns lange *via negativa* over et stort, viltret materiale frem for Kondrups selvbekræftende trippen på et meget lille felt af nedtrådte stier.

Dag Heede

Elisabeth Møller Jensen, Eva Hættner Aurelius og Anne-Marie Mai (red.): Nordisk Kvindelitteraturhistorie 1, I Guds navn. 1000-1800, Rosinante/Munksgaard, Kbh. 1993, 595 s. 698 kr.

Elisabeth Møller Jensen, Inger-Lise Hjordi-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel, Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström: Nordisk Kvindelitteraturhistorie 2, Faderhuset. 1800-tallet, Rosinante/Munksgaard, Kbh. 1993, 593 s. 698 kr.

Det ambitiøse storværk *Nordisk kvindelitteraturhistorie* er grundlagt af forlæggeren Merete Ries i begyndelsen af 1980'erne og realiseret så vidt ved hjælp af adskillige institutioner, med økonomisk støtte i alle faser fra en majestætisk række nordiske fonde. Egentlige forløbere har værket med sit imponerende omfang vel ikke, men tanker kan dog sendes til historikeren Johs. Steenstrups ret litterært og bevidsthedshistorisk orienterede *Den danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor, 1701-1917*, I-II, 1917 (optr. 1982) og til Stig Dalager og Anne-Marie Mais *Danske kvindelige forfattere*, 1-2, 1982. Det nye værk, der udelukkende tæller kvinder som bidragydere, behandler, hvad kvinder har skrevet i de nordiske lande. Det sker ud fra en konstatering af, at med store undtagelser »har de kvindelige forfattere (...) været enten fraværende i litteraturhistorien eller fejl- og undervurderet« (1, s. 12). Således skriver i hvert fald hovedredaktøren Elisabeth Møller Jensen, efter en understregning af, at »et mandligt forfatterskab ikke blot taler generelt om det menneskelige i kulturen, men også taler på et bestemt køns vegne, og at et kvindeligt forfatterskab ikke blot taler på et køns vegne, men også generelt om det menneskelige i kulturen« (1, s. 11). Hun er sig bevidst, at hun og hendes medarbejdere dermed havner midt i kvindelighedens paradoks: at ville crobre en del af historien, magten og institutionerne og dog vægre sig imod integration, fordi den betyder tab af kvindelighed og dermed identitet. Værket kan derefter lanceres som en præsentation af Nordens kvindelige forfattere fra middelalderen til i dag læst ud fra en kvindelitterær tradition, på teksternes og dermed kønnets egne præmisser. Først efter afslutningen af dette arbejde kan man tænke på at sætte de mange kvindelige forfattere i dialog med deres samtidige mandlige kolleger, slutter Møller Jensen den egentlige indledning. Rent praktisk, fortsætter hun, er opgaven med at skrive en kvindelitteraturhistorie løst som en beskrivelse af en lang række kvindelige forfatterskaber snarere end ved en ind-

tænkning af disse i en (mandlig) litteraturhistorisk tradition. Redaktionen afprøvede ganske vist kortvarigt en idé om at finde en sammenfattende overordnet teori om kvindelighed og kvinders måde at skrive litteratur på, men måtte kassere den. For redaktionen så vel som for gruppen af kvindelige forskere – 100 i alt fra de nordiske landes universitetsmiljøer, fordelt over flere generationer – har åbenhed været indgangssignalet til hvert bidrag, »så lidt ideologi og så stor frihed for den enkelte skribent som muligt under hensyntagen til helheden« (1, s. 14).

Værket er planlagt til fire tekstbind, hvoraf to nu foreligger, samt ét afsluttende biografibind. Fortællingen går fra overgangen mellem oldtid og middelalder, da en kvindelig mundtlig tradition mistede mælet, til i dag, da kvinderne har fået deres halvdel af opmærksomhed og bogmarked, ja, måske endda er blevet dem, der sætter kursen. Værket er rigt illustreret. Hvert tekstbind slutter med en billednøgle til illustrationerne og registre over titler og personnavne. Henvisninger til benyttede udgaver, håndskrifter og sekundærlitteratur skal samles i en bibliografi i bind 4. Citater gengives i original ortografi, med dansk oversættelse i marginalspalten for de ikke-danskes vedkommende – dog bringes vanskelige ældre danske tekster samt prosacitater fra andet end dansk kun i normaliseret nudansk version.

De to udkomne bind er en fryd for sanserne. Stalelige i format, med en bred venstremargin, der dels skaber et indtryk af luft og lethed, dels kan bruges til værkets fire typer marginaltekster i mindre skriftgrad: billedtekster (i kursiv), små leksikonartikler og udvidede citater (i ordinær), og oversættelser til dansk (i kursiv). Marginalspalten er på hver anden højreside raffineret nok gennemfarvet med aftagende intensitet nedefter, i bind 1 med koralrødt, i bind 2 med søgrønt. Illustrationerne er overalt gengivet i et stort format, mange af dem i farver, der er lige prægtige, hvad enten det handler om douce pastelkulører eller om smældende kontraster. Værkets ydre kan kun vække behag og misundelse hos mandlige litteraturhistorikere. Såvidt, så godt.

Ifølge indledningen er et af udgangspunkterne Vilh. Andersens udtalelse om kvindernes fiktion, der i lighed med skolelærerlitteraturen udgør »en særegen Provins af Kulturen« (*Illustreret dansk Litteraturhistorie*, IV, 1925, s. 711, jf. 109 – citatet i 1, s. 13 er trods anførselstegn ikke nøjagtigt!). Egentlig ikke helt fair over for Vilh. Andersen, der som ingen tidligere dansk litteraturhistoriker har medtaget og indplaceret kvindelige forfattere og i den nævnte passage netop vil understrege, at mens 1870'ernes og 1880'ernes kvinder endnu tilhørte en afgrænset sfære (*Lærerindelitteraturen*), foregår der i 1890'erne en positiv udvidelse af horisonterne frem til Agnes Henningsens dristige romaner. Men lad det være.

Det er lykkedes de mange kvindelige forskere at få samlet og fremstillet et spændende og i mange tilfælde ukendt stof. Bind 1 med titlen *I Guds navn* opfatter kvinders skrift i tiden 1000-1800 som religiøst bundet. Fremstillingen falder i fem hovedafsnit: »Vølven« (hedensk kvindekultur), »Den hellige opgave« (kristen-religiøs kvindelitteratur), »Feminae Illustres« (lærd kvindekultur), »I eget navn« (individualiseret kvindekultur og -litteratur) og »Mundtligt fortællestof« (mundtlig kvindelitteratur). Bind 2 hedder *Faderhuset* på grund af den patriarkalske selvforståelse hos kvinderne i det 19. århundrede, der både førte til bekræftelse og oprør. Århundredet ansues i tre hovedafsnit: »Samtalens kunst« (kvindelig salon- og selskabskultur), »Den gode kvindelighed« (harmonisk og be-

gydende oprør i biedermeier-kulturen) og »Den ulykkelige tekst« (det moderne gennembruds kvindefrigørelse).

Desværre indledes bind 1 med de to udgivne binds absolut længste bidrag på 61 sider, desværre, fordi det ikke stemmer overens med redaktionens kriterium: at værkets genstand er litteratur skrevet af kvinder. Islændingen Helga Kress har i og for sig skrevet en både vidende og fyldig afhandling om synet på kvinder i den norrøne digtning og om den bagvedliggende, muligt undertrykte og i hvert tilfælde nu tabte hedensk-nordiske kvindekultur. Kress véd ganske vist godt, at »Ikke ét prosaværk er tilskrevet en kvinde, og af de ca. 250 overleverede digte af kendte [*dvs. identificerede*] digtere er kun en lille brøkdel tillagt kvinder« (1, s. 22), og det var vel så de sidstnævnte tekster, hun skulle have samlet sig om. I stedet optræder hun som sproglig forløverske og har fået lov til det af redaktørerne. Allerede de fire første afsnit på s. 22 kan demonstrere hendes forblændingsteknik (med anmelderens kursiveringer som pegepind). Først hedder det nogenlunde forsigtigt: »*Meget tyder på*, at kvinder i *høj grad* stod for den mundtlige tradition i den norrøne litteratur og ikke mindst i eddadigtningen, der i *vidt omfang* tematiserer kvindelige erfaringer og har en kvindelig synsvinkel«. På denne tese bygges videre i næste afsnit, hvor Kress konstaterer, at samtidig med overgang fra hedenskab til kristendom og fra mundtlig til skriftlig kultur ser man »en bevægelse fra *en stærkt kvindecentreret* til en næsten ensidigt mandligt domineret kultur«, således forudsættende, hvad hun ikke har bevist. I tredje afsnit erklærer Kress med endnu fastere mæle, at som følge af disse bevægelser »blev denne kvindecentrerede kultur *undertrykt og/eller usurperet* af den mandlige«, så den »i bogstaveligste forstand blev *overmandet* af den skriftlige mandlige kultur«. I fjerde afsnit betegnes denne hele konstruktion uden forbehold som »kvindekulturens *apokalypse*«. Ud fra dette spekulative udgangspunkt kan det på de følgende mange sider gå over stok og sten med Kress som eneste temposætter. Mens hun accelererer, henkaster hun bemærkningen: »Desuden er mere kvindelig end mandlig digtning gået tabt« – hvor hun så véd det fra (marginalnoten om »mansöng«, 1, s. 24, tillader næppe en så bastant konklusion).

Når de forudfattede meninger ikke helt stemmer med kilderne, bruger Kress universalinstrumentet »metaforisk eller symbolsk forståelse« – det er på jævnt dansk: en subjektiv tolkning med digterisk frihed. Guden Odin kaldes således »en metafor for overgangen fra en mundtligt båret kvindekultur til en mandlig domineret skriftkultur« (1, s. 28). De gamle nordboer skulle altså have dyrket og ofret til metaforer! Hendes brug af en sådan uhistorisk tolkning er der adskillige eksempler på (1, s. 25, 26, 28 (to gange), 31, 39, 55, 60, 66, 77). Den kan varieres til: »et spejlbillede, et billede på hendes fortrængte andet selv« (1, s. 37). Oplysning om, at såvel boret Rate (1, s. 28) som Skirners sværd (1, s. 48) har falliske funktioner, kan herefter ikke undre. Hun fastslår myndigt (1, s. 28), at (tryl-)drikke tilberedt af kvinder og givet til mænd er et interessant motiv – uanset at hun 22 linjer tidligere udtrykkeligt har refereret den anderledes myte om skjaldemjødens oprindelse: den blev brygget af to dværge (med mandsnavn, som hun ikke tager med), viderebragt til en jætte og stjålet fra dennes datter af Odin. De to udsagn stemmer ikke overens. Det kan aldeles ikke undre heller, at hun med så lystætte skyklapper på anser det store »kvinde«-digt *Vølvens Spådom* (sidst annekteret af Suzanne Brøgger) for at være »Historien om den hedenske kvinde-

kulturs apokalypse« (1, s. 39). De indledende strofers skabelsberetning om den gabende tomhed, før ting, fænomener og orden indtraf, siges at være beskrevet »i kvindelige negationer« (1, s. 41). Der er ingen forklaring på, hvorfor disse negationer skulle være kønsbestemte; verslinjerne findes næsten ordret i langt tidligere overleverede germansksprogede tekster (Wessobrunner-bønnen, Cædmon, Heliand-kvadet), der af forskerne ikke betegnes som kvindelige. Efter omtale af strofen om de orienteringsløse himmellegemer (sol, måne, stjerner) kommenterer Kress en af de senere ragnarokstrofer med, at »De kvindelige himmellegemer (...) styrer ned« (1, s. 42). Hermed sigter hun åbenbart til solens og stjernernes grammatiske køn på gammelnordisk (månen, som er hankøn, er ikke med i strofen). Skal dette sammenfald af genus og sexus gælde for et indicium på forfatterens køn?

Den lille kuriøse *Völsapáttur*, der handler om kong Olaf (marginalteksten staver: Olav) den Helliges håndfaste afskaffelse af en lokal hedensk kult omkring en afskåret, balsameret hestepenis, forstås i marginalspalten (1, s. 59) som »klart parodisk«, modsat den hidtidige litteratur- og religionshistories fornemmelse af »en genklang af ægte gammel kult«. Argumentationen for den nye læsning består dog kun i anekdotens angivelse af arten af kongens hellighed (?); da han medbringer skjalden Tormod, rammer parodien ikke blot »kongelegender og kongesagaer, men også skjaldene og deres lovkvad«. Hvem end denne sære konklusion skyldes, er den hverken tilstrækkeligt klart tænkt eller fremstillet til at overbevise. Kress kategoriserer i hovedteksten på samme side episoden som »dekonstruktion af manddommen (og den fälliske magt)«, hvad der vel skal legitimere dens position i en kvindelitteraturhistorie.

Det i hele den norrøne overlevering så hyppige motiv, at kvinder ægger mænd til hævn, er oftest blevet fortolket som »et tegn på kvindernes magtposition i forholdet til mændene, deres forholdsvis stærke stilling i middelalderens Island« (1, s. 66), refererer Kress. Herefter drejer hun omgående 180° rundt: »Det kan imidlertid også ses som et udtryk for det modsatte, det vil sige som udtryk for en social og kulturel undertrykkelse. Kun gennem mænd kunne kvinder agere på overfladen, og i sagaer, der handler om stridigheder og konflikter mellem mænd, kan kvinder kun deltage i handlingen ved at ægge mændene«. At der i datidens praktiske udførelse af hævnakter også kunne opledes banale fysiske årsager til, at kvinderne nøjedes med at være hjernerne bag drabene, inddrages ikke i ræsonnementet.

Helga Kress slutter sin mere dekretierende end diskuterende fremstilling med en bitter konstatering af kvindernes endelige fortrængelse fra litteraturen; tilbage står kun, at de »ekskluderede kvinder inkorporeres i kvindelige [dvs. islandsk grammatisk femininum] navne på håndskrifter og bøger« (1, s. 81). Man overvejer et sekund, om ikke denne slutreplik kan være parodisk ment over for hele det kvindelitterære projekt – dog, det er sagen jo nok for alvorlig til. Redaktionen, som på et tidspunkt må have haft et totaloverblik over bind 1s bidrag, burde have bedt den islandske kollega om at indskrænke sig til at behandle de norrøne tekster, som tilskrives kvinder, og så gøre alt det luftigere betydeligt kortere af. Man kunne da for resten have ladet kapitlet udbygge med en oversigt over stensikre kilder til kvindelig bevidsthedshistorie fra hedenskabens sidste og kristendommens første tid: den gruppe på godt en snes danske runesten, som er rejst af kvin-

der og i nogle tilfælde endda også for kvinder. Disse indskrifter må kunne sige et eller andet om kvindens placering i vikingetiden, skønt måske ikke meget om kvindelig litterær smag (formlerne afviger ikke fra de mandsrejste runestens – og det kunne man så også ræsonnere over!).

Heldigvis er Helga Kress med sine frie spekulationer, sine små-aggressioner og sin sproglige behændighed ikke karakteristisk for resten af værket. På sikrere grund og principielt forsigtigere er allerede Eva Hættner Aurelius i det følgende kapitel om religiøse erfaringer og skriftformer fra middelalder til 1600 – et overblik, som siden suppleres af Valborg Lindgärdes over kvindelige salmedigtere i Danmark og Sverige i 1600- og 1700-tallet (1, s. 180-201). Hættner når til, at inden for mystik og pietisme er kvindernes oplevelse religiøst så gyldig som mændenes, men deres indsats af »mere begrænset rækkevidde« (1, s. 91); hun bemærker en feminisering af det religiøse i det 12. århundrede med brudemystik, moder Maria-dyrkelse, følelsesfuldt sprog, men vil ikke afgøre, om denne ændring udtrykker en større respekt for kvinder eller en fordelagtigere placering af kvinder i den kirkelige offentlighed (1, s. 93). Hun erklærer – i usagt modsætning til Kress' freudianisme – at de fromme kvinders visioner i hvert fald ikke er fortrængte impulser, fordi deres begær, Kristus-længslen, ligger åbent i teksterne, men snarere er en formidling af det hellige i symboler hentet fra deres hverdags-erfaringer (1, s. 99). Om synerne så udtrykker deres eget jeg, deres autentiske indre, er et andet spørgsmål (som Eva Hættner ikke besvarer – og det er da redeligt nok).

Pil Dahlerup skriver efterfølgende om de danske *Mariaviser*, i et prisværdigt forsøg på at frigøre dem fra den hidtidige forsknings mange fordomme (hos protestanter, mandschauvinister, feminister, nationalister og marxister). Hun har dog i værkets sammenhæng det problem, at de Mariadigte, vi kan forfatterbestemme, alle er skrevet af mænd: Per Ræv Lille, Hr. Michael, Paulus Helie (1, s. 103). Hun kan fastslå, at alle overleverede bønnebøger (en genre, hvor nogle af Mariadigtene skal opledes) har været *ejet* af kvinder, og at såvel forfatterne til som oversættere af Marialyrik *kan* have været kvinder (1, s. 104, jf. 112 og 116). Med en således lettet samvittighed kan Pil Dahlerup levere nogle tætte tekstanalyser af forskellige arter Marialyrik på dansk. Et par af hendes filologiske tydninger er blevet drøftet kritisk af Britta Olrik Frederiksen i *Danske Studier 1993*, s. 106-110. Pil Dahlerup gør meget ud af digtet om Marias syv glæder, som hun er den første til at kategorisere som et digt med kvindeligt jeg (modsat en tysk og tre ud af fire svenske versioner over samme latinske forlæg) – uden derfra at ville slutte sig til forfatterens køn. Digtets centrum ligger i Gudsmoderens jomfru-renhed, som det bedende kvinde-jeg gerne vil identificere sig med. Pil Dahlerup gennemgår udførligt og instruktivt digtet om den sjette glæde, som aftrykkes i moderniseret retskrivning (1, s. 113). Med denne tekst ved hånden kan læseren dog have svært ved at få øje på det erotiske spil, fortolkeren fornemmer. Maria tillægges i en opremsning af symboler hentet fra middelalderlig naturvidenskab evner til ved renhed, visdom, mildheds styrke og mere at overvinde og binde alt på jorden, også den til menneske fødte Guds søn, men det sker netop uden (jordisk) erotik. Pil Dahlerup prøver i mangt og meget at lægge afstand til den klassiske beskrivelse af genren på dansk, Ernst Frandsens disputats fra 1926, *Mariaviserne*. Men mon ikke hendes forestilling om et erotisk spil er hentet fra Frandsens noget frie

referat af linjen om Guds søns høje spring fra himmerige til jorden og hans karakteristik af den som udtryk for »en ejendommelig og munter Elskovshandel« (Frandsen s. 177)? Til dette veritable parringsspring har Frandsen nogle vage, men måske ikke helt kassable paralleller, men uden dem foran sig må *Kvindelitteraturhistoriens* læser vers for vers kigge forgæves efter dobbelttydighederne i Dahlerups tekstgengivelse. For resten har hendes modernisering nogle småpletter: »daggry« (l. 1) kan kun være neutrum på moderne dansk, så her skulle stå »det«, »hende« (l. 3) går på femininumsortet »glæde« og bør altså gengives »den«, »fuldsige« (også l. 3) skulle nok forklares, der mangler et »og« (l. 5), infinitiven »forvinde« (l. 9) er uforklaret, mens participiet af samme ord, »forvundet« (l. 13), forklares, og i femtesidste linje er originalens »allæ talæ« ikke det samme som »alles tale«.

Herefter kommer den første af værkets mange forfatterskabsgennemgange, Kjerstin Noréns portræt af Birgitta af Vadstena. Lisbet Holst skriver om hekseprocesserne som mandssamfundets kamp imod kvindernes umættelige seksualitet, – en fængslende, men også springende fremstilling. Holst fæster især opmærksomheden på samspillet mellem bekenderen (dvs. den overleverede tekst, sagt af en kvinde, nedskrevet af en mand) og de myndigheder, der bekendes for; netop processen og bekendelsen indlemmer den skyldige eller overbeviste kvinde i det autoriserede kristne (mands)samfund som angrende synder – eller offer. Spændende og perspektivrig læsning, også i kraft af de velvalgte *case stories*.

Senere i bindet møder læseren så de større og store navne i tiden før 1800. En gennembrudsskikkelse er Dorothe Engelbretsdatter (Kingos samtidige kollega og veninde), som Inger Vederhus tildeler en tryk placering uden formeksperimenter »mellem kendte barokbilleder« (1, s. 171). Det er en vel hastig bemærkning, fordi det lyder, som om Dorothe indgår i en alment accepteret formverden, men faktisk blev barokstilen endnu i 1690'ernes danske salmebogskommission dømt alt for avanceret for menighed og menigmand. Hun har dog navnlig interesseret sig for forfatterskabets ydre historie og meddeler, at kun to af Dorothes salmer har overlevet i *Norsk Salmebok*. Men når Vederhus afsluttende udbryder: »Kun få har haft øre for hendes besværgende, gentagende, næsten moderne rytmer og for den mystik og uro, som findes i hendes rimpose« (1, s. 175), har hun måske sørgeligt ret, men læseren kan nu heller ikke se disse kunstneriske egenskaber demonstreret i de citater, Vederhus bringer. Det kan hænge sammen med hele værkets asketiske holdning vedrørende positionsbestemmelse og kvalitetsbedømmelse i forhold til mandlige forfattere. Et afsnit af samme forsker om den norske spedalske salmedigter efter Dorothe, Ingeborg Grytten, lider af samme svaghed: der synes at være tale om en fascinerende skæbne, men de bragte salmecitater virker blege og almene (selv om altså barokkens yndede sygdomsmetaforik her skal tages aldeles bogstaveligt). Valborg Lindgårde lukker hele den religiøse del med en skildring af fromhedsbevægelsernes kønsudjævnende karakter og funktion og en nøgtern konstatering af den lavreligiøse kulturs betydning for kvinderne: »Salmeskriveriet havde måske en terapeutisk eller kompensatorisk betydning, og Bibelen og andagtslitteraturen stillede et sprog til rådighed for disse kvinder, som gjorde det muligt for dem at give både deres inderste følelser og deres oplevelse af ydre nød ord« (1, s. 190). Den moderne forsker betragter her

klart nok troslivet som alt andet end det, det historisk var – et eksistentielt valg og stude. Dermed overser hun, at helt frem til og med Clara Raphael er kirke og tro virkelige livsmagter for både mænd og kvinder.

Der er bedre samklang mellem forskere og udforskede i hovedafsnittet om de lærde kvinder. Marianne Alenius skriver om de lærde damer både i europæisk og nordisk perspektiv, dog med det problem, at leksika over dem mest er skrevet af mænd. Undtagelsen er et gynæceum, *Hæltinners Pryd*, forfattet af selveste Leonora Christina, men først trykt i 1977 ved filologen Christopher Maaløe. Alenius karakteriserer morsomt Leonoras feminisme som både »mere støjende og krævende« (1, s. 224) end den samtidige Birgitte Thotts, med særlig vægt på Leonoras galleri af »stridbare« heltinder; den snilde kongedatter anså faktisk de feministiske pointer for vigtigere end den historiske sandhed. Alenius burde dog ikke kalde jomfru Hetha for middelalderlig (1, s. 226) – hun stammer fra Saxos liste over deltagere i Bråvalla-slaget, og Leonora daterer hende til 367 e. Kr., altså solid nordisk oldtid. Alenius fortsætter med et kærligt portræt af Birgitte Thott i forlængelse af tidligere offentliggjorte afhandlinger (bl.a. i *Danske Studier* 1983) og gør opmærksom på et stort utrykt manuskript af adelsfruen om et lykosaligt liv, bevaret i to komplette afskrifter. Den udførlige gennemgang (1, s. 241-246) giver appetit på en udgave af denne tekst. Marianne Alenius runder sine velskrevne og kompetente lærdomshistoriske bidrag af med en præsentation af de danske lærde kvinders fællesskab, deres netværk, hvis mest håndgribelige rest i dag er Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet i Odense: godt 2000 danske bøger og en fin samling håndskrifter.

I øvrigt gælder det en del af den kvindelitteratur, som behandles til midt ind i bind 2, at den er utrykt i samtiden og ikke tilhører de anerkendte litterære gener. Stam- og slægtbøger og forskellige selvbiografier beskrives af Christina Sjöblad, Eva Hættner og Valborg Lindgårde, men det kuriøse overvejer nok her det interessante. Anderledes med *Jammers Minde*, som Anne-Marie Mai tager sig kyndigt af, som et religiøst værk, hvor troskaben er gjort til moralsk eksistensgrundlag for 1600-tallets kvinde. Tilsvarende velskrevne skildringer giver Eva Hættner Aurelius og Ruth Nilsson af den bizarre svenske dronning Christina og Lindgårde af dronning Ulrika Eleonora. Sophia Bremer, portrætteret af sidstnævnte og Karin Westman-Berg, for de utrykte latinske breves vedkommende af Alenius (der her gør opmærksom på endnu en udgiveropgave), er også spændende nok. Mere kniber det for Anne-Marie Mai i delens sidste kapitel med sine citater af Anna Margrethe Lassons roman *Den beklædte Sandhed*, trykt 1723 som Nordens første prosaroman, at overtale læseren til at føle varme for sagen.

Bind I er nu kommet til den begyndende individualisering af forfatterrollen. Interessen for borgerlig dannelse, for modersmålet og for et ædelt sjæleliv appellerer særligt til egenskaber, kvinderne er kendt for. Marianne Alenius er igen på banen med en redegørelse for privatbrevet, »det skrevne venskab« (1, s. 364). Det overfladisk set naive og spontane i genren er, mener hun, kvindernes kunst, hvis baggrund, hvor brevet lykkes bedst, netop er brevsriverens (selv)uddannelse og belæsthed (1, s. 369). Hun kan naturligt herfra fortsætte i en redegørelse for Charlotta Dorothea Biehls levnedbeskrivelse i brevform (som hun udgav tekstkritisk efter originalmanuskriptet for UJDS i 1986). Herfra udvides til Sverige

med præsentation af 1700-tallets svenske dagbøger, bl.a. med en virkelig læseværdig fremstilling af Anna Maria Lenngren (ved Ebba Witt-Brattström). Anne-Marie Mai introducerer til dydens herredømme (1, s. 420-426), hvorefter dydens talskvinder rykker talstærkt frem. Det sker først i de nyttige oversigter over svensk presse- og tidsskriftlitteratur i det 18. århundrede, suppleret af den tilsvarende danske (ved henholdsvis Lisbeth Larsson og Mai), dernæst da Mai gennemgår dramatikerne Passow, Biehl og Birgitte Boye og prosaisterne Biehl og Charlotte Baden, med mange præcise iagttagelser – hun kunne dog have bemærket, at Passows *Den uventede Forlibelse* aldrig blev opført. Den norske lyriker Magdalene Buchholm, også kaldet Nordens Sappho, føres frem af Åse Hinderaker, som konstaterer, at hendes *Poesier*, trykt i 1793, er »i tråd med romantikkens idyllisering af bønderne« (1, s. 478). Det lyder, som om hun er forud for sin tid – det er ingeniørligt tilfældet, for den nævnte tendens gør sig gældende et par generationer tidligere hos Salomon Geßner, Rousseau, Tullin, Suhm og den unge Ewald. Når Hinderaker elegant afrunder med en formodning om, at hendes underdanighedsideal som kvinde ramte hende selv, så hendes sidste snes leveår var poetisk golde, er det ved at være for meget. Buchholm var som poet ikke noget offer for en passiv kvinderolle – hun led samme skæbne som de mandlige kolleger Rahbek, Fr. Høegh-Guldberg, Pram, Thaarup, den største part af Baggensen og en række i dag helt glemte små navne: trods gode tanker, rene følelser og proppert håndværk at blive uigenkaldeligt overhalet af romantikken.

Bind 1 afsluttes med gennemgang af mundtligt fortællestof, hvor kvindernes funktion som traditionsbærere – også når den folkelige humor i det erotiske strider mod decorum – med rette fremhæves: ved folkeviser (Rita Pedersen), folkefortællinger (Rakel Christina Granaas) og folkeminder (Inger-Lise Hjørdt-Vetlesen og Else Marie Kofod).

Bind 2 kommer i stigende grad til at ligne en traditionel litteraturhistorie, med egentlige forfatterskaber, der kan positionsbestemmes. Karen Klitgaard Povlsen og Anne Scott Sørensen skildrer den danske salonkultur: Friederike Brun, Charlotte Schimmelmann og Kamilla Rahbek. Scott Sørensen anskuer situationen i europæisk lys med det resultat, at danskerne foretrak husmoderen i hjemmet frem for salonværtinden og derfor endte i en mild romantisk intimsfærkekultur. Her støder svenskerne til med romantiske kvinder, der har egentlige litterære ambitioner. Witt-Brattström betegner de unge svenske (mandlige) romantikere, forskisterne, som »den første af alle lyriske drengebåndere«, der lige siden har indtaget pladserne i første række på det svenske parnas (2, s. 57) – barske ord. Skikkelserne Malla Silfverstolpe, Thekla Knös, Euphrosyne, Wendela Hebbe og Sara Wacklin interesserer dog mere som personligheder end som skribenter – skønt man gerne havde læst en mere tekstnær gennemgang fra Ingrid Elams hånd af Knös' kvindelige versfortælling om Regnar Lodbrog (2, s. 72).

Begrebet den gode kvindelighed illustreres på godt og ondt i fremragende afsnit om kvinder, som ligeledes var åndstyper mere end litterater: Eline Boisen ved Jutta Bojsen-Møller, Johanne Luise Heiberg ved Karin Sanders, romantikkens kvindelige tekst ved Lise Busk-Jensen (et suverænt overskue), kvindernes frigørelse i et troens sprog ved Mai. Kun lidt sært, at omtalen af Caroline Amalie – ikke: Karoline, tak! – og af vækkelserne i det 19. århundrede (2, s. 168-169) går uden om Grundtvig – dronningen var en af de første og vigtigste grundtvigiane-

re. Anne Nilsson Brügger beskriver instruktivt den svenske salmedigter Lina Sandell, hvis salmer senere undergik en maskulinisering (2, s. 172-174). Grundtvigs dannekvinde-ideologi dukker op i en kompetent redegørelse ved Lindgårde over de nordiske vækkelses digtere og prædikanter (2, s. 192-193). Lotte Thrane karakteriserer fint romanforfatteren Elisabeth Hansen, som i 1820'erne var foran de mandlige kolleger Ingemann og P.M. Møller. Af den noget mere holdbare fru Gyllembourgs forfatterskab leverer Birgit Mortensen og Marie Louise Sodemann en velskrevet tekstorienteret gennemgang. Fredrika Bremer får en lidt overraskende omgang af Birgitta Holm, som stykker et ideelt Bremer-værk sammen af enkeltpassager hentet i hele opuset (2, s. 243). Hun mener, at Bremer må fascinere ved uroen i sine bøger, ikke ved harmonien (i et par af dem) (2, s. 250), ja, egentlig er bedst, når hun mister det kølige overblik og bliver genstand for sine egne affekter (2, s. 247). Denne eventuelle skitse til en kvindelig (anti-)æstetik videreføres af Witt-Brattström i et kapitel om Sophie von Knorring, skrevet i en kamp imod den mandlige litteraturhistories arrogance (2, s. 256), thi hun er, trods sin verdensklasse, hvor hun er bedst, »konsekvent blevet forkert fortolket helt op til vore dage« (2, s. 260). Den rigtige tolkning går ud på, at Knorring skal læses for sin disharmoniske psykologi, ikke for den tidstypiske handling eller den aristokratiske miljøskildring; hun var nemlig ikke realist, men en ironiserende romantiker af blodet med i bund og grund splittede kvindefigurer. Lise Busk-Jensen tager sig med sin hele autoritet af Magdalene Thoresen og Clara Raphael uden at bringe egentligt nyt (og i sidste tilfælde med citatfejl, som hendes klassikerudgave for *Det danske Sprog- og Litteraturselskab* ikke har), og Lisbeth Larsen runder af med en god oversigt over romangenren og dens (især kvindelige) publikum.

Sidste – og mest deprimerende – tredjedel af bind 2 viser de kvindelige forfatteres desillusionering under Det moderne Gjennembrud. Efter en solid introduktion af Hjordt-Vetlesen følger lidt spredte fægtninger om det københavnske klima, den litterære sædelighedsfejde og den almene litterære dannelse – nyttigt at kende, men lidt uspændende både i forbindelse med Erna Juul-Hansen (hvis stil som citeret 2, s. 379 ikke tåler sammenligning med J.P. Jacobsens fru Boye-portræt i *Niels Lyhne*, men den foretages klogeligt nok heller ikke) og Adda Ravnkilde. Anderledes stærkt står kvinderne i Norge, der havde den fordel ikke at have en allestedsnærværende Georg Brandes som faderskikkelse, formynder og nu og da elsker. Det klarlægges Irene Iversen i et længere og helt igennem fortræffeligt kapitel, som i hvert fald overrasker en dansker ved det store antal moderne indstillede kvindelige kritikere og anmeldere i Norge. Bidraget er et eksempel på, hvor godt en forsker kan skrive inden for værkets rammer, når hun virkelig får plads til det, og når emnet er overskuende, ikke afgrænset til en enkeltperson. Hjordt-Vetlesen understreger i sit Amalie Skram-afsnit, at Skram modsat de danske gennembrudskvinder virkelig havde lidenskab, men forargede ved sin smudsrealisme; hendes indsats paralleliseres med den samtidige Freuds undersøgelser i sindets dybder (2, s. 467) – mere relevant havde det været at nævne Strindbergs sjæleboringer tiåret før Freud. Et par afsnit om Island og Finland gør ikke dybere indtryk. Til gengæld rykker svenskerne frem med frontkammerne Agrell og Leffler (ved Ingeborg Nordin Hennel), som faktisk erobrede den svenske scene i 1880'erne, inspireret af Ibsen, hvem de dog måtte revidere. Victoria

Benedictsson anskues som et bogstaveligt offer for den patriarkalske ideologi (2, s. 529), men de to forskere (Sjöblad og Witt-Brattström) vil hellere forstå hendes skrifter ud fra hendes store vitalitet og produktivitet 1884-1888 end ud fra selvmordet. Desværre, hedder det, fandt hun aldrig ud af at få kvinden, mennesket og forfatteren i sig til at hænge sammen. Den kuriøse forvandling af den moderne dannede, intellektuelt bevidste og dekadente kvinde Stella Kleve til erhvervsforfatteren Mathilde Malling med 30 bind herregårds- og historieromaner fortælles uden dybsindighed af Birgitta Ney. Bind 2 munder ud i Sundströms redegørelse for Ellen Keys syntese-filosofi, der indebar en kønspolitisk opfattelse af moderskabet. Det fremgår, at Key havde folkehøjskolen som sin hjertesag (2, s. 559), og hendes tanker om tilværelsen lyder da ærlig talt temmelig Grundtvigske – hvad der ikke eftervises. Hvorledes Key kan blive »et organisk bindeled mellem det moderne gennembrud og det 20. århundredes modernistiske strømninger« (2, s. 564), må læserne vente med at få besked om i de(t) følgende bind. Til allersidst anbringes dog Witt-Brattströms gennemgang af Victoria Benedictssons bitre opfattelse af Georg Brandes som den frie kærligheds sølle praktikant: den store faders fald, total desillusion. Det lader efter det her fremlagte til, at hendes masochistiske had til eget køn og egen krop, som tidligere (2, s. 529, jf. 535) belægges med et citat fra hendes novelle *Ur mørkret*, får hende til at foragte Brandes for at være tiltrukket seksuelt af hende. Indviklet og forskruet – og næppe noget, man alene kan laste Brandes og hans victorianske mandschauvinisme for.

Hermed er eksperimentet med en kønsbestemt litteraturhistorie, kun skrevet af kvinder, kun omhandlende kvindelige forfattere, men dog også henvendt til mandlige læsere, foreløbigt indkredset. Det samlede indtryk, som bidragyderne ikke kan have haft, og som redaktionen måske heller ikke har gjort sig klart, er broget. Den fastholdte hovedidé har sine omkostninger.

Først skal man gøre sig klart, at *Kvindelitteraturhistorien* ikke er historieskrivning som de mandlige litteraturhistorikeres med vægt på en overordnet episk linje, med underordnede udviklinger og afviklinger (i parentes bemærket findes der vist ingen litteraturhistorier, der programmatisk udelukker kvinder). Det er i lighed med de tre udgaver af *Danske digtere i det 20. århundrede* blevet en samling kronologisk (tæt) grupperede essays, der undertiden ved de lidt uforpligtende undertitler »Om NN« kan virke noget tilfældige i stofudvalg og vinkling. Indrømmet er en del af kvinderne mere interessante som kønstyper end som regulære forfattere, så det ikke helt kan blive til den bebudede tekstnære behandling. Men kvinderollens psykiske og sociale snæverhed i størstedelen af tiden før ca. 1870 fremkalder, når den gang på gang skal udlægges forfra, en vis monotoni. Og i hvert fald nogle af de skrivende kvinder i bind 2 kunne have været beskrevet mere tekstnært. De litterære analyser og karakteristikker står underligt blegt. Det kan hænge sammen med en påbudt eller ubevidst udelukkelse af sammenligning med samtidige mandlige forfattere. Den kunne også have forstyrret forestillingen om den påståede fortrængning af litterært værdifuldt materiale i den litteraturhistoriske overlevering. Men det nytter ikke at lukke øjnene for, at fx *Clara Raphaels Tolv Breve* med den kønne blanding af naivitet og gammelklogskab i skrivkunst ikke bærer vand mod Sibberns *Gabriellis*-romaner (end sige Goethes *Werther*). Manglen af en kvindelitterær kanon, som forstærkes yderligere af det tværnordiske perspektiv, er et problem, som her løses ved opmarching af en

overvældende mængde skrivende kvinder. Da deres tekster ikke sjældent er utrykte i datiden og selv som trykte ofte stadig er temmelig ukendte, savner de specialiserede forskere og deres nysgerrige læsere en fælles referenceramme. De mange summariske referater med udvalgte citater og de meget færre egentlige tekstanalyser er ikke nok til at give klare konturer, og forskerne falder derfor tilbage til deres genstandes personlige liv, forstået og tolket som tidstypisk. Men derved kommer *Kvindelitteraturhistorien* til at handle om det kvindelige som det »Andet« – og det er netop, hvad Georg Brandes et sted bebrejdes for at have gjort i sit ellers hyppigt og med rette berømmede portræt af Kamma Rahbek (2, s. 41). En mulig alternativ løsning havde været at forsøge en ny dybdelæsning af det virkeligt litterært værdifulde ud fra en mere eller mindre polemisk afstandtagen til mandlig forsknings skødesløshed.

En anden omkostning ved inddragelsen af de mange forskere som skribenter i forhold til énmandspræstationer som N.M. Petersens, Vilh. Andersens eller Billeskov Jansens er en læserforønmelse af stakkato. De mange vagtskifter forstyrrer – man vænner sig ikke til en tone, før den afløses af en anden.

En tredje omkostning vedrører livsnerven i enhver historieskrivning: vurderingen. Når man parcellerer litteraturhistoriens lange forløb ud på så mange, hver for sig kompetente og specialiserede forskere, vil hver forsker, uanset tildelt plads, have en tendens til at gøre sig stor umage for at præsentere både sit yndlingsemne og sig selv så slagkraftigt og positivt som muligt. Forståeligt nok, men for den, der gennemlæser det hele, bliver det som en vandring i et endimensionalt landskab, et landskab uden skygger. En litteraturhistorie skrevet af én person eller få personer vil bedre kunne affinde sig med, at der også findes anden-, tredje- og fjerderangsforfattere. Det er her især tydeligt, at de forskellige bidragydere har gjort sig umage med at få en pointe eller ligefrem knaldeffekt frem i deres sidste sætning(er). Det er ofte lykkedes, men kan virke noget bedøvende på den trofaste læser. Nogle af de bedste afsnit er derfor dem, hvor forskerne skriver generelle oversigter – nok i reglen ud fra kendskab til de enkeltbidrag, der skal introduceres og overskues. Det gælder, hvor det drejer sig om et overordnet begreb, fx Anne-Marie Mai om 1700-tallets iscenesættelse af kvinder (1, s. 350-356), og hvor det er en tidskarakteristik, fx Busk-Jensen om romantikkens kvindelige tekst (2, s. 143-155).

De mange enkelte bidrag, der i modsætning til Gyldendals store 'røde' litteraturhistorie på velgørende vis er klart signeret på stedet, har varierende værdimålestokke, mange er psykologiske og ideologikritiske, langt færre kunstneriske. Det bliver derfor svært for læseren at indse, om den enkelte forfatter med rette eller urette er udeladt eller underbelyst i den traditionelle patriarkalske litteraturhistorie. Forskerne farer engang imellem sammen og erindrer den stillede opgave: »Profilerede [NN] sig som kvinde i sit forfatterskab?« (1, s. 323), et spørgsmål, som vist aldrig benægtes lige ud. Frem af de mange tekster stiger dog enkelte ud-sagn om kunstnerisk uformåenhed, som kan antyde, hvorfor en litteraturhistorie efter andre kriterier end kønnet har bagatelliseret nogle af dette værks emner. Ud-sagnene rammer mærkeligt nok især svenske kvinder. Om den hellige Birgitta hedder det, at hun er uden »nogen tydelig oplevelse af sit eget jeg« (1, s. 121). Malla Silfverstolpe kan tilkendes »en given, om end marginal, plads i svensk litteraturhistorie« (2, s. 60). Wendela Hebbe virker som en betagende(!) svensk

blanding af Bettina von Arnim og George Sand, »men desværre uden deres litterære betydelighed« (2, s. 81), hun forblev den »belæste, intelligente og ferme stilist« (2, s. 87). »Set fra en litterær synsvinkel« er Sophie Sager nem at affærdige »som marginal og ubetydelig« (2, s. 119). Hos Fredrika Bremer er det »ikke helstøbte, vellykkede 'værker', man skal vente sig« (2, s. 243), om hendes roman *Nina*, 1835, siges: »Som litterær tekst er den ikke vellykket. Men den fascinerer som tegn på det, som åbenbart tvinges frem, når trykket stiger, og omdømmet bliver sat ud af spillet« (2, s. 247) – hvad der må være positivt ment. Norges Marie Colban bortdømmes: »tiden er løbet fra skrivemåden« (2, s. 427). Og Hilma Angered-Strandberg roses betinget: »Portrætterne af hovedpersonerne er derimod psykologisk uholdbare« (2, s. 549). Frida Sténehoffs håndfaste moral »er til skade for den æstetiske virkning« (2, s. 557). En marginaltekst hos Busk-Jensen (2, s. 145) citerer uden indvending eller andet redaktionelt indgreb den fynske skolelærer Anton Andersens overbærende vurdering i 1896 af danske forfatterinder i det 19. århundrede: »gute Leute, aber schlechte Musikanten«.

I øvrigt er redigeringen af værket udøvet diskret, men stramt – her er ingen overlapninger eller gentagelser. Teksten er såmænd snarere sommetider for indforstået, hvad der kan bero på forkortelser i senere arbejdsfaser. Det opklares aldrig, hvorfor de smukke bukseseler, Camilla Collett syede til sin far, ikke kunne bruges (2, s. 275), og der henvises uden forklaring til Victoria Benedictssons syge ben (2, s. 232), som åbenbart skal regnes for kendt kulturgods på linje med J.P. Jacobsens tuberkulose. Der er for resten heller ingen krydshenvisninger – hvorfor mon? I de tilfælde, hvor forfatterskaber er splittet op mellem flere forskere (Biehl, Leonora Christina), er det da meget rart at få at vide, at der er mere at læse siden hen. Det må have kunnet lade sig gøre at krydshenvisne inden for det enkelte bind. Som sagerne står, må man ulejlig sig om bagi til navneregistret, hvor hovedbehandling(er) angives.

Redaktørerne har på flotteste måde sørget for, at der så godt som ingen trykfejl kan opledes. Den årvågne anmelder kan dog pege på »brøg« for »bryg« (1, s. 148), »vedts« for »vedst« (1, s. 167), »wisat« for »wisast« (1, s. 420), »brevveking« (2, s. 129) og »phanomenale« (2, s. 132), »1920'erne« for »1820'erne« (2, s. 141), »røverroman« (2, s. 220). Trods en enkelt syntaktisk skæver (2, s. 323) er sprogrigtighed omhyggeligt iagttaget; de to idiotkommaer i en margin (1, s. 255) er bindenes eneste, hvad der sammenlignet med vore daglige aviser er mere end fornemt. Det ifølge *Ordbog over det danske Sprog* vulgære, dialektale eller talesprogsnære ord »regederlig« er brugt (2, s. 462) uden anførelsestegn eller ironi af den danske Hjordt-Vetlesen, hvad der virker som et stilbrud; betyder det mon her, hvad ordbogen angiver: »regulær, ordentlig, ægte«? Det synes ikke ganske at passe. Fagsproglig apotekerlatin er lykkeligt undgået, med en enkelt undtagelse: gengivelsen af »of Subversion« til »subversiv« (2, s. 219), hvad man ikke bliver klogere af; ordet står ikke i *Meyers Fremmedordbog*.

Ældre sprogrtrin kan være glatte at gå på. Kan det mon være rigtigt, at den kyndige Rita Pedersen i sin modernisering af Christence Juuls lille selvdigtede strofe efter en viseindskrivning ikke véd, at gammeldansk »e« (eller »æ«) – overleveret allerede på runesten – betyder »altid« (1, s. 520)? Og hvorfor oversætter hun frit omskrivende, når alle de øvrige originale ord stadig er udmærket brugelige på almindeligt dansk og kunne have reddet et par rim? Lidt dansk-svensk

sprogforbistring har også indsneget sig. To gange på samme side (1, s. 195) betitles den pæredanske slotssalmebog fra 1740 *Pontoppidans psalmbok*, hvad registret så også følger (1, s. 586). Ældre svensk »giöra (...) Beslut (...) medh« betyder »gøre en ende på; slutte«, ikke »tage en beslutning om« (1, s. 285); på ældre dansk har »beslutning« samme betydning. Og »på tröstar« betyder »stoler på«, ikke »trøster« (1, s. 323), det ville være kætterri, om en salmedigter lod Gud i jefform bede om trøst fra et syndigt menneske! Aurora Königsmarcks tyske *Morgenlied* er unødigt normaliseret i transskriptionen (1, s. 311). Svensk »säll« er unægtelig det samme som dansk »salig« (1, s. 324), men hvor det hverken bruges om døde eller i overført betydning, er det nok bedre oversat med ordets anden svenske normalbetydning: »lykkelig«. Stednavnene »Lidingön« og »Värmdön« (1, s. 437) skal ikke i dansk oversættelse bevare den bestemte form fra den svenske kontekst. Hvorledes færøsk »á mín fund« kan blive til »møde mig i lunden« (1, s. 539), er ikke godt at vide. Nogle gange slingrer også navnestoffet: »Jakob Baden« skal være »Jacob« (1, s. 359), det er bizart at kalde de la Beaumelle alene ved de ukendte fornavne »Laurent Angliviel« (1, s. 443 og 448), og »Gold-schiöt« for »Galschiöt« (1, s. 580), »Fanny Essler« for »Elssler« (2, s. 134), »Karoline Amalie« for »Caroline« (2, s. 168), »Garmann« for »Garman« (2, s. 436), »Schandorf« for »Schandorph« (2, s. 458) samt »Fanny Brahe« for »Brate« (2, s. 551) er skønhedspletter. Det meste af dette er naturligvis bagateller, som man endda skal læse koncentreret for at irriteres over.

Langt bcklageligere er såvel redaktions som bidragyderes manglende sans for korrekte citater i ældre dansk retskrivning. Det skyldes formentlig, at mange af dem er uddannet i litteraturvidenskab uden filologi, og det viser sig ubarmhæjrtigt i usikkerhed med hensyn til *å* og *au* og med hensyn til brugen af stort begyndelsesbogstav som substantiv-markør. Her savnes en fast hånd. Der er heller ingen grund til, at fx kapitlet om fru Heiberg citerer Brandes, Kierkegaard, Bjørnson og P.A. Rosenberg i original retskrivning, men den store skuespillerindes Erindringer i moderne retskrivning. Hvis der ligger en tanke bag denne praksis, er den forkert. Måtte redaktionen have et skarpt øje med citaterne i bind 3!

Værkets videnskabeligt set svageste side er den, som utvivlsomt af mange, sikkert også forlæggeren, betragtes som dets indlysende kvalitet: billederne. Billedstoffet er ifølge indledningen tænkt som »tekstens scenografi, dens visuelle ramme« (1, s. 16). Det realiseres næsten for håndfast med det gennemgående træk, at kvinder helst, om muligt, afbildes læsende – lige fra jomfru Maria, der overraskende nok på flugten til Ægypten fordyber sig i en bog, mens æslet bærer hende af sted og Joseph til fods slæber det lille Jesusbarn i en rygsæk (1, s. 10), til Ellen Key, der læser højt for sin vennekreds (2, s. 562-563). Portrætter gemmes som en hovedregel til det biografiske bind 5, så de anvendte billeder er primært fortolkninger, gerne skævt eller satirisk, af den litteraturhistoriske tekst, sekundært autentisk dokumentation af tekstens indhold. Dette kunne være både opmuntrende og i orden, såfremt bogens apparat – billedtekster og billednøgle – satte læseren i stand til at identificere og datere hver billede. Nogle gange fungerer det ganske avanceret, fx hvor Malla Silfverstolpes *Memoarer*, skrevet 1822-1840'rne og trykt posthumt lige før 1. verdenskrig, illustreres ved en engelsk tegning 1817-1818 med en billedtekst citeret fra Camilla Collett anno 1855 (2, s. 68). Teknikken går dog over gevind, når en politisk allegori fra 1848 (2, s. 509)

skal illustrere kvindens ufrihed i 1880'erne trods hendes hyppige optræden som frihedsgenius.

Værkets luksuøse margin-system tillod vel egentlig at bringe oplysninger om det enkelte billede i billedteksten, men nu er der altså anlagt en selvstændig billednøgle. Dens navnestof er ikke medtaget i navnregistrene, hvad man ikke underrettes om nogen steder.

Og desværre er billedredaktionen alt for tit håndteret vilkårligt og uprofessionelt. Gang på gang får man i stedet for en præcis datering og kunstneridentifikation en ubrugelig og ligegyldig oplysning om, hvilket moderne værk billedet stammer fra. Hvem der end sammenlagt har ansvar for billedtekster og billednøgle, er disse hjælpemidler ikke i niveau med værkets øvrige tekst. Den læge læser uden en sikker fornemmelse for stilarter og deres alder kan let komme til at tage fejl af autentiske illustrationer og mere eller mindre vellykkede tolkninger fra betydeligt nyere tider.

Der er vel næppe noget, der generer en litteraturhistoriker så meget som udateret materiale. Det er der en del af i billederne. Billedet af Odin (1, s. 29) identificeres ved katalognummer i Kgl. Biblioteks Ny kongelig Samling, men kunne let også have været dateret (til 1760). Den nysselige tegning af Freja (1, s. 68) er efter billednøglen hentet i en udateret bog af Karl Warburg fra Bonniers forlag; kunstneren N.J. Blommér kan med noget besvær (som billedredaktøren ikke har gidet gøre sig) placeres midt i det 19. århundrede, altså ikke alt for langt fra de »senere tiders glansbilleder«, som billedteksten noget vildledende henviser til. Den sadistisk farvede torturscene (1, s. 135) er efter billednøglen hentet i en bog fra 1941, men hverken kunstner eller original datering oplyses. Kobberstikket af hekseskøkkenet på næste side måler ifølge billednøglen 110 x 104 og er tilskrevet D. Teniers, men der har levet to kobberstikkere af dette navn, død henholdsvis 1649 og 1690, så en datering er ikke overflødig. En tegning af verdens formentlig første erhvervsforfatterinde, Christine de Pisan (1, s. 331), får i nøglen kun identifikationen: Munksgaards Forlag. Dette fandtes dog ikke, dengang damen skrev salgbare værker, for det var omkring 1400. Eilif Peterssens ganske kendte maleri af et møde i Norske Selskab (i 1780) (2, s. 138-139) kaldes udateret, men er faktisk malet i 1892 og således opstået mere end hundrede år efter den muligt historiske situation – er altså ren rekonstruktion.

Andre gange er billedteksterne bare mærkelige. Til en overordentlig smukt skrevet førsteside af Leonoras *Hæltinners Pryd* (nu i Odense) meddeles således frejdigt, at afskriften er »vanskeligt læselig« (1, s. 223), hvad der for den skriftkyndige i hvert fald umuligt kan gælde den reproducerede side. I forbindelse med Agneta Horn meddeler en billedtekst (1, s. 271), at hendes arvesag blev behandlet i Svea Hovrätt, hvis forhandlinger helt fra begyndelsen var skriftlige – ikke desto mindre synes billedet, som hverken er udstyret med titel eller årstal i nøglen, at vise hende i færd med at forelægge sin sag for nogle ældre alvorsmænd. Mystificerende. P. Hilleströms udaterede Brevskrivnerska (1, s. 383) har intet med billedtekstens Metta Lillie at gøre, hvad en naiv læser godt kunne tro. Märta Reenstjerna skrev 47 årgange dagbøger (1793-1841) på herregården Årsta syd for Stockholm, udgivet i et 3-bindsudvalg. Godt nok, men hvorfor skal et par citater herfra udgøre billedtekst til en tegning fra 1783 af en helt anden herregård ved navn Eka (1, s. 387)? Når en illustration har en påskrevet, men ikke nødven-

digvis læst tekst, er det høfligt af billedredaktøren at transskribere den i billedteksten. Det gøres ikke 1, s. 428, hvor der vist skal stå: »Fru Ullmann spelar fiol / John Hall i extas åhörar(e?)« (nøglen har den afvigende navneform: Hill). En anden billedtekst (1, s. 436) vil narre læseren til at se et stik som illustration til Catharine Ahlgrens brevvekslingsroman (1772-1773) – men nøglen oplyser, at det er et stik af Chodowiecki fra 1778 i en åbenbart anden sammenhæng. Den navivistiske udlægning af et skillingstryk, hvor Struensee afhentes af en hundjævel (1, s. 446), er for 'dum': der hentydes naturligvis hverken til enkedronningen (!) eller til »godt gammeldags kvindeligt djævelskab«, men til diktatorens fatale tiltrækning af den unge danske dronnings seksualitet; det var deres respektløse ro-koko-tolkning af lidenskabernes ret, der bragte dem i kollision med den offentlige moral, og det var faktisk en højst moderne djævelskab. Pointen med billedet til teksten om Biehls spanskstudier i midten af 1770'erne (1, s. 467) forekommer uklar, og nøglen yder ingen bistand: det er et fransk kobberstik (med uoversat titel) fra 1674 – og hvad så? Også C.A. Lorentzens tegning (1, s. 475), som billedteksten forbinder med Christiane Korens drama *Hanna*, skønt dette aldrig opføres, forbliver en gåde, men nøglen meddeler da, at den måler 227 x 208 og er tegnet med blyant. Ej heller kan det læses af billedtekst eller nøgle, om den udaterede farvelagte tegning (2, s. 60-61) forestiller Malla Silfverstolpe i aktion som amatørskuespiller eller blot er et tilfældigt udplukket, måske nogenlunde samtidigt scenebillede. Anmelderen må melde pas over for teksten til billedet af Anna, Maria og det lille Jesusbarn (2, s. 239): trods drengens placering i centrum siges det at fremstille det mandlige princips fravær, der danner resonansbund for det kvindelige nærvær. Javel. En billedtekst (2, s. 241) beskriver, hvorledes første del af fru Gyllebourgs føljeton-novelle *Familien Polonius* fyldte hele det fjerde nummer af sønnen Heibergs *Kjøbenhavns flyvende Post*, mens den reproducerede forside noget tankeløst er fra det første nummer uden forbindelse til forfatterinden (og pudsigt er den gemytlige omtale *Flyverposten* i nøglen!). Hvad Ehrensvårds tegning (2, s. 257) skal forestille og hvorfor, forbliver også i nøglen en hemmelighed – er den en direkte illustration til Knorring? Endnu mere mystisk er en tegning i kapitlet om Aurora Ljungstedt, som forestiller en navnesøster, Aurora Königsmarck, der omkring 1700 forgæves beder Carl XII om fred (2, s. 270); kunstneren, Josabeth Sjöberg, angives med årstallene 1812-1883. Har den yngre Aurora skrevet om den ældre, hvad så forskeren, Yvonne Leffler, enten har regnet for bekendt nok eller har glemt at berette? Tegningen af den islandske balkandale med damens afrevne paryk (2, s. 476) er udført af J. Jürgensen, såkaldt konge af Island i 1809 og onkel til den kendtere Fritz; den angives hentet fra C.E. Jensens karikaturalbum 1912, men det kunne i hvert fald have været oplyst, at Jürgensen døde i 1845 og således hører hjemme i Ochlen schlägers halvdel af århundredet.

Ud over denne ubehagelige mangel på præcision optræder der også egentlige fejl. Transskriptionen af en original påskrifts »Øijensteene« (1, s. 172) skal rettes til »Øyensteene« (jf. y med omydsprikker i det utransskriberede ord »pynted«). Teksten til akvarellen af Johanna Maria Fosie (1, s. 445) er ord for ord ikke ukorrekt, men dog aldeles misvisende. Det drejer sig nemlig ikke om et billede af Fosie forestillende rokokokunstneren Johann Hörner i sin stue i København, men om en kopi af Fosie af et malet, men siden tabt selvportræt af Hörner fra 1753.

Originalen blev imidlertid genfundet og beskrevet for tredive år siden, hvorefter Fosies kopi kun beholder kuriositetens interesse; billednøglen synes helt uvidende herom. Et andet malet selvpортræt fra Hörners hjem – denne gang soveværelset – kendes derimod stadig kun i en kopi-akvarel fra Fosies hånd. Tegningen af Rahbek som oplæser (1, s. 480) er udateret, men langt fra udaterbar: signaturen C Th. står for tegneren Carl Thomsen (1847-1912), som for hundrede år siden excellerede i stemningsfulde situationer fra dansk guldalders første tiår. Billedet er blottet for kildeværdi. Fredrika Bremers tegning af den »unge« H.C. Andersen i 1848 (nøglen siger: 1849) (2, s. 158) må efter hans fødselsår vise den 43- eller 44-årige digter, der vel ikke længere kan kaldes ung. Karikaturen af Marstrands berømte maleri af ægteparret J.L. Heiberg lyttende til fru Gyllembourg (2, s. 223) betegnes i billedteksten som udført af en ukendt kunstner i 1914; nøglen angiver *Bogvennen* for dette år som kilde. Hjælp!!! Tegningen er i en let identificerbar streg begået af Alfred Schmidt, der var Danmarks første – og til sin død i 1938 anerkendt største – karikaturtegner; den stammer fra en serie karikaturer af danske guldalderdigtere og -skønånder i *Blæksprutten* 1904. Det er for resten også Schmidt, der står bag den unavngivne tegning i 2, s. 360-361 (jf. signaturen i nederste højre hjørne, på den mørke del af Gustav Wiedes sokkel). Billedteksten til en noget uelsk værdig tegning af kvindelige studerende i København (2, s. 461) daterer denne som en satire i vittighedsbladet *Puk* fra 1890; billednøglen siger 1898, hvad der er bedre, for så vidt som *Puk* udkom 1893-1899; strengen kunne ligne Schmidts, der vitteligt var ansat på bladet, men der var også en kollega, der tegnede noget i samme retning, så en sikker verifikation står endnu tilbage – men kan naturligvis iværksættes, så længe Det Kgl. Bibliotek endnu er åbent. Schmidt var sin tids Bo Bojesen – hvor uvidende har en billedredaktør lov at være?

Holder man efter endt tilegnelse de to bind *Nordisk Kvindelitteraturhistorie* ud fra sig for at få distance – en bedrift, som kræver stærke arme – ser man: en vrimmel af spændende (og også en portion uspændende) personer af hunkøn, et væld af nyt stof og af nye synsvinkler på kendt stof, en veritabel kunstudstilling med noget for enhver smag, enkelte gange også den dårlige, en tekst fyldt med forfattermæler nok til at udgøre et helt verbalt symfoniorkester, alt affattet med tydeligt engagement og entusiasme – og passende spredt over det hele nogle håndværksmæssige skønhedspletter til erindring om, at heller ikke moderne kvindeforskere er fejlfri engle.

Med fare for at blive anklaget for at bedrive metafor: trods de gentagne svirp mod gængse litteraturhistorier kan man(d) nok lade sig charmere af dette værks mange indtagende egenskaber. Det er forfriskende og lærerigt at se de forskellige traditionelle litteraturhistoriske perioder demonstreret på og med helt andre navne og tekster, i et vist omfang endogså andre mærkeår, end de vante. Men: på en måde er det jo et kvindeligt kunstprodukt, en konstruktion. Sådant var den til enhver tid daværende litteraturens virkelighed ikke, litterært optagne mænd og kvinder bevægede sig i den samme verden, ja, omgikkes undertiden hinanden til gensidig inspiration, og ingen nok så patriarkalsk tænkt tidligere litteraturhistorie skærer de kvinder fra, som har kunnet hævde sig i deres tid. Havde en konstruktiv dialog med mandlige litteraturhistorikere undervejs ikke været både mulig og frugtbar frem for denne enkønnede opstilling af fronter – naturligvis med udeladelse af de forstokkede mandlige professorer, som hovedredaktøren både her (1,

s. 13) og uden for bindene resolut har måttet kassere? Er der virkelig behov for en så detaljeret redegørelse for al den fortrængte og glemte og underbelyste kvindeskrift, før der kan tilvejebringes en mere passende kønsblandet fælleslitteraturhistorie som en bedre afspejling af det hele?

Det slid, som ligger bag etableringen af den nordiske kvindelitteraturs historie op til 1900, skal bestemt ikke underkendes. Og dog er det efter værkets eget program måske alligevel den letteste del, som nu er ekspederet ud til læserne. Den her behandlede kvindelitteratur udgør nemlig i flere betydninger af ordet en undergrundskultur. Skønt de enkelte kvinder tit sad isoleret og søgte ro til at skrive og læse, giver det en mening, også historisk, at betragte strømninger og linjer i denne lange indre emigrationsperiode som forårsaget af de samme miserer. Samtidig med at antallet af kvindelige forfattere stiger hastigt i det 20. århundrede, må det blive problematisk fortsat at hævde en ydre, mekanisk fremsorteret sammenhæng ud fra kønskriteriet. I hvert fald fra og med modernismen tager kvinderne frejdigt og selvfølgeligt plads i den litterære institution ved siden af mændene. Elisabeth Møller Jensen og hendes hundrede forskere kan i fortsættelsen, om ikke strande på, så havne i det kvindelige paradoks, hvormed værket indledtes (1, s. 12): umuligheden af at forene integration i mandsverdenen med opretholdelse af kvindelig identitet – et vilkår, der altid har været kvindelige skribenters. Vi får se. Næste bind, 3, hedder i øvrigt *Vide verden* med de tre dele »Jeg'et«, »Begyret« og »Køn og krig«; det går fra 1900 til ca. 1960.

Flemming Lundgreen-Nielsen

I tekstens tegn. red. af Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg. (ORD & TEKST. Skriftserie udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Nr. 1). C.A. Reitzels Forlag, København 1994. 150 s. Kr. 165.

Skriftet er en veloplagt indføring i diskussionen af nogle grundlæggende begreber og positioner i tekstkritikken – beregnet for studerende og de mange litteraturforskere, som aldrig blev filologer, skrevet af dem, der blev det og ikke er blevet trætte af at diskutere teksten, der – efter andre teorier – blev væk. Udgangspunktet for bogen er et seminar om tekstkritiske emner, der blev afholdt af DSL i 1992, men suppleret med et par bidrag fra anden hånd.

Det første af disse er skrevet af Winfried Woesler, der ikke blot er ansvarlig for den historisk-kritiske udgave af Annette von Droste-Hülshoffs værker, men også sidder i redaktionen af det tyske forum for tekstkritik, tidsskriftet *editio*. Han stiller de basale spørgsmål: hvad er en tekstfejl, hvordan opstår den og hvordan udbedres den, og holder sig i sin eksemplifikation ikke til nyfilologien, men bevæger sig i en tour d'horizon fra Gregor af Nyssa og Veldeke til Heine og Droste-Hülshoff. Selvom overleveringsproblematikken unægteligt er meget forskellig, viser Woesler, at mange enkle emendatoriske spørgsmål er fælles.

Med beundring og nostalgisk misundelse følger man som germanist i København Britta Olrik Frederiksens overvejelser om håndskrifter og stamtræer – studiet af ældre tekster blev i roligt tempo afskaffet efter 1968. Det er så meget mere bittert, som den tyske middelalderlitteratur er rigere end den danske og det for mange hørte med til højdepunkterne i studiet at læse Minnesang og følge filolo-

gerne L.L. Hammerichs og Günther Jungbluths arbejde med udgivelsen af den senmiddelalderlige *Der Ackermann aus Böhmen*. Britta Olrik Frederiksens overvejelser over opstilling af stemmata, kontaminationer etc. er instruktive og med tør humor gør hun tilsidst opmærksom på, at den allerførste forudsætning for at kunne transkribere og udgive en tekst er at kunne læse den. Hvis man i forbindelse med en brevdgivelse ikke altid kan læse håndskriften, så vil det imidlertid i tvivlstilfælde kunne være en hjælp at kende ordenes betydning, f. eks. forskellen mellem salvere og solvere (s. 60-61).

Som eksemplifikationen af den stemmatiske metode behandler Britta Olrik Frederiksen nogle læsemåder i overleveringen af gammeldanske oversættelser af Vulgatas salme 37. Selvom tekstmaterialet ved dette valg bliver fyldigt, forekommer det mig mindre velegnet til at demonstrere stemmatologens håb og skuffelser. Stod man som studerende f. eks. over for et digt i *Minnesangs Frühling*, håbede man i sin naivitet jo først på at man med nogle genialt-enkle konjekturer kunne komme videre end udgiveren, d.v.s. nærmere den tabte urform, indtil man fandt ud af, at man ikke kunne komme længere end en bestemt håndskriftfamilie og så iøvrigt måtte normalisere teksten, hvis den skulle blive æstetisk acceptabel. Men Vulgata havde alle ved hånden og måske også kendskab til »en ajourført dansk tradition« for oversættelsen af disse centrale tekster, som det fremhæves side 47 og 48, så jagten på den tabte tekst kan slet ikke gå rigtigt ind eller blive forgæves. Det skyldes nok at Britta Olrik Frederiksen vel i grunden allerede i dette afsnit finder den nyere holdning interessantere, som hun finder eksemplificeret hos Ingeborg Glier. Det drejer sig her ikke blot om at studere ikke-litterære tekstsorter og udgive dem uden normalisering, i den sproglige form, de er overleveret i, men også om konkret at studere håndskriftsamlingerne som sådan og se dem og de deri repræsenterede genrer i en social kontekst, se, hvordan de har fungeret, tolke dem ud fra deres 'Sitz im Leben'.

Per Dahl giver en udførlig fremstilling af typiske problemer omkring »Det kritiske tekstvalg«, først og fremmest det dilemma, som enhver udgiver befinder sig i, når han skal vælge mellem førstudgaven og den sidste af forfatteren redigerede udgave, men der kan være mange trin imellem disse, tekstredaktioner, som har været læst mere og har fået større receptionshistorisk vægt. Hvad skal forvises til et undertiden uoverskueligt apparat? Dahl eksemplificerer det grundigt og elegant, primært med Brandestekster, men henviser også til Hölderlinudgaverne i forbindelse med det fundamentale spørgsmål: Kan og skal man publicere alt og fremlægge alle tekstmetamorfoser. Det er et økonomisk spørgsmål, men ikke blot det. Publicerer man alt, kommer man naturligvis elegant om ved det delvist ideologiske spørgsmål om første eller sidste udgave er at foretrække, kan man trykke facsimilegengivelser af alle stadier i tekstens tilblivelse er det endnu bedre, men jeg savner her de overvejelser, der kunne føre til en barmhjertigere holdning over for den læser, der ikke er og ikke vil være specialist i et bestemt forfatterskab endsig i et bestemt værk. Konsekvenserne af at det er muligt at trykke alt bliver uoverskuelige, hvis man betænker, at næsten alt kan registreres idag.

Som et eksempel på problematikken kunne Per Dahl have omtalt en skandinavisk Brechtudgivelse, der blev til en disputats: Jan E. Olssons *Bertolt Brecht: Mutter Courage und ihre Kinder. Historisch-kritische Ausgabe* (1981). Arbejdet er en »genetisk« edition, i hvilken udviklingen fra »Urtext« (1939) over teksten

fra opførelsen i Deutsches Theater 1948/49, sufflørbogen fra nyindstuderingen 1951 og Werkausgabe 1967 fremlægges på en sådan måde, at tekstens historie danner arbejdsgrundlag for tekstinterpretatorisk arbejde. De fire ovennævnte stadier på stykkets vej aftrykkes i fire spalter og er forsynet med hvert sit apparat, der gennem fremlægning af et udvalg af varianter fra instruktør-, skuespiller-, sufflør-, korrektionseksemplarer etc. dokumenterer arbejdet med stykket på vedkommende teksttrin, idet Werkausgabe dog kommer til at stå for sig selv og kun registrerer tidligere trykte varianter. J.O. bringer også som paralipomena tekster, der ikke har kunnet anbringes i apparatet. Paralleltrykket, som kendes fra Faust-udgaver, giver et godt overblik og p.gr. af J. O.s let overskuelige angivelser af udeladelser i teksten hurtig mulighed for at konstatere vægtforskydninger og ændringer. Derimod er apparatet svært overskueligt. Der er tale om et fremstød inden for Brechteditionen, men det demonstrerer til fulde de uovervindelige store vanskeligheder, som en historisk-kritisk udgave af Brechts samlede værker vil løbe ind i.

Nu er Brecht jo kanoniseret, en klassiker – men kanon revideres som bekendt stadig. Det er et skræmmende fremtidsperspektiv, et germanistisk mareridt at se hyldede efterlydere i bibliotekernes bugne af neopositivistisk flid i form af historisk-kritiske udgaver med samtlige varianter af Peter Weiß, Heiner Müller og tilsidst velsagtens også af Hochhuths dramaer og efterladte papirer. Måske er faren ikke så stor inden for dansk? Fremtidshåbet må være, at man udskiller det, der ikke absolut skal trykkes og lagres det – mindre påtrængende og synligt – på cd-rom, således at alt relevant og irrelevant materiale til enhver tid er tilgængeligt, hvis det skal være.

Har man fået forstoppelse af informationssamfundets velsignelser, er det en lise at læse om, hvordan man har løst eller ikke løst tekstproblemer fra Guldalderen. Dem behandler Jørgen Hunosøe i sin artikel »Tekstkritiske principper. Eksempliceret ved udgivelser af Adam Oehlenschläger: Hakon Jarl.« Det metodisk instruktive ligger i, at en af Oehlenschläger selv omarbejdet/revideret renskrift af originalmanuskriptet dukkede op 1950. Plausible konjekturer verificeres, rigtige skøn og fejlskøn baseret på den ene eller den anden metode, den ene eller anden tekst bliver på denne baggrund transparente uden at Hunosø henfalder til bagklogskab. Lige så veloplagt er udgiverens fælles artikel om »N`et eller r`et«, som med en række godt valgte eksempler viser nødvendigheden af filologien i bred forstand for enhver fortolkning.

Torben Nielsen skriver med den erfarne praktikers naturlige og ubesværede kompetence om brevudgivelser og specielt om kommenteringens muligheder og grænser i denne sammenhæng, om alle de steder, hvor man kan søge og om hvornår det er betimeligt at opgive søgningen. I den sammenhæng understreger han den gode skik at meddele læseren, når man ikke har kunnet løse et problem i stedet for at lade som om der intet problem er. Og han gør med rette opmærksom på, at kommentatoren må have »udviklet sine følehorn« for at kunne finde. Der er mange principper og love – fra Parkinsons almindelige lov til det vigtige »Peter Principle«. For kommentarer gælder »the principle of serendipidity«, men oftest forudsætter lykketræffet: at kommentatoren i sig forener Aladdin og Nouredin.

Bogen slutter med nogle betragtninger om ortografi – ikke i videnskabelige udgaver, men i »ordentlige udgaver« af gamle og nye klassikere. Forlæggeren

Erik Vagn Jensen plæderer for, at de optrykkes med moderne retskrivning og citater til støtte for det synspunkt forordet til »H.C. Andersen: Samlede eventyr og historier, Mindeudgave ved Erik og Estrid Dal« (Lademann 1975). Det kan givet ikke være anderledes – også det tyske Klassikerverlag har valgt denne linie, men der er en del problemer, som Erik Vagn Jensen ikke går nærmere ind på, selvom nogle af dem strejfes, f. eks. gamle flertalsformer, der jo kan have betydning for rim og rytme. Interpunktionen er efter min erfaring et vanskeligt punkt ved nyudgivelse af ældre tyske tekster, hvor den ikke er så fastlagt som idag og derfor virker forvirrende på moderne læsere. Men da den heller ikke opleves som fast i moderne dansk, er problemet måske knapt så stort.

Skriftet er velforsynet med bibliografiske oplysninger og formidler oftest i ubesværet form et første kendskab til problemerne omkring det grundlæggende for for ethvert studium af litteratur: teksten.

Sven-Aage Jørgensen

Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog. Udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård. Kbh. 1994. 439 s. 300 kr.

Det har i mange år været kendt, at sognepræst Jens Lyster i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs regi arbejdede på en udgave af Hans Christensen Sthens skrifter. Allerede i 1968 som teologisk student skrev Lyster et speciale om Sthens prosa, som han senere fulgte op med artikler i teologiske tidsskrifter; han bidrog i 1982 til fuldførelsen af *Middelalderens danske Bønnebøger* (MDB) med registrene i det sidste bind (V). Nu, til Sthens 450 års dag, foreligger endelig bind I af denne vor første rigtigt individuelle salmedigter, en tekstkritisk udgivelse af *En liden Vandrebog*. Sthen-udgaven skal op imod årtusindskiftet fuldføres i bind II med to bønnebøger (1577 og 1578) og bind III med det resterende trykte danske forfatterskab, nemlig tre psalterparafraser (1584, 1592, 1602), to trøsteskrifter (1578, 1581) – teksttyper, som indeholder digteriske indslag – læredigtet *Lyckens Hiul*, 1581, en bryllupssalme (1572) og de salmer, som 1586 optoges i duodez-udgaven af Thomissøns salmebog. Sthens i samtiden utrykte skrifter skal derimod ikke medtages. Af dem er skolekomedien *Kortt Wendingh*, et ungdomsarbejde, udgivet 1866 af S. Birket Smith og påny optrykt 1972 med udførlige kommentarer af Jens Aage Doctor; en ordsprogssamling og studier over ordsprog 1588-ca. 1596 indgår i *Danmarks gamle Ordsprog* (DgO), IV, 1987.

Giver Lysters første bind så den moderne læser en Hans Christensen Sthen med nye træk, i et fuldere format? De kendte og indsungne numre er der naturligvis: »DEN mørcke Nat forgangen er« (Afsn. 37), »DEN liuse Dag forgangen er« (Afsn. 38), »IEg stod mig op en Morgenstund« (Afsn. 41), »Herre Iesu Christ, / Min Frelser du est« (Afsn. 42). Hertil kommer en version af »DEN signede Dag« (Afsn. 36) samt Luthers »VOr Gud hand er saa fast en Borg« (T-6). Men oversete salmeklassikere af Sthen selv i niveau med de ovennævnte indeholder *En liden Vandrebog* ikke. Den gør Sthen bredere, ikke større. Den danske reformatoriske salme er på hans tid endnu i høj grad et resultat af kollektive og altså anonyme anstrengelser. Poetisk originalitet er endnu ikke nogen hovedsag. Sthen skriver både i egne og i oversatte numre helst en stilfærdig lyrisk visestil

uden egentlig udmaling af sine billeder, han antyder kun eller siger tilstrækkeligt ved at nævne mark og kær og morgenstund. Denne stil forbindes med bønnens holdning i en inderlighed, som vidner om en oplevet og ikke alene tillært tro. Sthens praktiske teologi går i stort omfang ud på det vante reformatoriske synspunkt også kendt fra ligprædikenerne over adelen: døden er på færde overalt i livet, og jordens genvordigheder får én til at længes inderligt efter evigheden hos Gud. Sthen har dog måske, hvor han fornemmes mest personlig, en noget mere optimistisk tone end andre samtidige.

I en del tilfælde umager digteren sig med rimet dogmatik i forenklet form. Samtiden satte denne digtart højt, fordi den hjalp mennesker, der læste dårligt eller måske slet ikke, med at tilegne sig indholdet. En moderne læser kan undre sig over, at de lange ustrofiske rim skulle være lette at lære, men her er baggrunden jo fx de middelalderlige Mariabønner på endnu mere frit ynglende prosa. Såvel Reravius (1574) som Lyschander (1623) fremhæver, at menigmand hellere læser rim end anden skrift; sidstnævnte erklærer at forfatte »den gemene Mand til gode (effter voris forðum Danske vijsz) paa Danske Rim, effterdi Rimen dog gierne læsis, og henger snarligen vdi Hukommelsen«. Her vælger Sthen, som disse og en tredje samtidig, Justesen Ranch, det middelalderlige yndlingsmetrum, knittelverset (en metrisk betegnelse, som Lyster vist sært nok aldrig nævner). Det afleder en smidig og formentlig talesprogsnær stil, der også synes at bringe den moderne læser tæt på forfatteren. Et eksempel blandt flere er Afsn. 53, v. 89-100, gendigtningen i jævn og forståelig diktion af *Regula pietatis* (som snarere er leveregler), hvor Sthen søger livsidealet i mådehold, det nødvendige og tilstrækkelige lige fjernt fra rigdom og fattigdom (jf. str. 10 i visen Afsn. 50):

Maadelig Lycke er alsombest,
 Oc saa en god Samuittighed dernæst,
 Oc frycte saa Gud vær glad oc fro,
 Det er det beste vilt du mig tro:
 Haffuer du din nødtørfftige opholt met ære.
 Oc den dig viss oc fast mon være,
 Begær intet meer, men lad dig nøye,
 Met den Lycke Gud monne dig tilføye:
 Leff vel der aff, tacke Gud, oc vær glad,
 Thi hoss offuærflødig Lycke er affuind oc Had,
 Far vel met dine Venner, far vel met dig selff,
 Befale saa Gud baade Liff oc Siel.

En sådan indstilling kendes også fra prolog og epilog til Ranchs komedie *Karrig Niding*, ca. 1600. Et slægtskab med diskursen i skoledramaet toner frem et enkelt sted. Sthen skriver i sin versificerede bordbøn om Jesus: »Oc oplad oss sin runde oc milde Haand / Met huilcken hand spjser baade quind oc Mand« (Afsn. 10, 5). Hos Ranch forsikrer skælmen Jep Skald i en noget mere jordisk stemning: »Herren oplader sin runde Haand / Oc mætter alle Qvinde oc Mand« (II,iii). Undertiden bliver Sthens levelære ordsprogsagtig og bringer det da ubekendte oldislandske Hávamál i erindring: »Stor ære er at tie, oc tale i tide, / Huo det kand, maa vel en vijs Mand hede« (Afsn. 53, 101-102). Knittelverset kan også bruges helt dag-

ligdags til at drøfte oplagstal – »Etlich tusind Exemplaria, som du seer« – og adressater (s. 172 i T-44-45, som Lyster dog mener må være skrevet af Sthens søn).

En egentlig poetisk programmerklæring har Sthen ikke afgivet i bogen. I »Fortalen til den Christelige Læsere« erklærer han, at Fadervor danner det nødvendige og tilstrækkelige forbillede for en bønnebog: »Huad wi skulle bede om, lærer Christus selff, / Vdi sin Bøn, hand haffuer dictet vel, / Der vdi befattis alt det met skæl, / Wi haffue behoff til Liff oc Siel« (Afsn. 3, 21-24). Afsn. 41, en dialog mellem en arm synder og en engel, har dog til sidst tre strofer, hvor Guds beskyttelse og nærvær ønskes over visens digter (20), over dem, som synger den (21), og over dem, som lytter til sangen (22). En lille kristelig æstetik *in nuce* – hvad noten til str. 21,1-2 neddæmper ved en alt for almen parallel til en katolsk Maria-bøn; Sthen taler om visens ophavsmand (som i lighed med fortalens Kristus har »dictet vel«), den påståede parallel (MDB I, s. 128,26-28) handler om en røver, der aldeles ikke er digter. Den tit anvendte kontrafaktur-teknik forsvarer grundigt i T-44 12-25 – men altså måske af sønnen.

En liden Vandrebog har været problematisk at udgive. Originaludgaven kendes ikke, ja, man ejer faktisk ikke engang et eksemplar, som er trykt inden Sthens død i 1610. Den ældste bevarede hele tekst (udgavens W) er tidligst fra årene 1620-1624 og blev først lokaliseret i 1986 i Wolfenbüttel af Erik Dal, den ene af udgavens tilsynsførende. Før den tid var et tryk (S) fra mellem 1624 og 1644, nu i Skokloster i Sverige, det ældste komplette belæg. Et fragment fra Hindsholm (H), dateret til 1612-1616, er genopdaget af Lyster i 1981, et andet fragment fra Visby (V), udateret og meget sjusket sat, er tilsyneladende sporløst forsvundet i nyere tid på Gotland, men var heldigvis blevet affotograferet af Det Kongelige Bibliotek i 1938. Endelig har Lyster i Norges Nationalbibliotek identificeret og dateret et andet fragment (N) til 1616-1620. Disse nye fund og genopdagelser har hæmmet etableringen af en autoritativ tekst. Frem til Hs opdukken i 1981 var grundlaget S, og i 1986 viste W sig at ligge mellem H og S, ligesom det 1990 fremgik, at N var ældre end W. Slutresultatet af Lysters redaktion er, med hans ord s. 233, »en trofast gengivelse af fire forskellige, men dog ikke vilkårligt valgte trin i en længere udvikling af Vb's tekster«. Der findes i øvrigt mellem ca. 1612 og 1696 alt medregnet 11 tryk, fragmentariske eller komplette, af *Vandrebogen*. To norske, C trykt i 1659, og St uden årstal, er identificeret af Lyster i henholdsvis 1982 og 1991.

Lyster gør sig naturligvis overvejelser over det tabte originaltryks alder. Han mener nok, at Sthen er den danske grundlægger af vandrebogsgenren, et kristeligt vademecum. Efter en grundig forskningshistorisk oversigt i udgavens Efter-skrift kommer Lyster på s. 206-207 (og igen i den forsigtige opsummering s. 325) frem til, at manuskriptet til vandrebogen er afsluttet sidst i 1588 – efter tidens tanker et annus mirabilis – og trykt i 1589, formentlig samtidig med tredje udgave af Sthens *En liden Haandbog*, 1578. Dette kan efter de omhyggeligt fremlagte argumenter og indicier have meget for sig. Dog næppe så meget, at Lyster er berettiget til i stemmaet på s. 364 at gå ud fra en 1589-udgave som noget bevist. Det ville have været videnskabeligt renfærdigere, om han her havde forsynet dette ubekendte førstetryk med et spørgsmålstegn. Den hurtige benytter af Efterskriften springer måske alle de samvittighedsfulde mellemregninger og forbehold over og regner med at få disses resultat i stemmaet.

Men selv hermed er udgiverens møje ikke beskrevet. For en del af Sthens tekster indgår faktisk i hans levetid i andres salme- og andagtsbøger. Lyster er derfor nødt til at skelne mellem et Traderingsapparat og et Variantapparat. Det første har versioner, som kan være ældre end de bevarede hele eller fragmentariske tryk af *Vandrebogen*. Traderingen redegøres der for dels i et særligt afsnit efter hvert Afsnits kommentar, dels i et samlet kapitel, organiseret efter kronologisk følge for årene 1600-1699. Variantapparatet omfatter derimod kun de 11 udgaver af *Vandrebogen*, vi kender i dag. Det indledes på s. 369 med et lille causeri over de pudsigste varianter til demonstration af, at sognepræsten Lyster og hans kollega og medhjælper i bindets slutfase, Jens Højgård, ikke ganske har tabt deres studentikose humor.

Lyster søger i Efterskrift også at bestemme ophavet til numrene i Tillæg. Noget kan være Sthens indsats, andet måske en søns. Hvad angår pragtnummeret Afsn. 36 »Den signede Dag«, afviser udgiveren, at Sthen skulle være hovedbearbejder eller hovedrevisor på denne formentlig katolske morgensang (s. 230). Efterskriften rummer i øvrigt mange spændende synspunkter på Sthens salmedigtning og dens forhold til samtid og umiddelbar fortid: Thomissøns salmebog 1569 og de senmiddelalderlige Mariaviser og -bønner (Mariaviserne burde for resten have været taget fra Ernst Frandsens gengivelse i disputatsen fra 1926, som beunderværdigt nok ikke figurerer i litteraturlisten).

Efterskriftens og kommentarens vurderinger er saglige og sobre og ægger kun beskedent til modsigelse. Man kan i kommentaren til Afsn. 39 på s. 262 nederste tredjedel undre sig over, at Sthens videredigtning af en i originalen tabt salme af Jørgen Pedersen betegnes som en »moddigtning«, skønt det fremgår af kommentaren, at Sthen reviderer og digter videre, men ikke går imod sit forlæg.

Man undrer sig endnu mere, når Lyster fristes til at søge årsagen til *Vandrebo-*gens påfaldende oversete status dengang og senere i, hvad han kalder den bornerte lærde verden og en (for) finkulturel kirkelighed (s. 195). Mon ikke den moderne sognepræst her langer ud efter nogle nutidige tendenser og personer? Historisk betragtet kom det almindelige klimaskifte i åndslivet i Europa omsider til Danmark lige op til Sthens død i 1610. Det var et skifte fra et middelalderligt, men i noget omfang af renæssancen præget ideal til barokkens i enhver forstand af ordet majestætiske systematiske og symmetriske regelmæssighed. Med andre ord en afvisning af den gammeldags hjemlige tradition til fordel for en raffineret international modernisme. Blev Sthens *Vandrebog* trængt ud og glemt i de øverste cirkler, gælder det ikke mindre de store episk-historiske digte af en samtidig, næsten helt verdsligt orienteret digter som C.C. Lyschander, for nu slet ikke at nævne den ikke ganske uefne Reravius. Sigende nok oplever den gamle middelalderlige *Rimkrønike* sit sidste optryk som en levende bog til oplysningsbrug i 1613 (da den udgives næste gang i 1825, er den et litterært og sprogligt nationalmonument). Selv om Vedels *Hundredvisebog* optrykkes regelmæssigt op til 1787 (fra 1695 i Peder Syvs fordoblede udgave), sker det ikke længere til glæde for den kulturelt ledende del af samfundet – her havde man for længst taget andre forbilleder. Den metriske reform med de regelmæssigt alternerende versrytmer og den stilistiske reform med sammensatte ord og kunstigt komponerede metaforer – begge i effekt i Danmark fra og med midten af 1620'erne ud fra nøgleordene orden og storhed, væld og pragt – tog livet af den hjemmeavlede "Tarvelighed".

et ord og begreb, som hos Lyschander er positivt. Arkitekturhistorisk kan paradigmeskiftet illustreres på Christian IV's Frederiksborg Slot. Kirkefløjen, bygget 1606 ff., huser det overdimensionerede, senmiddelalderligt gotiske slotskapel med spidsbuevinduer og ditto-hvælvinger og oven over dette den store dansesal (i dag betegnet som Riddersalen) med renæssancens lys og luft ind ad de uprydede rektangulære vinduer under det flade loft, mens det store Port- eller Fangetårn på den mellemste slotsholm, bygget 1619-20, med sit massivt svulmende, tunge spir over en solid murklods er i en tidlig barok. Svarende hertil er de musikere, som kongen i sine velhavende ungdomsår hyrede, kunstnere, der fremførte tidens mest moderne musik på de nyeste instrumenter. De måtte hentes til landet udefra, ligesom danske talenter måtte videreuddannes fx i Italien. Ved Christian IV's hof var det bestemt ikke dansk digtning i senmiddelalderlig smag, som var i vælten – hermed ikke folkeviserne, ikke Sthen, ikke Lyschander eller den unge Arrebo (sidstnævnte sadlede om midt i 1620'erne, da de to andre var døde). De tre præster Sthen, Lyschander og Justesen Ranch er højdepunktet og afslutningen på det 16. århundredes folkelige bestræbelser i salmer, lejlighedsdigtning og skoledramatik. Fremtiden tilhører igen de latinske lærde og de klassiske poetologiske forbilleder, og der er endnu meget langt til Grundtvig og Ingemann. Behøves der en snævrere kirkehistorisk forklaring på, at Sthens ry hurtigt falmende?

Sthen-udgavens første bind er mønstergyldigt indrettet. Den blandede tekstmasse fra Sthens egen hånd – prosabønner, ustrofiske tekster i knittelvers, viser til gejstlige eller verdslige melodier – nummereres af udgiveren i 63 Afsnit, mens tekster fra et Tillæg, der ikke ubetinget kan være Sthens redaktion, får numre op til T-48. Klummetitler såvel på tekst- som på kommentarsiderne gør det let at finde de steder og oplysninger, man leder efter. Kommentarerne omfatter grundige ordforklaringer, som tager højde for nulevendes manglende træning i ældre dansk sprog, oplysninger om realia og redcørelser for forlæg og kildeforhold. Disse kommentarer påstås på s. 12 at være tættest i bogens begyndelse, hvor den, der læser det hele, studser mest. Det passer heldigvis ikke ganske – for hvem ud over en anmelder læser en sådan samling ret ensartet andagtslyrik fra perm til perm? Omkostningerne er naturligvis en del gentagelser, gevinsten at man næsten aldrig savner en note.

Hverken Lyster eller Højgård er nordiske filologer. Alligevel kan man kun finde lidt at være uenig med dem om i deres forklaringer. Det må dog noteres som en veritabel forbier, når Afsn. 28,3: »Grundløse [Barmhiertighed]« i note s. 251 forklares som 'ufortjente'. Dette ikke videre sjældne adjektiv betyder på ældre dansk 'bundløs, umåleligt dybe', overført: 'uendelige'. Det er altså et positivt udtryk, modsat det negative, dogmatisk bestemte, som noten foreslår. Et 'grundløs' i betydningen 'uden årsag, ubegrundet' synes ikke at være belagt før omkring 1800, selv om substantivet 'Grund' = 'årsag' findes hos Holberg.

Forklaringen s. 316 på »[Lycke oc] Laader« (T-38, 12,3) som 'lader, levevis, færd' lyder ikke sandsynlig og kan vist ikke belægges i ordbøgerne. Det handler snarere om 'lodder', så udtrykket er en allittererende tautologi til beskrivelse af lykkens tilfældighed. Kingo har to lignende udtryk: »Lad da min Lod og min Lykke kun falde / Hvordan min GUD og min HERR hand vill« (*Aandelige Siunge-koor*, II, 1681; SS III s. 235) og: »I dennem lever du! GUDs Øje paa dem staaer, / Og af hans Haand de hver sin Lodd og Lykke faaer« (dødsdigt over So-

phia Amalia Levenhielm, 1698; SS I s. 194). Kalkar registrerer sammensætningen 'Lykkelod' (V sp. 680b).

Til Afsn. 42, 6,5 burde det nok have været oplyst, at »vden [Fare]« betyder 'uden for'; noten hertil på s. 266 bringer alene en henvisning til DgO II s. 64, hvor ordet ikke kommenteres; det er lumsk, at moderne dansk 'uden' sådan set giver nogenlunde god mening – uden dog at være korrekt. Det gælder i endnu højere grad tavsheden omkring T-23, 1,8, hvor »[for hannem] bestaa«, som betyder 'stå sig mod', ikke må læses i nutidsbetydning (Kalkar har naturligvis ordet under 'bestande').

I hvert fald diskutabel forekommer noten s. 319, hvor et evigt himmerig »[Icke met Guld det røde,] Omdragit« (T-42, 1,3) udlægges som 'betrukket, omviklet'. Mon ikke det snarere er en vending hentet fra beskrivelser af fyrstefester og ridderturneringer, brugt om løsthængende stoftapeter og bagtæpper, dels kostbart klæde, dels gobeliner? Man kan huske på, hvorledes Sthens samtidige, Shakespeare, i *Hamlet*, ca. 1600, lader den lurende Polonius stå mellem væggen og vægtæppet ('the arras', III.iv). Lyschander beskriver i sit digt om den udvalgte prins Christians hylding i 1608, hvorledes et træ-palads på Nytorv er 'omklædt' over alt, tronen er forsynet med himmel og »bag om behengt (...) Med Fløysel oc dyrebar Vare« (v. 406-414).

Heller ikke alle udgivernes syntaktiske og morfologiske iagttagelser i noterne fortjener bifald. Eksempelvis dekretterer en note til T-45, 39 på s. 323, at formen 'bide' i verslinjen »Lad da gaa frijt til oc icke bide« (dvs. bie, tøve) er imperativ. Hvorfor dog det? Stedet kan umiddelbart forstås som infinitiv parallelt med 'gaa', begge underordnet imperativen 'Lad'. Tilmed skal 'bide' vel nærmest forklares som 'holde sig tilbage', hvad der i konteksten giver smuk mening som modsætning til 'gaa til'. Og her kunne man have haft en note: »til« = 'frem(ad); hurtigt' (snarest det første). Det er ikke det eneste eksempel på en skråsikker, men mindre rimelig bestemmelse af imperativ-former til trods for unormal bøjningsendelse. Et »kiøre« i Afsn. 31,29 (parallelt med et »Beuare« to linjer før) erklæres på s. 253 ligeledes for imperativ – det kunne såmænd også være infinitiv med et underforstået 'gid du vil..' eller en ønskeform med underforstået subjekt. Den slags fromme ønsker er der mange af såvel i Sthens bog her som i genre i almindelighed. I rejsevisen Afsn. 33, 2,1 læses »Christus være vor Ledsager Mand, / Oc beskærme oss paa vor Vey oc Gang,« – at teksten så går over til imperativer i anden halvdel af strofen, gør ikke nødvendigvis 'være' til imperativ også, som noten s. 253 påstår. På dette tidspunkt af sproghistorien – før ordbøger, grammatikker og retskrivningsvejledninger – er det danske sprog, hvis man ser venligt på sagen, åbent og smidigt snarere end konsekvent og systematisk, endsi-ge symmetrisk, i sin konstruktion. Det er der mange eksempler på i bindet, og det kendes også fra Lyschander. En bestemmelse efter moderne grammatisk sprogfor-nemmelse kan let blive uvedkommende pedanteri. Se engang på et par typiske linjer fra Afsn. 56, 80-81: »Vær mild oc sactmodig met alle Mand, / Sønderlige mod en Syndere sig bedre kand.« Syntaksen er ikke rigtig efter en nudansk måle-stok, men det hele er fuldt begribeligt og har den fordel at kunne rummes inden for knittelversenes grænser.

Disse indvendinger mod ganske få tilfælde, hvor udgivernes filologiske spor-sans synes at komme til kort, må på ingen måde overskygge, at det altovervejen-

de antal noter er præcise, rigtige og nyttige. Som et af talrige eksempler på god noteføring kan nævnes oplysningerne på s. 277-278 til Afsn. 51 »En Søfarens Vise«, hvor det daglige forhold mellem søfart og gudsdyrkelse i teori og praksis belyses ved autentiske citater. At søfolk, der oversprang de befalede andagter, i gentagelsestilfælde skulle straffes »til Masten«, kommenteres ikke (det betyder, at de skulle bindes til masten og have tamp). Enhver kommentator kan blive svag over for sine ofte med stor møje opledte guldkorn, så han til de fleste læsers skade overfylder noteteksten med alle sine fund. Lyster og Højgård holder sig sympatisk til det nødvendige minimum.

De deler også tit frugterne af en overordentlig omhyggelig orientering i hymnologisk forskning med læseren – helt ned til at meddele rettelser af forkerte sidehenvisninger og tal hos deres ellers agtværdige umiddelbare forgængere.

Hans Christensen Sthens Skrifter, I, er lige fra bindekorationen med digterpræstens emblem, en årvågen hane med en trømpet i den ene vinge og et kors på ryggen, en smuk bog at tage i hånden. Den etablerede tekst er et resultat af virkelig grundforskning, og de ledsagende indledninger og kommentarer er lærde, relevante og udtømmende uden det mindste spor af arrogance eller selvpromotion i forholdet til forgængerne, ligesom gavnløst pindchuggeri og ekvilibristisk metoderidt er undgået. Heldigvis vil udgiverproblemerne i forbindelse med de resterende bind på grund af en enklere tekstoverlevering være overskueligere end her. Tilbage står da kun at ønske udgaven fuldført efter den lagte plan, i henhold til Sthens eget motto: *Sic et non aliter*.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Peter Zeeberg: Tycho Brahes »Urania Titani« – et digt om Sophie Brahe. Renæssancestudier 7. Museum Tusulanum, 1994, 327 s. 275 kr.

Forbemærkning: Anmelderen er *ikke* latinist, hvorfor bogen ikke ses under denne synsvinkel, men beskrives og vurderes ud fra en mere almen litterær og kulturhistorisk tilgang.

I den seneste udgave af *Dansk biografisk Leksikon* (1979) kan man i bd. 2 i artiklen om Sophia Brahe Ottesdatter læse, at der fra hendes hånd findes »(...) flere hver på sin vis højest ejendommelige ting. Fra 1594 stammer det store digt til den fraværende fæstemand *Urania til Titan*, et versificeret brev hvis bevarede latinske form ganske vist ikke skyldes B. men om hvilket man tør formode at hun har givet udkast dertil på dansk. Trods digtets vidtløftige poetiske omsvøb, hentet fra alkymiens, astrologiens og antikkens verden, kommer hendes dybe kærligheds-længsel til heftigt udbrud deri«.

At Sophie Brahe skulle være forfatteren til det 600 linjer lange, lærde digt, var længe en populær antagelse, så populær at den vandt hævd som historisk sandhed, og blev gentaget så sent som i 1979 i DBL og repeteret i Stig Dalagers og Anne-Marie Mais *Danske kvindelige forfattere* 1982, hvor der ikke tages noget forbehold over for Sophie Brahes forfatteradkomst til det latinske digt.

Men at det ikke forholder sig sådan, redegør Peter Zeeberg overbevisende for, en redegørelse, der ganske vist, som en række andre gør, når det drejer sig om ældre tiders litteratur, bygger på indicier mere end på beviser. Men det mest over-

bevisende indicium på, at Sophie Brahe ikke er forfatteren til digtet, er, at det er godtgjort, at hun ikke kunne latin; et andet er, at vi heller ikke har andre digte fra hendes hånd, selv om Hans Brix og flere andre har foreslået hende som ophavsmand til forskellige mindre digtninge. Selv om hun ikke selv har været den direkte ophavsmand til andre digte, har hun imidlertid færdedes og været aktiv i et miljø, hvor man med iver dyrkede digtningen og begav sig af med den til og som tidsfordriv.

Ophavsmanden til *Urania Titani*, som digtet hedder på latin, er Tycho Brahe, en af sin tids fineste latinpoeter. Digtet er på mange måder et overmåde lærd digt, bl.a. ved, at det knytter sig direkte til Ovid-traditionen og ved, at det inddrager sin tids astrologiske og alkymistiske tradition og viden – områder der for de fleste mennesker i dag er fjerne og svært begribelige. Datidens astrologi har ikke meget med nutidens ugebladsflirt med stjernetegn og spådomme at gøre.

Indledningsvis forklarer Peter Zeceberg omhyggeligt, for at gøre læseren begribelig, hvad digtet handler om, og hvordan det skal forstås, hvordan forholdet mellem søskendeparret Sophie og Tycho Brahe var.

Tycho var den næstældste og Sophie den yngste i Otte Brahes og Beate Billes store børneflokk, og vi ved fra Tychos oplysninger, at Sophie som stor pige hjalp til med observationerne på Herrevadskloster, bl.a. af den måneformørkelse han havde forudset og -sagt i bogen *Om den nye stjerne*.

Senere i livet var de to søskende også tæt på hinanden, idet Sophie hyppigt kom på besøg på Hven. Vi ved, at hun i året 1590 var her hele tretten gange. Hun tog på besøg, efter hun var blevet enke efter sin mand Otte Thott til Eriksholm. Det var dog ikke kun broderen og det inciterende internationale miljø på Hven, som trak i Sophie Brahe – det var også Erik Lange. Han var ven med Tycho, dybt interesseret i den form for kemi, der hedder alkymi, og han satte både sin egen og andres formuer over styr i sin ihardige ja, nærmest hidsige søgen efter guld.

Tycho Brahe var – ved vi – selv også optaget af alkymien, men han tog afstand fra guldmageriet, hvad han direkte skrev, og han begreb antagelig ikke Erik Langes virksomhed og færd. For Erik Lange drog op og vandrede ud i Europa for at finde nye mæcener og nye muligheder for sine eksperimenter.

Imens sad Sophie Brahe og ventede, og hun brugte ventetiden på havekunst, kemi og astrologi i den nævnte orden. Det slår Tycho Brahe fast i en prosabeskrivelse af søsteren, selv om det ikke ganske passer med det forhold, at hun som ganske ung faktisk dyrkede astrologien. Vi ved endvidere, at hun lavede mediciner til folk, dvs. 'destillerede', nøjagtigt som broderen selv gjorde.

Erik Lange blev et dyrt bekendtskab for Sophie Brahe, hvad de mægtige, stejle og, synes det, noget påholdende Brahe'r ikke undlod at bebrejde hende. De var vrede på hende og flove over hende, så flove, at hendes søster undlod at invitere hende med til sin søns bryllup. En klar overtrædelse af tiden familienormer.

Der er ikke tvivl om, at Sophie var den af Brahe'rne, som havde det tætteste forhold til Tycho. De to forstod hinanden, støttede hinanden både i det store og i det små – de talte samme sprog og jargon.

At Tycho drog af lande og få år senere døde i 1601 har været et stort tab for Sophie, da hun dermed foruden at miste sin kæreste bror også mistede sin kraftigste støtte i det opgør med sin familie og dens livsform, hun foretog, i og med at hun knyttede sig til en så misliebige person som Erik Lange.

Fra 1590 har Erik Lange og Sophie Brahe dannet par, men da han var på stadig jagt efter midler, var de mere fra hinanden end sammen, og efter to år drog han ud – og blev væk. Og det er denne ventetid med alle dens omkostninger, længsel og uro, digtet om Titan og Urania handler.

Urania sidder tilbage og venter. Hun ønsker ikke at få brev fra ham, hun vil have *ham* tilbage. Hun er urolig for sin Titan. Hun elsker ham højt, og hendes kærlighed til han er ikke en overfladisk kærlighed, der er tale om en *høj* kærlighed, dvs. en kærlighed, som også er en higen mod det guddommelige. Tycho Brahe er her helt på linje med sin tids nyplatoniske tankegang.

Diget er et lærd, svært tilgængeligt digt med sine henvisninger til og brug af både astrologi og alkymi, hvorfor Peter Zeeberg leverer to klare og meget pædagogiske gennemgange af, hvad disse begreber dækkede over i slutningen af 1500-tallet, og bl.a. gennem disse gennemgange bliver digtet lukket op og til at begribe.

Det centrale afsnit i bogen er digtet *Urania Titani*, som bringes in extenso på latin og med en aldeles fremragende klar rytmisk oversættelse til dansk af Peter Zeeberg. Og med denne oversættelse og med Peter Zeebergs omhyggelige forklaringer, der danner indgangene til digtet, har nutidslæsere fået overgivet et vigtigt renæssanceværk, et værk som på mange måder er en nøgle til en ny forståelse af det overordentlige interessante miljø, som både Sophie og Tycho levede i. Det er et miljø som på utallige måder var i modsætningen til Brahe'ernes og tidens øvrige adelsfolks levemåde og tankesæt, hvorfor de to – også Tycho på trods af hans uomtvistelige europæiske berømmelse – har oplevet sig som udgrænsede og ildesete af de andre. Tycho på grund af både sine videnskabelige interesser, som for ham var et kald, og for sit uadelige ægteskab, Sophie på grund af sin upassende kærlighed til guldmageren Erik Lange.

Foruden at bringe selve digtet rummer bogen de øvrige kendte kilder, der vedrører Sophie Brahe og hendes forhold. Bl.a. finder man det store oprørsbrev til søsteren Margrete Brahe, som Sophie skrev i Eckernförde den 23. august 1602. Det er et brev, hvori Sophie uden klynkeri, men med et hvidglødende raseri fortæller sin mening om både Margretes og de to brødres samt moderens behandling af hende. Her bliver ikke stukket noget under stolen, og man kan ikke lade være med at forestille sig, at Sophie, da hun har lagt pennen, har draget et lettelsens suk: hun fik sagt det, hun længe havde lyst til at sige.

Brevet beviser, at Sophie Brahe ikke havde svært ved at udtrykke sig, at hun var en overmåde godt begavet kvinde, en kvinde der som sin bror stod ved sig selv og fulgte sin egen vej, selv om den var hård. Tycho skrev i et brev fra september 1600: »Doleo utriusque fortunam pertinaciter reluctantem« (Det gør mig ondt for dem at skæbnen er dem så genstridig).

Peter Zeeberg fremlægger i bogen eller rettere værket en overordentlig stor viden om tiden og dens hovedagerende på det litterære og videnskabelige felt, og ved sine kombinationer og tolkninger kaster han nyt lys over en tid, hvor dansk kultur kunne måle sig med det store udlands. Det er imidlertid en bog, som i højere grad henvender sig til universitetsuddannede, for en almindelig historisk interesseret læser er den antagelig for kompakt, og for krævende med hensyn til læserens evne til at læse ældre dansk.

Jens Peter Ægidius: Christian Flor: pædagogen, politikeren, folkeoplyseren: en biografi. Odense Universitetsforlag 1994. 386 s. 250 kr.

Pædagogen, politikeren og folkeoplyseren Christian Flors biografi har hidtil måttet stykkes sammen fra især skrifter om folkehøjskolens historie (selv om det i 1940 lykkedes Poul Engberg at skrive små 300 sider om »Romantikken og den danske Folkehøjskole« uden at nævne Flor) og fra redegørelser for hans rolle i Sønderjyllands historie, ikke mindst P. Lauridsens bredt dokumenterede *Da Sønderjylland vaagnede* (1909-22) og Knud Fabricius' *Sønderjyllands Historie IV*, 1937; Fabricius leverede også biografien om Flor i 2. og 3. udgave af *Dansk biografisk Leksikon*. Th. Rousts monografi *Christian Flor* fra 1923 samler sig især om Flors rolle i sønderjydsk historie, men med Jens Peter Ægidius' (JPÆ) fyldige levnedbeskrivelse har vi nu omsider – og formentlig for en overskuelig fremtid – fået bogen om denne i flere henseender centrale og karakteristiske skikkelser i 1800-tallets politiske og kulturelle liv.

I sit anlæg følger den et prøvet mønster for biografier: Et første kapitel om »Barndom og Ungdom (1792-1822)« skildrer hovedpersonens slægt, barndom og skolegang, siden hans studieår og første pædagogiske erfaringer som huslærer og især som lærer ved Borgerdydskolen; der bliver også tid til en afstikker om Flors rolle i »Tylvte-striden« som Oehlenschlägers forkæmper. Det følgende kapitel om Flors »Manddom (1822-1851)«, der optager to tredjedele af bogen, følger ham over præstekaldet i Tølløse (1822-26) og det centrale livsafsnit som dansk lektor i Kiel og samtidig som forkæmper i det skjulte for danskheden i her-tugdømmet Slesvig 1826-45 frem til årene ved Rødding højskole 1845-47; kapitlet afrundes med en redegørelse for Flors mindre markante deltagelse i den grundlovgivende rigsforsamling og øvrige politiske og offentlige virksomhed o. 1850. Et tredje kapitel om Flors »Alderdom (1851-1875)« belyser hans fortsatte rolle som talsmand for højskolebevægelsen og hans politiske virksomhed, herunder også de skuffelser, han måtte lide ved ikke at blive betroet de opgaver i offentlig tjeneste, han følte sig selvskreven til. Efter den kronologiske gennemgang af Flors »life« følger hans »letters«; et par lærebøger til brug ved danskundervisningen i kongens såvel tyske som danske besiddelser samt enkelte andre småskrifter; Flor efterlod sig jo ikke noget omfattende forfatterskab, men gjorde sig, som JPÆ redegør detaljeret for, især gældende som ghostwriter, hvis man kan se bort fra denne betegnelses negative implikationer. Endelig følger en afrundende karakteristik af hovedpersonens væsen og åndsform, hvorefter et afsluttende femte kapitel oplyser kort om hans død og eftermæle samt om den foreliggende litteratur om Flor.

I sin generelle vurdering af Flors virke er JPÆ tilbøjelig til at lade den anerkendelse, Flor på sine gamle dage mødte fra »så mange betydende personligheder og fra et så bredt udsnit af samfundet«, veje tungere end den manglende anerkendelse fra det officielle Danmark: Han kunne ergo se tilbage på »et livsværk der var lykkedes.« (311). Sønderjydernes kampmod 1864-1920, som har JPÆs sympati (jf. hans uvilje mod slesvigholstensk »overmod« og »uhørt dristighed« (169)), tilskrives da også »sikkert for en ikke ringe del« Flors forudgående indsats (324).

Også i den psykologiske portrættegning, der er en væsentlig side af JPÆs pro-

jekt, stiller han sig positivt til sit emne og er Flor en god mand. Han fremstår som »strategen med det store overblik« og »en mand af megen menneskekundskab« (164), ligesom han prises for sit »frisind« (203). Og han værnes tilsvarende mod enhver negativ vurdering, mod mistanke om »frygt hos en ensom og træt mand« (266), mod beskyldningen for at være en dårlig taler i større forsamlinger (269) og endnu mere. Stillet over for Hiort Lorenzens »stolthed, ilterhed og selvrådighed« fremstår »Skaus større villighed til at følge sin læremester Flor« som rosværdig (201). Hvor kilderne tier, vælger JPÆ at tro det bedste om sin helt i den konkrete situation, ud fra »vort kendskab til hans karakter« (231); han fremhæver således gerne Flors »diplomatiske klogskab« og nærmere adfærd i rollen som Hiort Lorenzens vejleder eller instruktør under en natlig forhandling forud for det møde i stænderforsamlingen 11.11.1842, hvor Hiort Lorenzen talte dansk, uden at kunne dokumentere, at en sådan forhandling faktisk har fundet sted (172f.).

For den, der som nærværende anmelder i vid udstrækning kender Flor fra JPÆs skrift, må det især virke påfaldende, at JPÆ så ihærdigt værner sin helt mod beskyldninger for forfængelighed eller selvhævdelse af enhver art (»han som aldrig gjorde det mindste for at fremhæve sin egen rolle«, 130, jf. fx 175, 242, 337). Kun enkelte steder kommer det til forsigtige indrømmelser af, at Flor dog måske kendte til selvbevidsthed: »ikke uden selvbevidsthed« (256), »Flor var ikke noget magtmenneske, især ikke på sine ældre dage« (297). Ikke desto mindre lyser citat efter citat af hans tillid til egen fortræffelighed og dømmekraft og af hans tilbøjelighed til at gøre andre opmærksom på samme: »jeg veed dog, hvad *Oplysning* er og hvad *Folket* trænger til« (195, jf. 177, 178, 179, 203, 211, 256, 265). Mon ikke Flor har domineret sine kampfæller, især folk af lavere uddannelse, når han kunne komme afsted med det? I andre kredse kunne hans diktatoriske enegang vække mishag, fx i bestyrelsen for Rødding Højskole 1845, hvor JPÆ videst muligt forsvarer Flor, eller i relation til den store læremester N.F.S. Grundtvig, som tilsyneladende har fundet sin discipel lovlige fremfusende eller taktløs (250). Gad vidst, hvorfor fru Flor fandt det belejligt at flytte fra det fælles hjem til København og senere Falun for at følge sin søn, der dog var en snes år, til hans uddannelsessteder? Var gemalen simpelthen utåleligt selvhævdende at have på nært hold?

Der er en tradition, som øjensynlig går tilbage til et brev fra Laurids Skau i 1843, for at betegne Flor som »kommanderende General i Nordslesvig« (201). JPÆ benytter denne metaforik, når han forklarer spændingen mellem Flor og P. Hiort Lorenzen ud fra et uklart »kommando-forhold« mellem dem (209), og mere direkte i en billedtekst om »'generalen' med det store overblik, strategen i den sønderjydske sprogkamp i 1830erne og '40erne.« (297). Andre steder tolker JPÆ Flor som instruktøren – over for Hiort Lorenzen som skuespilleren – i tidens »store teaterstykke« (180) eller betegner (meget træffende, finder jeg) hans indsats som »lobbyvirksomhed« (305). Fra Flor som »general« kunne djævelens advokat måske især komme til at associeres til den general de Gaulle, der ventede i Colombey-les-deux-Églises, men jo med den væsentlige forskel, at han omsider blev kaldt til Paris, mens Flor ventede på offentlig kaldelse i årevis i Schweiz og andetsteds med armene forgæves over kors (jf. foto 297). Samme advokat ville nok også især karakterisere politikeren Flor som *edderkoppen* eller *blæksprutten*, der fra sin skjulte position dirigerer og kontrollerer sine kampfæller, så vidt det

går an. Hemmeligt for samtiden, men fastholdt i bevarede breve for eftertiden, skrev Flor således de politiske taler og erklæringer, hvormed bl.a. P. Hiort Lorenzen og især Laurids Skau vakte opsigt og skabte sig en plads i den politiske historie. Når han blev bedt om et udkast til en tale, leverede han den gerne fuldt gennemarbejdet, i Skaus tale på Skamlingsbanken 1844 med vejledende understregninger, af »Frygt for at han skulde declamere den falsk, hvilket jeg havde Grund til at befrygte«, som Flor så taktfuldt skriver til P.C. Koch (217). Den tillid, som Flor undertiden måtte efterlyse i de nordslesvigske kampfællers kredse, nærrede han ikke uden videre til sine marionetter. Det skorter ikke på dokumentation i JPÆs skrift til belysning af Flors rolle og karakter, men man kan måske savne en mere indgående og sammenfattende tolkning af materialet. Spørgsmålet er jo bl.a., om ikke denne side af Flors adfærd var med til at bestemme hans senere skæbne som »persona non grata« på den politiske arena. Som den konservative bureaukrat Fr. Tillisch formentlig nærrede uvilje mod Flors »maskepi« med det menige folk (jf. 278), måtte vel de nye nationalliberale magthavere efter 1848 dels dele dette ubehag, dels se med ulyst på Flors forkærlighed for at søge sine sager fremmet ved kontakter til hoffet ad private kanaler, idet han i så henseende fastholdt sine manerer fra enevælden, som havde hans hjerte.

Gennemgangen af Flors forfatterskab lægger med god grund hovedvægten på hans *Dansk Læsebog* fra 1831, der med i alt 9 udgaver frem til 1886 blev 1800-tallets dominerende lærebog i den lærde skoles danskfag og den, som senere lignende projekter følte sig som afløser af. (Som umiddelbar afløser kan man dog ikke som JPÆ (329) udpege Vagn Falkenstjernes *Haandbog i dansk Literatur* fra 1917, men i første omgang snarere S. Müllers samt Borchsenius & Horns bøger fra 1880'erne). Som noget nyt påviser JPÆ, at Flors bog blev til på kongelig befaling, ligesom han leverer en fin analyse af dens anlæg, indhold og tendens. Derimod lægges der liden vægt på at karakterisere dens samhörighed med danskfagets ændrede indretning og profil op mod midten af 1800-tallet. Til JPÆs undren over, at den norske litteratur efter 1814 er så sparsomt repræsenteret hos Flor (329), må vel bemærkes, at det svært længe efter 1814, faktisk helt frem til o.1860, var vanskeligt for danskere at få øje på en specielt norsk litteratur, og at Flor som læsebogsredaktør faktisk er en foregangsmand på dette område: for resten kunne Flor i udgaven fra 1835, der endnu ikke rummede én eneste moderne norsk tekst, hævde, at hvis den var udkommet i Norge, »vilde dens Titel være bleven: Norsk Læsebog.« (p.VI).

Ved siden af de store linjer og begivenheder i Flors offentlige virke vil JPÆ også beskrive hans daglige tilværelse, intimsfæren, som man sagde. Savnet af dagbøger og lignende materiale til belysning af denne side af Flors liv, fører imidlertid JPÆ til en del gætterier; usikkerheds-indikatorer som »vel«, »formodentlig«, »nok« o.lign. står stedvis ganske tæt. De gælder fx udsagn om Flors dagligdag og muligheder for udfoldelse som lærer på Borgerdydskolen (45f.) eller om, hvordan mødet mellem familien Flor og den hovedrige svigerfamilie Zeuthen udspandt sig som en illustration af enevældens standssamfund; JPÆ efterlyser kilder herom, men har tilsyneladende bestemt sig for, hvad de fortæller (56). Nogle gætterier er næppe umagen værd, fx om fru Flor fulgte gemalen på rejse i Tyskland og Schweiz i 1827 (64), om Flors rute og passage over Slien det ene eller andet sted på en tur fra Kiel op i Nordslesvig (124) eller tilbagevenden-

de spekulationer over, om han i forskellige situationer lod sig befordre på hesteryg eller snarere i vogn – og da formodentlig gik, med mindre han da valgte dagvognen (56, 170, 262).

Denne tendens til gisninger skærper imidlertid læserens blik for, at adskilligt, hvorom der nu gættes eller formodes, kunne have nået den af JPÆ ønskede afklaring ved brug af foreliggende kilder. Ifølge JPÆ »kan man nok regne med« at Flor ved sin ansøgning om præstekald i 1822 fik en nyttig anbefaling af rektor Nielsen på Borgerdydskolen (48); jamen ansættelsessagen under 27.3.1822 i »Danske Kancelli, 1. Departement: Forestillinger for Aaret 1822« (RA) refererer jo denne og andre anbefalinger i sagen, og de øvrige aktstykker ligger vel i journalsagen. Tilsvarende må man spørge, om mon ikke Flors præstegering, som JPÆ gerne så belyst, skulle nævnes i biskop Münters visitatsdagbøger (50, 55); om ikke Flors tilknytning til hæren i Sønderjylland i 1848, som JPÆ savner oplysning om (271), skulle kunne belyses ud fra forsvarrets arkiver; om ikke Flors virksomhed som »propagandaleder« i en halvofficiel funktion, finansieret via finansministeren (276), skulle kunne belyses ud fra dennes eller Flors overordnede, Fr. Tillisch' papirer, der jo ligger i Rigsarkivet.

Adskilligt mere af samme art, som ikke er eftergået af undertegnede, men næppe heller af JPÆ, understreger, at bogen, bortset fra en håndfuld privatarkiver i Det kongelige Biblioteks håndskriftsafdeling og et enkelt foreningsarkiv i Rigsarkivet, bygger på trykte kilder. Brevskriverregistranten til Rigsarkivets privatarkiver, der rummer mange henvisninger under Flor, ses ikke benyttet. Det er måske forståeligt i betragtning af, at afhandlingen er blevet til som et (helbønnet) prisskrift med begrænset tid til udarbejdelsen. Men det er også beklageligt: Dels fornemmer man et svingende informationsniveau, idet afsnittene om de episoder, som foreligger dokumenteret i H. Skalbergs skrifter om det danske docentur i Kiel og især i P. Lauridsens grundlæggende *Da Sønderjylland vaagnede*, synes at svulme uforholdsmæssigt, mens andre livsafsnit, fx Flors virke som medlem af Rigsraadet 1856-63, behandles ganske summarisk med den bemærkning, at det er uomtalt i den foreliggende historieskrivning (319), men uden eftersyn af primære kilder. Dels kan man dårligt forestille sig, at der inden for en overskuelig fremtid skulle fremstå noget konkurrerende skrift om Flor, der også inddrog nogle af de kilder, som er efterlyst i det ovenstående. Det skal da også udtrykkeligt siges, at vi med JPÆs bog, uanset de nævnte indvendinger, har fået en særdeles nyttig, dertil spændende, ofte underholdende og rigt dokumenteret bog, fuld af detaljer om en person, der, skønt ofte i det skjulte og nok derfor noget overset, spillede en central rolle i 1800-tallets politiske og kulturelle liv.

Flemming Conrad

*Georg Brandes: Breve til forældrene 1872-1904; udg. af Torben Nielsen.
DSL. C.A. Reitzel 1994. Bd.1-2: Breve. Bd.3: Kommentar. 625 kr./750 kr.*

Med *Georg Brandes: Breve til forældrene 1872-1904* (I-III) fortsættes og fuldendes den serie der påbegyndtes ved *Breve til forældrene 1859-1871* (I-III, 1978). Udgiveren var dengang denne udgivelsestypes nestor, lektor Morten Borup. Han nåede også at gøre forberedelser til den følgende, nu udkomne serie, men det vi-

dere arbejde overtoges af fhv. overbibliotekar Torben Nielsen, der heller ikke er nogen novice på området.

Medens Borups serie indtil 1871 indeholdt alle kendte breve fra Brandes til dennes forældre, er den nye serie kun et udvalg af resten, men et fyldigt udvalg; de ikke trykte breve er medtaget i regest i kommentarbindet (og i nummereringen, der fortsætter Borup-seriens). Enkelte breve meddeles i forkortet form, men med klar angivelse af hvor der er udeladt tekst og hvad hovedsagen i det udeladte er (modsat gammel, ugenomsigtig og kritisabel praksis, fx i Borup m.fl.s udgave af *Georg og Edv. Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd, 1939 ff.*).

Omstændighederne bag korrespondancen er i øvrigt principielt uforandrede i den nye serie sammenlignet med 1978-leveringen: Vi får kun den ene parts breve, nemlig sønnens; og han skrev selvsagt kun til forældrene når han var væk fra København, hvor de boede. Det indebærer at Borup-seriens breve frem til 1871 især dokumenterede Georg Brandes' to store studieophold i Paris og Rom i ungdomsårene, mens hovedparten i Torben Nielsen-serien hidrører fra Brandes' førægteskabelige og ægteskabelige år i Berlin frem til 1883; også hans foredragsrejser i Tyskland, i Sverige og Norge, og ikke mindst hans senere rejser i zarens riger, Polen og Rusland (med Finland), er belagt med en del interessante breve.

Brevenes adressat er først og fremmest *moderen*. Nogle af grundene til dette er ganske ligetil: Hun var den der havde tid og havde plejet og fulgt sønnerne, mens far tjente brødet (eller gik fallit); hun var i dannelselse og intelligens på umiddelbar forståelsesfod med de kvikke og fremstormende unge, med forkærlighed for den førstefødte. Tillige synes hun i ualmindelig grad at have været deres fortrolige og protektrice, både i deres ugudelige menings- og magtbataljer og i deres erotiske adfærd, der ikke just respekterede det livslange monogami (men så til gengæld heller ikke var bordel-orienteret). Hun har åbenbart – die jiddische Mama? – været familiens dominerende skikkelse; og det er tydeligt at Georg Brandes har været motiveret til at indberette alle sine ug'er, alle anerkendelser og høje smigerord samt – oftere knurrende end klynkende – en del af tilfældene af fordomsfulde og lumpne angreb på sig, til sin moder – eller, som Torben Nielsen skriver, Moder. Derimod er omtalen i brevene af egne fadæser og virkelig penibelt ramrende angreb på ham ret beskedene. Unægtelig var den sidste slags angreb langt sjældnere end de første, de ofte plat antisemitiske og kristeligt meningsterroristiske. Alligevel undgår man i løbet af 1872-1904-brevene ikke at blive ret træt af hans pral. En lise er det når man henimod slutningen kommer til et brev (nr. 732) fra Paris 1896 til faderens (!) 80 års fødselsdag, hvor Georg Brandes meget tydeligt taler om den gæld han, »til hvis Laster Utaknemlighed ikke hører,« står i til den gamle.

I øvrigt er stoffet og livsafsnittene i denne brevseries år naturligvis velkendte fra Brandes' artikelsamling *Berlin* (1885) og hans *Levned II-III* (1907-08) og scnest fra Jørgen Knudsens foreløbig 3 deles Brandes-biografi. Her har vi da Brandes' forsøg på at *arrivere* i Tyskland, efter at det akademisk-kristeligt-ministerielle ramaskrig havde spærret ham vejen til professorat i København. Det var i Berlin han brændte varm på sin tyske oversætters og forbundsfælles kone, og erobrede hende. Det var her det unge ægtepar slog sig ned og badede sig i velviljen fra det liberale, mere eller mindre akademiske bourgeoisie – men også her

hvor Brandes måtte suspendere *Hovedstrømninger* for at spise kirsebær med de fine, blive almindeligt skaffedyr som »literary hack« og familiefar – og startede de erotiske illoyaliteter mod sin hustru. Hvad hende angår, var hendes livs anden og definitive satsning jo ægteskabet med det unge udenlandske kritikergeni og den charmerende selskabsløve; hun kunne ikke gå tilbage fra det. De to ægtefæller lavede altså et helvede for hinanden, som man senest og mest objektivt véd fra Jørgen Knudsen, men som her i brevene især viser sig ved tavsheder, hævede øjenbryn og (med mamas fortrolighed) solen sig i mindre besværlige tilbønderens gunst. Derimod elskede Brandes sine to døtre, særlig den ældste, Edith (den yngste døde 1890 af difteritis); den menneskeligt mest rørende del af Brandespraleriet i disse breve er hans fortællinger om vidunderbarnet til dets farmor.

Med hensyn til Brandes' litterære forbindelser, hans forfatterskab, inklusive det journalistiske, og hans virksomhed som foredragsholder på 3-4 sprog (en hovedindtægtskilde!) bringer brevene næppe noget principielt nyt, men dog interessante enkeltheder. Blandt disse er hans karakteristikker og vurderinger af *Ibsen* efter samvær: Brev nr. 225 meddeler udførligt hans første gysende beundring for Ibsens ekstremisk-diletantiske tænkning, hans politiske jo-værre-des-bedre filosofi (sept. 1872). Efter at han har lært den dannede tyske forfatter Paul Heyse at kende (juni 1874) må han i brev nr. 255 indrømme at han finder Ibsen »andeligt raa og derfor paradox«. Og Ibsens og Bjørnsons indbyrdes nag og misundelse lod sig indrangere i en ak, temmelig kendt forfatterpsykologi (Brev nr. 254) – hvortil Rasmus Nielsens og Hans Brøchners gamle elev for resten nok kunne have fundet analogier i universitetsverdenen. Der er stunder hvor Brandes – modsat Ibsen – kan lyde næsten socialdemokratisk: »det er klart at man ei kan vende hele Equipagen i en Studs« (juli 1874: brev nr. 258).

Berlin-årene kom vel, imod hvad der først tegnede sig, i nogle svære henseender til at blive en fiasko for Georg Brandes. Han forbedrede ikke sin status i København, hvor en universitetsstilling for sidste gang var lige ved at være mulig og så forsvandt i 1879. Han fik ikke et i flere ombæringer under hånden tilbud professorat i Wien; han måtte nøjes med det mere eller mindre litterært interesserede societys bevågenhed. Han måtte lade *Hovedstrømningers* fortsættelse vente og gå efter overkommeligere, mindre opgaver – for at tjene penge til sin kernefamilie, som han snart følte som en klods om foden. Og så kom han tilbage til København, til alskens hjemlige, politiske og litterære trakasserier – sent afbrudt af foredrags- og ferieture til østeuropæiske grever og grevinder.

Og dog er der jo også en anden historie gemt bag brevenes sisyfos-stønnen og pral: Georg Brandes blev Europas bedste kritiker (uden for Frankrig) i perioden, og han kom til at skrive sine fineste, klogeste, stemningsrigeste bøger i den følgende snes år: *Den romantiske Skole i Frankrig*, *Ludvig Holberg*, *Indtryk fra Polen og Rusland*, *Essays I-II*, *William Shakespeare*, *Julius Lange*.

Vor tidsalder har udviklet en forkærlighed for brev litteraturen. Med nogen ret har man syntes at Voltaires eller Tegnér's breve overgik hele deres øvrige forfatterskab, og prof. Henning Fenger mente noget lignende om den første serie af Brandes' *Breve til Forældrene* i 1978. Jeg synes ikke det er muligt at jubilere lige så højt over denne anden serie og vil meget foretrække de forannævnte bøger fra forfatterskabet. Men mangfoldigt sigende, livlige, oplysende er også denne samling af Brandes' breve.

Den er også smuk og klar i sin typografi og lay-out og sin hele ordning. Oversigter findes både år for år og i Torben Nielsens behageligt vejledende Indledning. Og udgaven er særdeles grundigt kommenteret (i delvis modsætning til den store gamle udgave af Georg og Edvard Brandes' Breve til nordiske Forfattere og Videnskabsmænd). Kommentaren er navnlig meget indgående og præcis med hensyn til personer, hvor læseren yderligere hjælpes af de sidste 50 sider med personregister og slægtstavler. I en brevsamling af denne art må personforhold, i nogen grad også topografiske, politiske og litterære forhold, oplyses så præcist som menneskeligt og bibliotekarisk muligt, og det er sket.

Om kommenteringsbehov og -omfang i andre henseender kan der naturligvis diskuteres. Undertiden synes jeg at kommentaren går nogle centimeter for langt. Til brev nr. 275, lin. 73, hvor Bismarcks tilbagetrækning fra den tyske statsledelse sammenlignes med *Achilles*, står der således: »I en strid mellem Agamemnon og A. trækker denne sig for en tid tilbage i kampen om Troja, det hovedtema i Iliaden, der allerede anslås i første linje.« Det med førstelinjen er irrelevant her.

Der er umådelige mængder af (relevante) informationer i Kommentaren. Jeg har ikke just kontrolleret dem alle, men dog håbet at finde fejl, så at denne anmeldelse kunne beholde et smukt anstrøg af besserwissen. Det kniber! Faktisk har jeg kun noteret ét tilfælde: Kommentaren til brev nr. 394, lin. 71, daterer Moretos lystspil *El desdén con el desdén* til 1672. Det er en lille snes år for sent, for Molière havde nået at efterligne det og Moreto at dø før det angivne årstal.

Lars Peter Rømhild

Jørgen Hunosøe: Gift med den sidste engel? Om Sophus Claussen. Amdius 1994. 182 s. 198 kr.

Firserne var et godt årti for Sophus Claussen. Holder man sig omtrent til den ti-årslogik, som er alt for velkendt fra litteraturhistorierne, må man konstatere, at de seneste firser har behandlet lyrikeren langt mere generøst end hans egne halvfemsere. Med et enkelt forspil i form af et musikalsk-erotisk vovestykke kaldet *Djævlerier* påbegyndte Keld Zeruneith årtiet i 1977. Herefter fulgte første bind i Frans Lassons række af brevudgivelser: *Fra Ekbátana til Klareboderne* (1981), som blev fulgt op af tobindsværket om *Sophus Claussen og hans kreds* (1984) og *Sophus Claussen og Inger Nielsen* fra samme år. Tom Engelbrecht og René Herring udgav en bibliografi i 1982, og året efter arrangerede Det Kgl. Bibliotek en særudstilling om manden og digteren. I 1992 udkom *Fra klodens værksted* som tredje del af Keld Zeruneiths biografiske serie, i hvis kølvandsstribe man så *Notater og skitser* foruden en samling digte. *Solsekunder*, begge redigeret af Keld Zeruneith i 1993. Denne bogpakke blev fulgt op på Gyldendal, som samme år sammenstillede *Pilefløjter/Djævlerier*. Bo Hakon Jørgensen besøgede i 1983 en fæcmileret genudgivelse af rejseromanen *Valfart*. I et efterskrift belyste han det intrikate forhold mellem symbolistisk poetik og erotisk praksis. Den samme interesse gav sig udslag i hans meddigtende rekonstruktion af forholdet mellem virkelighedens Sophus og Clara i relation til fiktionens Silvio og Clara. Når en halvfemserroman, der »fortaber (...) sig i en flygtig og nydelsesforfaren Erotik,

hvis fuldkomne Amoralisme næsten virker uskyldigt« (Ejnar Thomsen, 1962) kunne opnå hele to genudgivelser inden for syv år, hænger det sammen med et toneangivende essay af Aage Henriksen: Pavens Madonna. Hermed er vi tilbage i midten af tresserne, som for øvrigt bragte en del Claussen ud på bogmarkedet; oversættelserne af Heine og Shelley kunne nu erhverves og Jørgen Elbeks endnu ikke overgåede udvalg af dansk litteraturkritik spændte fra *A.S. Vedel til Sophus Claussen*. Det var samme Elbek der i 1966 bragte Johs. V. Jensen på en ofte citeret formel – fra sublim nihilisme til positivitet af en lavere orden – og dermed gjorde den fhv. halvfemserdigters gotiske renaissance til et eksistentielt fupnummer. En tilsvarende afviklingshistorie er rammen om Henriksens vurdering af Claussens senværk. Relationen er afspejlet i Elbeks dedikation: Til min lærer Aage Henriksen. Det er således også et stykke dansk universitetshistorie, der er indskrevet i denne lille bibliografi: den undersøgelse af Claussen, som udkastes i tresserne, sætter sig massivt igennem i firserne. Halvfjerdserne var som bekendt anderswo engageret.

Det er i dette selskab – det claussenske gennembruds mænd – Jørgen Hunosøe indtager en fremtrædende plads. Den blivende indsats er hans monumentale udgivelse af *Sophus Claussens lyrik* i ti mangefarvede, men desværre nu uopdrivelige bind (1982-84). Til denne række knytter sig yderligere udgivelsen af romanerne *Unge Bander*, *Antonius i Paris* og *Valfart*. Den flittige udgiver Hunosøe har nu for en gangs skyld ikke udgivet en bog af Claussen, men samlet sine artikler om ham. Det drejer sig om 4 efterskrifter, 3 anmeldelser (af Lassen, Henriksen og Zeruneith) og 3 fritstående artikler. Det er således en centralt placeret kender, der kommer til orde i essaysamlingen med den forsigtigt spørgende titel og den ikke helt uskyldige undertitel: Gift med den sidste engel? Om Sophus Claussen.

Man kan sige det sådan, at det var Aage Henriksen, der opfandt Sophus Claussen. Det er stort set også, hvad Jørgen Hunosøe siger: »Al alvorlig beskæftigelse med Claussen begynder her (...) og skal Claussenbilledet revideres og ændres, er det herfra, det skal ske.« Der er dog mere revision end ændring i Jørgen Hunosøes essaysamling. I kraft af sin imponerende belæsthed helt ned i forfatterskabets mindste optegnelser har han anbragt sig i en position, hvorfra anmærkninger til eksisterende positioner bliver den eneste mulige. Denne udsigtspost i manuskripthøjde bliver dog en dyd, når der indimellem læses på tværs af kronologi, genre, trykt og utrykt materiale. Man sporer udgiverens standsbevidsthed i det faktum, at de divergerende Claussens-læsningsers ophavsmænd oftest omtales som *litterater*.

Ønsket om at revidere og nuancere billedet af Claussen sætter sig igennem i Jørgen Hunosøes langsomt oscillerende skrivestil, hvor direkte fremsættende sætninger ofte underbindes med forbehold og tilføjede præciseringer. Trykte og utrykte kilder trækkes ind for at lægge endnu en nuance til en i forvejen kompliceret redegørelse for forbindelseslinjerne mellem liv og digtning. Det i bund og grund sympatiske ønske om at fordele sol og vind lige bidrager dog ikke til et meget klart billede af Claussen. Jørgen Hunosøe vil i det hele taget en *afmytologisering* af Claussens forfatterskab; hans ambition har Aage Henriksen karakteriseret med disse ord: »Så den gådefulde mand [Claussen] stadig kan stå frit til alle sider, ingensteds hjemme og mere nutidig, end da han levede« – og når Jørgen Hunosøe anbringer disse ord som indledning til sin *Stand der Forschung*, tilmed

brudt op i lyriske kortlinjer, må det være udtryk for, at han har taget dem til sig. Claussen – fri til alle sider og mere nutidig, end da han levede.

Jeg skal i det følgende forsøge at opridsede hovedlinjerne med behørigt hensyn til, at det er »bogens pointe, at et sådant billede – hvis det får mytens håndfaste konturer – ikke lader sig fastholde.« At et sådant mytisk ladet portræt iflg. Jørgen Hunosøe ikke lader sig fastholde må betyde, at det anstændigvis og af respekt for den portrætterede ikke bør fastholdes.

En myte er i Jørgen Hunosøes forståelse en hensigtsbestemt indsnævring af en sandhed, som – fremstillet i al sin nødvendige rigdom af nuancer – kan holde Claussen levende, aktuel og fri til alle sider. Det er således en myte, at Sophus Claussen er identisk med den imponante kunstnerhero, der fremstår i den sene del af forfatterskabet. Når Claussen gør sig til en kunstens Messias og hævder, at »Verset« er »Aandens Nøgle til alle Jordens Værdier«, (...) og her altsaa Enheden i Tilværelsen fundet« – er det omtrent tilgiveligt, men når en senere litteraturkritik ukritisk tilslutter sig heroiseringen, kan Jørgen Hunosøe ikke godtage en sådan afkorting af perspektivet. Og perspektivet er langt, det strækker sig tilbage til forfatterskabets begyndelse og omfatter intet mindre end en enhed af liv og digtning. Når det om hovedpersonen i *Valfart* hedder, at han har »gjort sin Vilje villig til alt stort« holder Hunosøe Claussen fast på formatet, og kan følgelig kun se privatpersonen lagt i graven og Kunstneren som spøgelse. At enhedsforestillingen omkring 1917 må forlades til fordel for en dyrekøbt frihed i kunstens verden afspejles i linjer som disse: »jeg, som altid har hadet alt forbandet Rimeri, / har ved Rim nu gjort mig fri« (Mennesket og Digteren). At hyldede dette tilbage tog som kunstens sejr over livet er ikke Jørgen Hunosøes sag. Claussens lyriske tavshed i årene 1901-1917 bliver et pant på projektets alvor.

I bestemmelsen af den poetik, som lægger grunden under forfatterskabets første del, bygger Jørgen Hunosøe på Aage Henriksen. Det drejer sig om opstemmet libido, som bliver digterisk produktiv. Den unge Claussen kan ligne sig ved en »aldrig standset Dampkedel, ved hvis Kraft han i Følge sin Vilje kan føre sit Skib, hvorhen han lyster«. Ved at forlade den håndgribelige kvinde, kan hun bemestres så meget desto mere lyrisk på vers. Digteren kan selvsagt også blive afvist af kvinden, hvilket er baggrunden for romanen *Unge Bander*, som det lykkes Jørgen Hunosøe at analysere som mere end biografisk kildeskrift. Og det netop på baggrund af den her skitserede adskillelse: når fortælleren lægger distance til sine personer, er der jo ikke kun tale om om tragisk afstand og kunstens mangel på nærvær – i distancen er der en erkendelsesgevinst. Jørgen Hunosøe advarer mod at bruge Claussens kunstprodukter som biografisk kildemateriale, fortælleren står over det fortalte.

Men omdrejningspunktet for den fase af forfatterskabet, som Jørgen Hunosøe med henvisning til et brev fra digteren til Edith Rode kalder *En heftig Sommers Blomstring, 1887-1901*, forbliver de imaginære kvinder. Metoden har lange rødder tilbage i europæisk troubadourlyrik og er vel i bund og grund symbolistisk i betydningen stedfortrædende: en lavereliggende driftimpuls afbøjes og udnyttes til anden højere virksomhed. Til den ende kan vi med Jørgen Hunosøes hjælp låne et citat fra notesbog 54: »Flere Længsler end Tilfredsstillelser«.

Jørgen Hunosøe disponerer digterens liv efter dannelsesromanens trefasede udviklingsmodel. (De to andre faser er *I Dødens Rige, 1901-1917* og *En moder-*

ne *Skabens inderligere Pragt. 1917-1931*). Til det formål støtter han sig til den tilbageskuende Claussen, som benytter rejsens metaforik i essaysamlingen *Løvetandsfnug*: det traf sig således, »at de, som begærede hedest, langt om længe fik alle deres Ønsker opfyldte; den ydre Verden, som de havde gennemanet, kom til at svare til en indre Sammenhæng hos dem selv.« De kunne ende med at »dyrke en Kvinde, gifte sig, faa Børn og dog tro paa Madonna.« – Det spørgsmål, som er omdrejningspunktet om de forskellige vurderinger af digterens livsrejse, kan formuleres således i kriminalistisk korthed: *hvem er pavens madonna?* Spørgsmålet kan danne indgang til den del af forfatterskabet, som først er blevet værdsat på et sent tidspunkt. For Ernst Frandsen, der skrev digterens monografi i 1950, var Claussen i særdeleshed lyriker, og Ejnar Thomsen kan i den forbindelse igen citeres for et bagstræverisk synspunkt i forhold til den biografisk-eksistentielle linje: »Hvad han har frembragt uden for den rene Lyrik, har overvejende Interesse til Belysning af hans Digterpersonlighed.« Blandt de rehabiliterede romaner indtager *Valfart*, Claussens »klogeste« bog iflg. Jørgen Hunosø en prominent plads. *Valfart*, som Claussen gerne ville have kaldt Stormstiger, er forfatterskabets mest ambitiøse gennemspilning af drømmen om enhed. Der indgår tre markante kvindeskikkelser: den kokette Célimène i Paris, hvis indledende afvisning sætter rejsen i gang. Hendes virkelige navn var Karen Topsøe. Den generøse italienerinde Clara, med hvem hovedpersonen Silvio opnår den højeste virkelige lykke. Hendes virkelige navn er Clara. Og Madonna, kvinden over alle kvinder. På det mest håndfaste niveau er Madonna Michelangelos moderfigur, der ømt holder sin døde søn i armene. Det drejer sig om at finde et ligeværdigt mål for sit begær i en verden, som rummer tilfredshed på de forskellige niveauer. Paven har fundet sit i Madonna. Denne høje overensstemmelse bliver paradigmet for Silvios rejse efter sig selv. I vurderingen af hovedpersonens efterfølgende ophold sammen med Clara i en lille by ved Middelhavet, »en By paa Kysten af Paradiset« adskiller Jørgen Hunosø sig fra sit forlæg Aage Henriksen. Hvor sidstnævnte ser opholdet som den definitive forsegling af en kunstnerskæbne og således underforstår, at hovedpersonens Madonna befinder sig i et luftlag over den jordiske Clara og der udgør selve kunsten (»Paa dine Læber vil jeg i et Kys tilbede *Ordet*. Paa disse Læber vil jeg kysse Farveglededen«), fastholder Jørgen Hunosø billedet af Clara som den realiserede drøm, enheden af højt og lavt, »pavens madonna, nemlig Clara«.

Det er således også ganske konsekvent, at den uoverensstemmelse mellem kunst og liv, som her når et uigenkaldeligt højdepunkt, af Henriksen må betragtes som blindgyde, som Claussen aldrig når ud af. Den storstilede drøm om en enhed af lidenskab og bevidsthed, der profeteres om i form af en heroisk tid i afslutningen af *Valfart*, bliver aldrig indfriet på det personlige plan, men forløses i ord.

»Så enkelt forholder det sig ikke« ifølge Jørgen Hunosø. Digerens liv kan ikke gøres op som et storslået, ærfuldt, oplysende skibbrud: »Claussen forstod trods alt også at navigere (...). Hans lystprægede og engagerede politiske journalistik, hans flittige og kloge anmelderi, hans ægteskab, der begyndte så lykkeligt og som han så vedholdende søgte at holde liv i, hans nære og opmærksomme forhold fra alt fra svinedrift til agurkesalat, hans trofasthed overfor venner og veninder – ja, hele hans stræben efter sammenhæng og autentiske værdier – alt dette glider Aage Henriksen let henover. Claussens opmærksomhed og lydhørhed for

hverdagens virkelighed er evident og ligner vel det ultimative program, som Aage Henriksen gang på gang vender tilbage til, fx. i forbindelse med Goethes *Italienische Reise*. Og det får også sit kunstneriske udtryk – og her må medregnes den oversete erotisk-politiske utopi, skuespillet *Arbejdersken*, dannelsesromanen *Fortællingen om Rosen*, som Aage Henriksen aldrig omtaler og Claussens mangeårige intense beskæftigelse med maleri og billedhuggerkunst.«

Henrik Blicher

Søren Baggesen: Thøger Larsen. En kritisk monografi. Odense Universitetsforlag. 1994. 216 s. Illustreret. 200 kr.

Umiddelbart studser man over den undertitel, Søren Baggesen har valgt til sin bog om Thøger Larsen: »En kritisk monografi«. Skal den elskede forfatter til *Du danske Sommer, jeg elsker dig* og *Danmark, nu blunder den lyse Nat* nu lægges under den ideologikritiske skalpel? Nej, intet er Søren Baggesen mere fjern. Undertitlens »kritisk« betyder »litteraturkritisk« (dvs. litterær, litteraturvidenskabelig), og ordet er formentlig hidsat for at pointere, hvad det er Baggesen vil yde mere end Chr. N. Brodersen gjorde i sin bog om *Thøger Larsen*. Den bar nemlig undertitlen *En Monografi I-II* (1942-50).

Terminologisk ville vi have været bedre stedt, hvis Brodersen havde kaldt sin forfatterpsykologisk og åndshistorisk anlagte Thøger Larsen-bog en *biografi*. Så kunne Baggesen have nøjedes med *monografi*. Derved have han undgået at udsende forkerte signaler til dem, der ikke er inde i Thøger Larsen-forskningen. Den almindelige Thøger Larsen-elsker – der går vel stadig et par stykker rundt af slagsen – vil formentlig ikke føle sig særlig tiltrukket af en bog, der kalder sig *Thøger Larsen. En kritisk monografi*.

Det terminologiske problem kommer ikke af ingenting. Det kommer af Thøger Larsen – det vil sige af forfatterskabets særart.

Som Brodersen skrev i sit indledende kapitel om »Stoffet og Synspunktet«, så var Thøger Larsens liv i ydre henseende så fattigt på usædvanlige oplevelser, at det næppe er tænkeligt, at Larsen ville have skrevet en selvbiografi, om han så havde levet meget længere end de 53 år, han fik på denne sin jord, før han blev revet væk af sukkersyge.

At skrive en personalhistorisk anlagt digterbiografi over en mand, der levede så stillfærdigt, som landmåleren og redaktøren Thøger Larsen gjorde det i Lemvig, har vist sig at være vanskeligt. Skønt Brodersen disponerede første bind af sin fremstilling som en klassisk biografi med kapitler om »Barndommen«, »Ungdommen«, »Gennembruddet« osv., så kviede han sig ved at anvende betegnelsen *biografi* i hovedtitlen (det optræder i undertitlen til bd. I: »Biografi og Karakteristik af Forfatterskabet til og med »Det Fjerne««). Brodersen var sig bevidst, at han ikke ville kunne føre et biografisk kompositionsprincip helt igennem. Anden del af hans Thøger Larsen-bog (»Analyse og Karakteristik af Forfatterskabet fra »Bakker og Bølger« til »Frejas Rok««) falder (fra hinanden) i en række kapitler om naturlyrik, fortællende digte, hyldestdigte, digte fra Italien, verseteknik, ordvalg, billedsprog og oversættelser. Systematikken er til at overse.

Med udgangspunkt i en kritik af det uegale og atomiserende i Brodersens værk

udsendte Jens Aage Doctor i 1956 en analyse af *De centrale symboler i Thøger Larsens lyrik*. Doctors tværgående tematiske læsninger af »livssymbolik« (solen og farverne gul, blå og grøn) og »dødssymbolik« (månen, vinden og fiskene) peger frem mod Søren Baggesens værk. Det er teksterne, der tæller, især de lyriske, og de behandles overvejende synkront, dvs. som én stor tekst. Til forskel fra Doctor begiver Baggesen sig dog også ind i udførlige, stedvis omstændelige, analyser af enkelttekster.

Imellem Doctors ungdomsarbejde (et universitetsspeciale skrevet hos Sven Møller Kristensen) og Baggesens »manddomsarbejde« – han er født i 1938 – ligger *nykritikken*, som Baggesen med sin afhandling om *Den Blicherske Novelle* (1965) var med til at befæste i Danmark. Indsatsen skaffede i 1972 Baggesen et RUC-professorat i noget så forkromet som *tekstvidenskab*.

Den metode, Baggesen anvender i Thøger Larsen-bogen, kan med et udtryk af Torben Brostrøm kaldes *udvidet »nykritik«* (anm. af Søren Baggesen: Thøger Larsen, i Information 12.9.94). *Udvidelsen* skyldes inspirationer fra dels dekonstruktivisternes med deres interesse for metaforik og dels fra moderne religions- og naturfilosoffer. Søren Baggesen har arbejdet med Thøger Larsen-monografien i den periode – fra 1992 – hvor han har været ansat som seniorforsker ved Odense Universitets humanistiske forskningscenter »Menneske og Natur«. Hans studier i moderne science fiction har tydeligvis hjulpet ham på vej i Thøger Larsen-forståelsen. Det kan man smile ad, men vi finder nu engang inspirationskilderne dér, hvor vi er – og vi er der sjældent ved et rent tilfælde. Var Thøger Larsen ikke til *star wars*, så var han dog til stjerner.

Thøger Larsen. En kritisk monografi er et værk i en af litteraturvidenskabens smukkeste genrer: Forsynet med nye, øjenåbnende metoder vender en moden forsker tilbage til et forfatterskab, han har holdt af fra sine unge år, men som han indtil nu har manglet livserfaringer og videnskabelige redskaber til at kunne analysere.

Bogens kvaliteter ligger i en række nærlæsninger af centrale Thøger Larsendigte og i en samlet kortlægning af, hvad Baggesens kalder forfatterskabets tre »diskurser« og definerer som »måder at have verden i sproget på«: den mytiske, den videnskabelige og den poetiske. Baggesens interesse er *hermeneutisk*, ikke *genetisk*. Eller sagt på jævnt dansk: Han vil *forstå*, ikke *forklare*.

Bogens svagheder ligger i den overordnede konstruktion og metode: De klassiske biografiske og komparative synspunkter, som Baggesen helst ikke vil have noget at gøre med, kommer i den sidste ende efter ham som spøgelse. Den forsmåede historisme hævnner sig.

I sin prolog om »Synspunkt og fremgangsmåde« forklarer Baggesen først, at hans grundsynspunkt på Thøger Larsens forfatterskab har sin baggrund i Larsens biografi, hvorefter han giver et kort rids af forfatterens livsløb, ligesom for at få det overstået én gang for alle.

Baggesens synspunkt på forfatterskabet udledes af de miljøskift, Thøger Larsen gennemgik: »Fra sin opvækst i et vakt underklasse miljø hvor erindringerne om den forudgående traditionalistiske kristendom endnu levede i morfaderens fortællinger og talemåder, bevarede han oplevelsen af at verden og dens sammenhænge må fortolkes religiøst. Men dels reagerede han voldsomt mod den bornethed i forhold til de naturlige drifter i mennesket som prægede vækkelsen i

Vestjylland, dels oplevede han i sit møde med den moderne, sækulariserede verdens- og naturopfattelse som repræsenteredes af samtidens naturvidenskab, en tolkningsmulighed for moderniseringen som på en helt anden måde åbnede sig udad imod verden og naturen« (s.11).

Det særlige ved Thøger Larsens forfatterskab er da ifølge Baggesen, at han i konflikten mellem disse radikalt forskellige verdensanskuelser ikke vælger side, men ansøres til at vælge sin egen »religiøse synkretisme«. Det vil sige, at han accepterer det sækulariserede verdensbilledes afvisning af den monoteistiske religion; men han tolker det sækulariserede verdensbillede religiøst. Thøger Larsen lovsynger ikke Vorherre, men kosmos som alt livs skaber og opretholder.

Sådan lyder, i forkortet udgave, Søren Baggesens hovedsynspunkt på Thøger Larsen, og det har som anført baggrund i (en viden om) forfatterens liv.

Baggesen er villig til at lade den sammenhæng, han ser mellem liv og værk, få konsekvenser for hele dispositionen af monografien: »Da nu mit synspunkt på forfatterskabet både er fremkommet og udtrykt ved en tolkning af biografien, har jeg valgt også at bruge forfatterskabets kronologi som udgangspunkt for min disposition af stoffet« (s.11). Formuleringen antyder, at der mere er tale om et greb – et valg – end om en indre nødvendighed. Baggesen tager øjensynlig ikke sit biografiske udgangspunkt alvorligt. Ja, han er endog udtrykkeligt skeptisk over for det: »ganske vist bruger jeg biografiske forklaringer henad vejen, men jeg tror ikke på dem – heller ikke på dem jeg har brugt her i prologen. Jeg bruger dem overalt som her – nemlig som den bedste måde jeg har kunnet finde på, til at redegøre for hvad jeg har fået ud af at læse Thøger Larsen.«

Med disse flot henkastede formuleringer er biografismen – ja, måske litteraturvidenskaben i det hele taget – reduceret til et spørgsmål om mere eller mindre tilfældige, private valg af værktøjer.

Ikke alene redskaberne, men også forskningsgenstandene betragtes som noget, kritikeren uden eksplicite begrundelser kan vælge og vrage imellem.

Der er dele af forfatterskabet, Søren Baggesen ikke har beskæftiget sig med: »jeg har ikke noget at sige om Thøger Larsen som politisk journalist eller som dialektdigter, selv om jeg udmærket godt ved at han var begge dele« (s.13). Mere begrundelse får læseren ikke.

Metoden lægger op til dovenskab på forskersiden og autoritetstro på læsersiden. For så vidt dette kan kaldes poststrukturalisme, så repræsenterer det et synligt intellektuelt forfald i forhold til strukturalismens strenge krav til kontrollerbar eller i hvert fald diskuterbar argumentation. Man ser med rædsel for sig, hvordan den videnskabelige »diskurs« vil tage sig ud i derivat-udgaver, fx i universitetsspecialer: »Jeg bruger forklaringer af typen X, men jeg tror ikke på dem«, »Jeg fravælger en del af forfatterskabet, fordi jeg ikke har noget at sige om det«. En sådan skribent vil uvægerligt blive mødt med spørgsmålet: »Hvem er du«? Og hvis han ikke kan svare: »Jeg er Søren Baggesen og professor i tekstvidenskab, mig kan du have tillid til«, er han ilde stedt.

Et er nu program, et andet praksis. Og Baggesens *tekstanalytiske* praksis ligger heldigvis på et andet niveau end hans teori. Ved kortlægningen af meningssammenhænge inden for Thøger Larsens tekster og ved indlæsningen af disse sammenhænge i en videnskabshistorisk og religionshistorisk kontekst, stiller Bagge-

sen helt anderledes høje krav til sin argumentation, end han gør i sin spegede teoretiske indledning.

Havde han i det følgende blot kunnet holde sig til den hermeneutiske udlægning af forfatterskabet som et synkront tekstkorpus, ville det have været i orden. Det kan han imidlertid ikke. I fremstillingens forløb viser det sig igen og igen, at grundsynspunkt og komposition ikke bare et noget, man vælger, men noget, der forpligter. Baggesen roder sig ind i en række biografiske og komparative problemer, som hans teori ikke tager højde for.

For eksempel undgår han på ingen måde at slutte fra værk til personlighed og at fælde en dom over forfatterpersonlighedens udvikling – uden at han af den grund føler sig forpligtet til at give samlede redegørelser for disse greb og synspunkter. Et sted sammenligner han digtet »Sfærernes Musik« med et tidligere digt i forfatterskabet, »Tilfældighed«: »Det digt er ungdommeligt flabet, hvor det senere er modent og værdigt (...) hvad den unge Thøger Larsen føler, det ved den modne.« (s.47-48). Her gemmer sig en ide om personlighedsudvikling, som gør en kronologisk læsning til noget mere end en valgmulighed, den er simpelt hen nødvendig for konklusionen. Til ordet »værdigt« i citatet ovenfor har Baggesen knyttet en fodnote, som jeg læser som et stykke metodologisk selvironi: »Så værdigt faktisk at det får en til at tænke på om ikke den unge Thøger Larsen kunne have været flabet nok til at minde den ældre om, at der er en metonymisk forbindelse mellem pondus og embonpoint«. Det er jo Vilhelm Andersen reddet for poststrukturalismen.

Men hvor meget af dette biografiske stof tør man tage alvorligt? Når Baggesen andetsteds (s.111) siger, at Thøger Larsen i modsætning til Georg Brandes ikke havde noget »talent for at forbitres«, er det så en biografisk forklaring, Baggesen selv tror på, eller er det bare noget, han vil prakke læserne på? Biografismen kommer altså efter Baggesen. Den lever sit onde skyggeliv under hele hans monografi.

Det samme gør komparatismen, omend på en mindre skæbnsvanger måde. Baggesen siger for eksempel om digtet »Drift«, at det »kunne virke som en forklang til Johannes V. Jensens »Som Dreng skar jeg Skibe««, men han undersøger ikke, om der er en sådan påvirkningssammenhæng (s.59). Hvad skal vi med oplysningen, hvis den ikke er værd at efterforske? Om digtet »Tidernes Sang« hedder det, at man ikke skal læse ret langt hen i det for at fornemme, at den opfattelse af det ubevidste, der kommer til udtryk i det, »ikke er Freuds opfattelse af det ubevidste som det personligt ubevidste (som Larsen kunne have hørt noget, men næppe har hørt meget om)« (s.67). Foreligger der vidnesbyrd om Thøger Larsens forhold til Freud, eller gør der ikke? Gemmer der sig mon besked herom i den Thøger Larsen-journalistik, som Baggesen ikke vil komme ind på? Læseren får det ikke at vide. I realiteten reducerer Baggesen arbejdskravene til sig selv og stikker et par løse antydninger om påvirkningssammenhænge ud til de undrende læsere. Metodisk skruer han tiden tilbage til komparatismens barndom.

Søren Baggesen fortæller, at hans Thøger Larsen-monografi er en forstudie til et værk om »den panerotiske linje i dansk lyrik« (s.13). Man må vente, at han i en sådant komparativt studie stiller større fordringer til sig selv om også at kortlægge genetiske sammenhænge.

Jeg har her opholdt mig meget ved Thøger Larsen-monografiens metodiske

tab, fordi de er af principiel, aktuel interesse. Min pointe er, at det hævner sig, når man med en flot armbevægelse vinker farvel til en forskningstradition i stedet for at tage ved lære af den.

Denne negative erfaring kan man drage af Baggesens bog.

Men man kan, som antydnet indledningsvis, også lære noget positivt. Noget om nærlæsning, og især noget om at blotlægge betydninger af billedsprog i digte. Med teoretisk inspiration fra bl.a. Donald Davidson («What metaphors mean») og David Lodge («The Modes of Modern Writing») udvikler Søren Baggesen *metonymien* (billeddannelse ved hjælp af nærhed, ikke lighed som metaforen) som produktivt analytisk begreb over for Thøger Larsens digtning.

Hos Thøger Larsen opløses metaforen i metonymien, og »derved opløses selve billeddannelsen i den forstand at det bliver sløret hvad der er billede og hvad der er afbildet« (s.157). Helt ned i de mindste stilistiske detaljer efterviser Baggesen denne frugtbare grænsetilstand mellem konkret og abstrakt, som er så karakteristisk for Thøger Larsens forfatterskab, og som har stærk indre affinitet til hele hans verdenstolkning.

I sin bestemmelse af Thøger Larsens livssyn inddrager Baggesen en række moderne naturtænkere (Prigogine, Ponnamperuma m.fl.), og man er undervejs en anelse bekymret for, om Larsen til sidst skal reddes for nutiden ved at blive gjort til ikke alene *modernist*, men også *holist*. Men Baggesen kan heldigvis nære sig. Han konkluderer: »Thøger Larsen var monist, men ikke holist. Han fastholdt spaltningen [mellem oplevelse og udtryk] helt ned i det enkelte digts udtryk, for kun derved kunne han bevare den troskab mod det dybeste i sin følelse, som for ham på samme gang var digtningens vilkår og ethos. I det forhold finder man også den hermeneutiske, om ikke den genetiske, forklaring på at forfatterskabet måtte udfoldes i tre diskurser. Af dem var digtningen nok den højeste, fordi den i ét udtryk kan rumme forklaring og fortolkning. Men selv digtningen kan ikke det hele, for det kan ingen enkeltdiskurs. Verden er en heterogen mangfoldighed, holdt sammen af den kraft der er delenes begær efter hinanden. Derfor kan man ikke have verden i én diskurs, man har brug for en mangfoldighed af diskurser at have den i« (s.209).

Med dette moderne, i terminologien mondæne, blik for såvel modsigelser (mellem fremstillingsmåder) som sammenhænge (mellem stil og livsanskuelse) skaber Baggesen fornyede udsigter for den sparsomme Thøger Larsen-forskning. Når man ser bort fra Erik A. Nielsens indledning til Thøger Larsen-udvalget »Året i Danmark« (1984) og et par kapitler i de store litteraturhistorier, har udforskningen og formidlingen af forfatterskabet ligget stille siden Doctors arbejde i 1956. Måske er tiden nu inde til en rigtig, *moderne* Thøger Larsen-biografi, dvs. en der kombinerer gedigen personalhistorie med eksistentiel diakron læsning af forfatterskabet.

Brodersen samlede materialet ind og ordnede det i bunker. Doctor excerperede lyrikken og lavede tværsnit. Baggesen har mikroskopert de lyriske hovedværker, stukket sonder i forfatterskabets stillag og trukket fine tråde ud til livsanskuelsen.

Nu mangler vi bare syntesen om Larsen.

John Chr. Jørgensen

Leif Nedergaard: Johannes V. Jensen. Liv og Forfatterskab. C.A. Reitzel. Kbh. 1993. 150 kr.

Johannes V. Jensen: Christofør Columbus. Illustreret af Nina Kleivan, med forord af Ib Michael. Gyldendal. Kbh. 1992. 112 kr.

Columbus i Himmerland. Udg. Helene Kragh-Jacobsen og Aage Jørgensen. Farsø 1994. 95 kr.

Johs. Nørregaard Frandsen o.a.: Den centrale periferi. Hovedland. Højbjerg 1994. 158 kr.

Da Leif Nedergaard i 1968 på Det Schønbergske Forlag udsendte sin anden bog om Johannes V. Jensen (JVJ), kritiserede Jens Kruuse i en anmeldelse i Jyllands-Posten (10/11 1968) forlaget for at have lukket øjnene for »hvilke kvaliteter dr. Nedergaards fornyelse af hans eget tidligere ulykkelige forsøg besidder (...) På ny er der en masse godt stof i betydningen nærbilleder og omhyggeligt gjorte notater til biografi og bøger. Man kan bruge meget til opslag. Men det er alligevel en ulykkelig bog«. Anmeldelsens overskrift lyder på »Ulidelig heltedyrkelse«, og i underrubrikken står der: »En stor bog om Johannes V. Jensen er præget af flad humanisme, fæle anfald på anderledes tænkende og dårlig litteraturforståelse«. Til sidst i sin artikel spør Kruuse ligefrem at »formodentlig vil den nu udsendte bog skade digteren. Det er sørgeligt. Det er mærkværdigt at den udgives«.

På den baggrund må Kruuse det sidste par år have roteret i sin grav, for i 1993 udsendte Leif Nedergaard minsandten en tredje bog om JVJ, denne gang på C. A. Reitzels Forlag.¹ Af et nyt forord fremgår at teksten er en revideret udgave af forgængeren fra 1968; »det biografiske stof (er) stærkt udvidet, især idet der bringes mange flere citater af de i JVJ-arkivet bevarede gamle breve fra JVJ, ligesom der er taget hensyn til de oplysninger der kan findes i de senere udgivelser om JVJ og hans søster, dog ikke til de ensidigt polemiske. Også gennemgangen af hans produktion er forøget med uddrag af hidtil utrykte manuskripter«. Forordet slutter med forhåbningen om »at nyudgaven herved i endnu bedre grad kan gøre nytte som grundbogen om JVJs Liv og Forfatterskab«, og på dens første side kaldes den sågar »Bogen om Johannes V. Jensen's Liv og Forfatterskab«.

Efter det citerede at dømme er det tilsyneladende det som selv Jens Kruuse betragtede som JVJs gode stofflighed og anvendelighed til opslag der er blevet styrket med den nye udgave, så hvorfor dog formode at værket skulle forstyrre den gamle kritikers gravfred? Fordi Leif Nedergaard trods alle sine faktuelle tilføjelser intet væsentligt har lært eller forstået siden sit sidste forsøg. Ud fra et dagbogscitat gengivet i Jens Andersens bog om Thit Jensen fra 1990 kan han rigtig nok (s. 71) meddele at JVJs første tur til USA ikke, som man hidtil har troet, var en ren soloaffære, men faktisk en forlovelsesrejse med den nyseparerede kusine Jenny Andersen. And so what! Når det gælder de centrale bestemmelser af JVJs forfatterholdning og litterære univers, er Nedergaard ikke blevet klogere i de sidste 25 år, og det bliver hans læsere heller ikke nu.

Lad mig som eksempel tage bogens behandling af Kiplings betydning for JVJ. Første gang forholdet tages op (s. 43) er det med en bemærkning om hvor indeståent man i sin tid må have følt sig for at tage »en ret middelmådig forfatter som Kipling« til hjerte. Senere, i kapitlet om JVJs Kipling-bog, skriver Nedergaard at

påvirkningen fra Kipling »var ikke heldig for Johs V.« Det må digteren selv have mærket, for »selv da var han fuld af kritik overfor Kipling, og siger i den lille monografi fra på mange måder«. Som eksempel anfører Nedergaard med tilslutning et citat som viser digterens »afsmag for *Kim* (1901), da han gennemskuer at hele denne Indien-skildring 'kun er sat i scene for at opdrage en dreng i den hemmelige engelske tjeneste i Indien, han skal bruges mod russerne, bogen ender som en ordinær 'spejder'-katekismus'« (s. 379). Hvad man end kan mene om *Kim*, er denne læsning af bogen på et niveau som ikke gør JVJs åndsevner ære. Man havde gerne sparet både Kipling, JVJ og læseren for gensynet med den underlødige udtalelse. Men Leif Nedergaard finder den åbenbart helt fin og serverer den stolt. Med ham som ven behøver JVJ ingen fjender. Som om det ikke var nok, citeres JVJ for ikke at kunne tænke på Kiplings navn »efter de blodtørstige og servile agitationsnumre han skrev under krigen« (s. 380). Denne »chauvinistiske« og »altfor tendentiøst imperialistiske« digter kan vor egen digter, efter sin apologets mening, naturligvis ikke »gå ind for«; Kipling må man bestemt 'tage afstand fra' (s. 380).

Når man krøller tæer over en argumentation som denne er det jo ikke fordi den krænker ens følelser for imperialismen, men fordi den er så aldeles blottet for kunst- og kulturforståelse. Måske var det ikke så let at gennemskue i 1968, men i 1993 er der ingen undskyldning for ikke at kende til imperialismens fundamentale betydning – på ondt og godt – for en stor del af vestens kunst og kultur de sidste par hundrede år – i dansk sammenhæng især for JVJ. Imperialismen er ikke, og et kunstværk skrevet i dens ånd da slet ikke, et fænomen man bliver færdig med ved at tage afstand fra; dertil er den en alt for dybt problematisk historisk foreteelse. Med sort-hvide reaktioner som Nedergaards har man blot forsikret sig mod en analyse og forståelse af dens foruroligende sammensatte karakter, hvorom der efterhånden står et helt bibliotek til rådighed. Tænk bare på oversigten i Edward Saids *Culture and Imperialism* (1993).²

Som Nedergaard trivialisere imperialismen, farer han frem mod enhver attitude som ikke passer ind i »en ganske flad rationalistisk og sentimental humanisme« eller en »pæn normal-humanisme til dagkurs på den gammelradikale børs« (for at bruge Kruuses ord). Der kan være tale om »den farlige forvanskning af begreberne, specielt m. h. t. darwinismen Nietzsche var skyld i« (s. 51); eller om det usunde i at vokse, som JVJs far, sysler med spiritisme i børns nærvær (s. 21 f); eller om JVJs moder, hvis særpræg var at hun ikke var »i harmoni med tilværelsens kår« (s. 22); eller om den frustrerende (s. 26), illusoriske (s. 35) og postulerende (s. 60) kristendom, som børn helst bør undgå (s. 22).

Når selv et almindeligt ateistisk fornuftsmenneske har svært ved at genkende spor af sine holdninger i disse karakteristikker, er det fordi rummelige synspunkter heri er tromlet ned til flade karikaturer. Leif Nedergaard gør sig ihærdige bestræbelser på at tage JVJ til indtægt for sine egne – nedergaardske – meninger og fatter ikke at det er hvor denne opgave mindst lykkes for ham – Nedergaard – at JVJ (og bogen om ham) har mest at byde på. Som Bent Haugaard Jeppesen har vist, kunne også JVJs imperialismen være ganske uspiselig;³ derved ændrer Nedergaards retoucheringsforsøg intet. Men pointen, som selv Jeppesen er tilbøjelig til at overse, er at digterens uspiselighed i det mindste kradser (mens Nedergaards er som at række tungen ud af vinduet). Når galt skal være er der mere at hente i

regulær modsætningsfylde end i en eftersnakkers forsimplinger. I JVJs mund er tilværelsen en kneippkur, i Nedergaards en tynd kop te.

Hvorfor da overhovedet vie nyudgaven af *JVJ. Liv og Forfatterkab* opmærksomhed. Det er der tre grunde til. Den første gælder bogens betydning som kilde og opslagsværk. Da den som sådan er umulig at komme udenom, skylder man dens læser den advarsel at selv her bør den omgås med varsomhed. Nok er den vokset med mange kapitler og 150 sider, men ganske som de gamle kapitler og afsnit er det nytilkomne serveret med en beskæmmende mangel på professionalisme.

Ubehjælpssom sætningsbygning er en betydelig kilde til irritation, som eksempler s. 184, 209, 278, 285 og 312 vil kunne bevidne. Leif Nedergaard er ikke nærig med kritik af andres stil, fx. når Brandes (i sit essay om »Det store Menneske« fra 1890) begår »en umoden gymnasiestil« (s. 448 f), eller når Jensen selv forfalder til en abrupt latinsk syntaks som ikke var til gavn for dansken (s. 439). Hvad en anderledes moden og flydende stil består i, må man da kunne læse hos Nedergaard selv, og her er det oplysende at læse hvad han skriver s. 447 f.:

Den tyske forkvakling af darwinismen, hvor man misbrugte evolutionslærens konstatering af at det indenfor dyreriget var gået således at de til kårene bedst egnede overlevede, (*survival of the fittest*) til tendentiøst at formene at også indenfor menneskeheden, der dog selv har indflydelse på udviklingens linje, havde de brutaleste bestier moralsk ret til at dominere de svagere, blev så fatal at englænderne under 1. verdenskrig kunne rette deres agitation mod farligheden af 'det tyske Nietzsche-Treitschke dogme', herremoralen såkaldt' (jf. Vor Opr. s. 189).

En større hindring for forståelsen end bogens udtryksmåde (hvortil jeg ikke engang regner dens særegne stavning og regelløse typografi), er dog dens utallige regulære fejl og selvmodsigelser. Allerede 1. delens indholdsfortegnelse har otte forkerte sidehenvisninger. Et utal af citater, skriftlige som mundtlige, er helt uden kildeangivelser og derfor svære eller umulige at kontrollere. Og når henvisninger endelig forekommer, er det gerne med besynderlige, uoplyste forkortelser, som endda varieres inkonsekvent teksten igennem.

Tre af de seks gange Herman Bang omtales (ss. 154, 165 f, 190), er det med ingen eller forkerte sidehenvisninger i registret, og den sjette – eller første – gang (s. 64) med en henvisning til »D. tr. HB s. 145«, som næppe alle gætter er til Harry Jacobsens bog *Den tragiske Herman Bang*; først et par hundrede sider senere (s. 337) kommer vi sekundærforfatteren lidt nærmere, med henvisningen til »H. Jac.: HB IV, 144 ff«. Sådan kan man skrive dosmersedler til sig selv, men ikke afhandlinger på tryk til en offentlighed.

En mundtlig meddelelse fra JVJ til Nedergaard som må vække mistanke om gengivelsens *autenticitet* gælder forbilledet for ligtransporten i historien *Kirstens sidste Rejse* og findes s. 87. Enten er der her igen gået koks i Nedergaards grammatik, eller også omtaler JVJ – i citationstegn! – sig selv i tredje person! Den efterfølgende sætning, baseret på en oplysning af sønnen »Em«, tyder på det sidste – altså på at Nedergaard har ladet referat og citat flyde sammen. (Til »Em« henvises der i registret, men ikke til s. 87, og de tre gange hvor registret faktisk henviser til ham, hedder han i teksten »Emmerik«). En selvmodsigelse af anden art

begynder s. 433 f., hvor det hævdes at JVJ i 1920 i frie stev forsøgte at give udtryk for en »disharmoni i verdensbilledet« afstedkommet af 1. verdenskrig. Blot et år – og en halv side – senere hedder det uformidlet at »hade han [JVJ] selv fundet harmoni i tilværelsen, skulle den øjensynlig også gengives i harmonisk form«. Hvor er vi – og JVJ – henne?

Hvor sløjt det generelt står til med Nedergaards formalia, og dermed med *JVJs* praktiske anvendelighed, kan kun antydes. Et enkelt eksempel – *JVJs* søster Thit – må gælde for et utal. Thit Jensen figurerer hyppigt, selv i det nytilkomne personregister (hvor Harry Jacobsen fra før er glemt og hvor der sågar er rod i alfabetiseringen, fx. ved Bohr og Brandes-brødrene). Men første gang (af 13) hun figurerer i registret er s. 71; inden da har jeg imidlertid registreret hende på siderne 14, 20, 21, 23, 30, 51, 60 (og jeg kan sagtens have overset en del). I bogens forkortelsesliste optræder hun med én titel og forkortelsen »Thit«, men på s. 14 henvises der til »Thit J. s. 65«. Er der her tale om en anden titel? S. 20, 21 henvises der slet ikke til nogen titel og s. 51 til »hendes nøgleroman« (uden titel!). Sigtes der nu til titlen forkortet »Thit« eller fx. til »nøgleromanen *Familien Storm*«, som fx omtales s. 78?

I betragtning af hvor mange graverende sjuskefejl der er helt iøjnefaldende, må forlaget dele ansvaret for deres forekomst i *JVJs* nye udgave med forfatteren, som dog har haft 25 år til at rette dem. Personregisteret, som er nyt, er lige til Guinness' rekordbog. Efter at have noteret de første hundrede fejl eller udeladelser (inkonsekvenser ikke medregnet) på de små tre sider, opgav jeg at benytte dem og tyede i stedet til 1968-udgavens titelregister som et nødtørftigt sikkerhedsnet. Det kunne man i det mindste have genoptrykt.

Men nu den anden grund til at søge dette spøgelse af en bog manet i jorden. Den ligger i Nedergaards foragt for at genoverveje sine egne præmisser eller blot sit akademiske niveau. Hvor mange forskere ville i dag turde genudgive et 25 år gammelt skrift uden ringeste forbehold, fx. over for skrāsikre forenklinger af kulturhistoriske komplekser som imperialisme og kristendom eller udviklede åndspersonligheder som Kipling og Nietzsche? Specielt den sidste, der i disse år står i centrum for international debat, ville ingen kvalificeret forsker være bekendt fortsat at affærdige med rene skældsord. Alt hvad L.eif Nedergaard har at sige om Nietzsche begrænser sig imidlertid, som et tidligere citat antydede, til repetitioner af udtryk som »Nietzsches tungetaleri i Zarathustra« (s. 113), »den litteraterne så besnærende fusentast« (s. 116), »ham der blev nazismens filosof« (s. 143), »Nietzsches forrykte overmennesketanker« (s. 589). Som så ofte med invective er det store forbrug et symptom på analytisk armod. At Nedergaard stedvis slår JVJ følge, gør ikke svaghedstegnet mindre. Hvor digteren om *Zarathustra* skal have sagt at »en værre omgang galimatias har jeg aldrig læst«, sekunderer hans væbner med at brede sig om »Nietzsches af halvfemser-digterne og Pontoppidan så estimerede bindegale pseudo-dybsindigheder« og med at rose JVJ for hans parodi af filosofien »med skellig foragt for beundrerne af ham« (s. 115).

Som især det sidste eksempel viser, er det både digteren og læseren der bliver sorteper når kritikeren svigter sin rolle som formidler mellem de to. At agere simpel højtaler for et allerede støjende budskab bidrager hverken til gennemslagskraften eller afklaringen af budskabets indhold. Om *JVJs* senere syn på sin egen ungdomsdigtning kan man mene forskelligt, fx hvad Lee i *Hjulet* mener når

han siger »at al æstetik ... bare er en sygdom i sansen for virkeligheden«. Men at kalde det slet og ret »en dyb sætning«, som Nedergaard gør (s.313), er faktisk både kritik- og meningsløst. Med bemærkninger som de ovenstående kommer Nedergaard om ved en hel generations – og en hel verdens – funderinger over filosofiske grundspørgsmål.

Til forskningen om JVJ tager han gerne stilling på samme (u)kritiske facon som han behandler Nietzsche. På én og samme side, s. 98, har han først en note om »et meget uavklaret essay« af Alf Henriques, »der hade forlæst sig på Jungs og Kretschmer's fantastier«, og dernæst én om Henrik Wivels »ubehagelige *Den titaniske eros* (1982)«. Henriques bliver dog bæret med en plads i personregistret (endda foran Heilman, Heine og Heise!), mens Wivel her er ude i mørket, bl. a. sammen med Oluf Friis, som (s. 389) regnes for en forsinket medløber. I det hele taget er det en broget forsamling der hverken finder nåde for Nedergaards blik eller værdig til en plads i hans register over rigtige mennesker. Jørgen Elbek omtales for sin »svigtende litterære forståelse« (s. 117), mens Schjøttz-Christensen »ikke har kunnet læse en tekst« (s. 330). Sammen optræder de to sidstnævnte (s. 446) som eksempler på »den på vrangfortolkningen baserede 'ildesindede' kritik« af JVJ. Dr. Nedergaard alene behersker banen og den rette lære.

Dét må man lade ham: falsk beskedenhed er aldrig hans problem. Som sløjfe på en note (s. 41) om sprog i gymnasiet skriver han typisk: »Hvad verdenslitteraturen ivoøvrigt kunne byde på, fortier man stadig for eleverne (se dog min *Litteratur og idéhistorie* (1987))!« Og man gør klogt i ikke at sidde hans ord overhørigt. Hvor han mindes de forelæsninger som den forrige udgave af hans bog bygger på, minder den beskedne tilstrømning til timerne ham om at »et fortidigt doventyr« i forelæsningsalen »alligevel synes at have efterladt sig talrige efterkommere« (s. 415).

Hermed er vi inde på den tredje og sidste grund til at genudsende et signalment af denne JVJ-bog. Godt agterudsejlet af moderne biografisme og videnskabelig diskurs nærmer den sig omsider forsvindingspunktet. Mens dens dogmatiske opfattelse af hvad der er centralt i digterens liv og værk for længst er passé, er det af aktuel interesse at det meste som Nedergaard tilsidesatte i dag står i centrum for tekst- og kulturforståelsen. I februar 1995 var stakke af JVJ (1993) på nedsættelse. Da der ligger 25 år mellem hver ny Jensen-bog af Nedergaard, kan Jens Kruuse vist omsider få varig fred, og vi andre forfølge friske spor.

II

En som har gjort det sidste er Ib Michael i forordet til nyudgaven af JVJs *Christofer Columbus* (1992).⁴ Om den kulturimperialisme som Columbus indvarslede, skriver Michael bl. a.: »Vi fandt en ny verden, men vi så den ikke. Vi havde et kors for tanken med os hjemmefra« (s. 13).⁵ Men hvad vi der fandt den nye verden ikke kunne se, kan digtningen artikulere. Med et citat af Octavio Paz: »Digtningen er *den anden* stemme. Ikke historiens eller anti-historiens stemme, men den stemme i historien, som altid siger noget andet« (ibid.). Dette spil mellem digtning og virkelighed, mellem *det andet* og dets fortrængning, er det samme som udmærker forholdet mellem imperialismen og dens kultur. Den chauvinisme som Leif Nedergaard så i imperialismen er kun en grov forsimpling heraf. Den

svarer højst til de reduktioner JVJ med tiden selv kom til at ligge under for. Ib Michael beskriver dem sådan: »JVJ var en af dem der med årene gik hen og blev klogere end sin kunst. Ideerne skulle passe, regnskabet gå op. Han havde fået sig en indre facitliste, som var fraværende fra projektet, da han skrev mesterværker som *Himmerlandshistorier*, *Kongens Fald* og *Digte 1906*« (s. 16).

Men modsat apologeter som Nedergaard har JVJ mere end sin facitliste. Han har virkelig sin stil. Selv *Den lange Rejse*, som er blevet beskyldt for så meget, har den, ja, røber i sjælden grad hvilken sammensat, facitforflygtigende foreteelse denne stil er. Når alt det kritiske om *Den lange Rejse* er sagt, siger Michael, kan man også sige »at værket som helhed er udtryk for nytænkning, idet JVJ stiller litteraturens forskellige genrer – roman, digt, essay – op mod hinanden og således forårsager et sammenbrud i kategorierne, hvorved der frigøres en hidtil bunden energi« (ibid.). Det er en stil der »funkler« (ibid.), og ifølge Michael kunne man tro at »JVJ havde stået fadder til den magiske realisme«, som vi kender den fra García Márquez (s. 17). Mens JVJs syn var tidsbunden (som Nedergaards bog om ham), er »han til gengæld så moderne i sin stil, at nutiden næppe har fatet det« (s. 20). Selv har jeg argumenteret for at han med al sin imperialistiske ideologi er en tidlig postmodernist.⁶

I hvert fald er JVJs stil, den grænseoverskridende sensibilitet, den *anden* stemme i historien, som dog er anderledes *end* historiens, uomgængelig, hvis man i dag vil hans forfatterskab ind på livet. Vil man det? Et svar – ja flere svar – fremkom som bidrag til et JVJ-symposium som Farsø Bibliotek afholdt den 28. august i anledning af 50-året for JVJs tildeling af Nobelprisen. Bidragene er under titlen *Columbus i Himmerland* (1994) udgivet af Helene Kragh-Jacobsen i Farsø, og Aage Jørgensen, som tidligere har været medudgiver af to bøger om digteren – senest Farsø Biblioteks tekst- og billedbog om *JVJ. Himmerlænding Dansker Kosmopolit* (1992)⁷ – og som også har bidraget med et kapitel til den aktuelle bog.

Ganske som denne titel spænder Columbus-bogens fra det nære til det fjerne, fra det lokale til det universelle. Jørgensens eget bidrag drejer sig om det første, »Himmerlandshistorierne i litteraturhistorien«, mens »Columbus. Drift og darwinisme i JVJs forfatterskab« behandles af Henrik Wivel, der tidligere har skrevet om driftsmotivet hos JVJ. Forud for disse fremstillinger af yderpunkterne i forfatterskabet behandler Erik M. Christensen hvad han ser som »JVJs livsopgave«, mens en længere diskussion af »JVJs lyrik – og hvad deraf følger« ved Sven Hakon Rossel og en kortere af »JVJs myter« ved Erik Dahlerup omrammer aksen mellem Himmerland og Columbus, måske for dermed at antyde hvordan det universelle og det nære kan være forbundet, genre- som holdningsmæssigt. Bogen, som er fint illustreret, slutter med en rundbordssamtale mellem fire af foredragsholderne og et appendix med forskellige praktisk-nyttige oplysninger om JVJ.

»Tesen er, at JVJ i sin digtning søger at nå en virkning hos modtageren, snarere end at udtrykke sit eget inderste«, skriver Erik M. Christensen i sit åbningsbidrag (s. 7). Det er en tese han tidligere har fremlagt i artikelform,⁸ og som han nu udvikler med at sige at »JVJs forfatterskab ikke er fremlagt for det læsende publikum som et fængslende udtryk for digterens personlige indre, men som lærestykker, objekter for tilegnelse, hjælpemidler« (s. 8). Hvilken lære(r)! For Christensen er JVJ »troværdig som forfatter. Han kan nok modsige sig selv og han

kan være i modstrid med andre kilder, men han forbliver troværdig ... Jeg er parat til at søge længe, meget længe, før jeg opgiver min tillid, og som regel tror jeg hans ord« (s. 12-13).

Spørger man dernæst hvad de troværdige ord udtrykker, svarer Christensen: Hverken modernisme eller reaktion (s. 10), men en livsbekræftende relativisme (s. 11, 13), som endda er lige ved at relativere mennesket selv som »ubetinget, ubegrænset værdifuldt«, men som alligevel er en »udviklingslære forpligtet på livslangt medarbejderskab i retning af humanitet« (s. 15-16). »Bestræbelsen var human, gennemgående«, hedder det senere (s. 16) med henblik på den ukuelighed hvormed hver generation giver sin kamp mod den allestedsnærværende død i arv til næste slægtled. Døden er bindeled mellem alt levende, og nuet mættes med evighed, som et venskab i verden, som en storslået monisme.

I denne betragtning af JVJs univers er der både rummelighed og fasthed. Det er der ikke mindre i digterens lyrik, som den beskrives af Sven Rossel, der tidligere har behandlet den lyriske genre særskilt i en engelsksproget monografi om JVJ,⁹ og som sammen med Erik M. Christensen forestår den kommende videnskabelige udgave af det samlede lyriske oeuvre. Ganske som Christensen ser Rossel tyngdepunktet i digterens produktion uden for de modernistiske enmærker: »Jeg ser en pointe i, at der i JVJs første digtsamling findes tekster med fast metrum, der er fuldt på højde med den bedste, tidlige prosalyrik, og pointen kan udbygges til en tese, der siger, at det generelt er inden for den faste metriske struktur, den regelmæssige form, hvadenten det gælder de korthugne, oldislandsk inspirerede rytmiske, alliterative vers eller den klassiske, rimede strofe, at JVJ når højst som lyriker; undtagelsen, der bekræfter reglen, er netop et digt som »Paa Memphis Station« fra *Digte 1906* og enkelte senere oversete prosalyriske tekster« (s. 25).

Rossel har tilmed en tese om hvad JVJs gennemgående formdyrkelse kommer af. Den svarer til den »unge JVJs forankring i eller snarere fastholden ved barnheds- og ungdomsmiljøet i Farsø, Louns og Viborg – kort sagt Himmerland. Det er denne binding han søger at komme ud over, at bryde med i studieårene i København fra efteråret 1893 og i de første år som forfatter, en »Sturm und Drang«-tid, en oprørstid, hvorfor et af udtrykkene er den provokerende prosalyrik« (s. 27 f). »Men Himmerland – eller rettere hvad jeg vil kalde Himmerlandsproblematikken – har JVJ aldrig kunnet løbe fra«, skriver Rossel videre (s. 28), og man kunne så tro at enden på historien bliver at digteren efter den forfløjne ungdom vender hjem til folden af klassiske former. Her er det imidlertid at Himmerland viser sig som et problem snarere end et landskab. Rossel forklarer at »for mig står JVJs Himmerland imidlertid snarere som det land Atlantis, en utopi eller snarere en drøm om en harmoni, der er gået tabt eller måske aldrig har eksisteret. Således bliver Himmerland eller rettere JVJs stræben og længsel derefter – »mit hele Liv er en Himmerlandsbeskrivelse« skriver han sammesteds – et billede på umuligheden af at finde et holdpunkt og en livsmening, og dermed et billede på det moderne menneskes eksistentielle hjemløshed, et billede på JVJs egen modernitet« (ibid.).

Den virkelighed som de faste lyriske former søger at klynge sig til er med andre ord selv alt andet end fast. Skal der være overensstemmelse mellem form og følelse, må ikke blot formen føje sig efter følelsen, men denne efter den flygtige

virkelighed den er følelse for. Her hvor den lodrette fordybelse i eksistensen løber på grund, tilbyder drømmen og rejsen sig, ifølge Rossel (s. 28), som mulige, men desværre også utilstrækkelige bevæggrunde. Rejsen mod fjerne mål bliver et skalkeskjul for hjemløshed, og Columbus som den rejsende i indbegreb bliver en mand som nok finder land, men ikke sine drømmes land. Længslen selv bliver hjemløs fordi den altid er større end sine jordiske mål og samtidig berøvet muligheden for metafysisk forløsning.

Det der så tragisk kulminerer i Columbus, er for Rossel (og andre) at se den paradislængsel som er drivkraften i JVJs kunst helt fra begyndelsen af *Den lange Rejse*. Den lever i Dreng og symboliseres i Norne-Gæst, og da hverken Columbus eller naturvidenskaben kan indløse den, fremstår den som en kosmisk hymne på digterens eget ansvar. JVJs forsøg på at besværges sin erkendelse af tilværelsens håbløshed, først med de uregerlige ungdomsromaner og prosadigte og siden med naturvidenskabelige essays, ender med en bekendelse til de faste og rummelige kunstneriske former.

I denne bekendelse kan man godt se en optimisme på kunstens vegne, men også en fortvivlende stædighed eller stædig fortvivlelse. Rossel giver optimismen hvad den kan tilkomme, dels i forbindelse med »Columbus«-digtet (s. 28 f), dels i forbindelse med digtet »Tøbrud«, hvor overgangen fra fast, klassisk form til frie vers faktisk er tegn på en metafysisk grænseoverskridelse, »hvortil svarer et bemærkelsesværdigt skift fra afgrundsdyb pessimisme til jublende optimisme« (35). Men Rossel har også blik for desperationen i JVJs kunstneriske erkendelsesarbejde. Ingen af digterens andre udtryksformer forekommer at være rigtigt farbare erkendelsesveje, og »det er netop i dette forhold, jeg ser min teori om kunsten som trods alt JVJs eneste erkendelsesmæssige medium bekræftet«, skriver fortolkeren (s. 30). Samtidig gælder imidlertid at jo fastere digteren med årene holder på de lyriske former, desto tydeligere afslører han at tilværelsen ikke er for fastholdere; »en skælvende angst spores bag JVJs resignation, da han giver sig naturens kredsløb i vold ... en angst, der faktisk med voldsom kraft bryder igennem i disse digte, så at sige truer med at sprænge deres form og dermed peger ud over det konkrete, det dennesidige« (s. 33).

Det er rigtigt af Rossel at betone at JVJ øjensynligt har svært ved at mane sine metafysiske tilbøjeligheder i jorden. Men et endnu stærkere bevis på digterens vanskeligheder foreligger faktisk hvor han tilsyneladende overvinder dem. Om »Sidste Sang« skriver Rossel at her har vi »et fuldgyldigt eksempel på, hvordan JVJ gennem formen, kunsten, betvinger tilværelsens absurditet, det liv, der som altid hos JVJ er set i dødens skygge, under faldets lov« (s. 31). Ser man nærmere efter hvordan denne betvingelse af tilværelsens absurditet virker i de citerede stoffer af digtet, vil man imidlertid slå af tekstens smukke retorik, ja direkte gribende tautologiske tomgang. Det er som med Himmerland: det er mere Atlantis end en lokalitet i Jylland. Spørgsmålet er derfor om det virkelig er lykkedes digteren at besværges det svundne liv. Som Rossel i forbindelse med »Den jydsk Blæst« (og »Den sørgeligste vise« i romanen om *Christofer Columbus*) skriver: »Vi står her over for en erkendelse, der også deltes af Mikkel Thøgersen, Norne-Gæst og Columbus, at alt farer hen som vinden – men alligevel er fastholdt i kunstnerisk form« (s. 35). Relateret til den formulering går spørgsmålet ud på hvad »fastholdt« betyder. Forevigt? Genskabt? Accentueret? Eller blot formidlet?

Som helhed sætter JVJ sin lyrik, som Sven Rossel fremstiller den, ind på at trodse den moderne tilværelses absurditet. Med den nihilistiske ungdomsdigtning som undtagelsen der bekræfter reglen, er det med klassisk faste eller lempe- ligt frie lyriske former han møder den absurde opløsning. Men paradoksalt nok er det i alle tilfælde former knyttet til en metafysisk tilbøjelighed som den moderne tilværelse har gjort lige så hjemløs – eller i sig selv absurd – som den modernitet den trodser. Rossel konkluderer sin fremstilling med at sige at »der findes næppe et andet dansk lyrisk forfatterskab, hvor en så præcis overensstemmelse mellem form og indhold kan konstateres« (s. 36). Det kan være rigtigt nok – med den tilføjelse at JVJs form og indhold altid mødes i skikkelse af *det umuliges kunst*.¹⁰

Man kan sige at Rossel hermed har påvist mekanikken bag den grænseoverskri- dende sensibilitet som Ib Michael finder slående og moderne i JVJs stil. Men sam- tidig kan man i lyrikkens funktionsmåde se mulighedsbetingelserne for den hu- manitet, som det ifølge Erik M. Christensen var JVJ magtpåliggende at udbrede. Det interessante er hvordan de to synsmåder korresponderer. Bestyrkes digterens troværdighed, som Christensen forstår den, af hans digtes umulige kunst, eller svækkes den deraf? Det har igen at gøre med forholdet mellem Columbus og Him- merland. Taler vi om manden eller myten, og taler vi om landskabet eller utopien?

For at tage Himmerland først, er spørgsmålet til himmerlandshistorierne om de er de folkelige modspil til moderniteten som Ib Bondebjerg har foreslået, eller om de snarere befinder sig i skæringspunktet mellem en »endnu ikke afviklet tra- ditionalitet og endnu ikke udviklet modernitet«, som Flemming Harrits har hæv- det (s. 39)? Aage Jørgensen lader i sit kapitel sin vane tro en række andre forsk- re levere svaret og nøjes selv med nogle illustrerende læsninger af primærmate- rialet.

Hos Aage Schiøttz-Christensen læser han at himmerlandshistorierne er »alle sammen historier fra det tabte land. Det er en forudsætning for deres tilblivelse, at bondens verden er gaaet under eller at digteren er uhjælpeligt skilt fra den« (s. 42). Og en lignende betragtning finder han hos Martin A. Hansen, der bl.a. skri- ver: »Det er jo ogsaa et Himmerland, der gaar under, det han fortæller om. Han har som Dreng oplevet, at et Oldtidsfolk gaar i Graven« (s. 46). Som Harrits var inde på, blev historierne også ifølge Martin A. Hansen til »fordi Digteren, med kløvet Hjerte, hørte begge Tider til« (s. 45). Han var, siger Hansen, »som en Emigrant i sit Himmerland, han forlod det som ung, boede der aldrig fast mere, kom kun paa Besøg, en Flygtning der krydser sit Spor. ... Med Himmerlandshi- storierne brændte han sine Skibe, kom aldrig igen« (s. 52). Selv tilstod JVJ at de forrige tider ikke var mere, men var blevet kedelige: »jeg vil aldrig bo paa Lan- det mere« (s. 44). Hvad Sven Rossel var inde på, har rigeligt belæg: Himmerland som sted er sunket til bunds og i dets sted har vi fået et ekspressionistisk billede på stedløshed (cf. også s. 45).

Den som bedst har tydet forholdet mellem Himmerland som hjemstavn og som tegn på hjemløshed, som gammel lilleverden og som gennemfartsled for moderniteten, er Jørgen Elbek (s. 43). I sin opsigtsvækkende bog fra 1966 ser han mønstret i »Wombwell«, hvor »den store verden passerer gennem den lille ver- den, som den, selv uforvandlet, lader forvandlet bag sig«. Sådan gennemtrænger nye tider da gamle steder: skånselsløst og uden forbehold. Og sådan tager JVJs grænseoverskridende sensibilitet i himmerlandshistorierne vare på Himmerland.

Med Columbus fra Himmerland forholder det sig, som Henrik Wivel demonstrerer, på lignende vis. Manden Columbus bliver aldrig forløst, for i stedet for Paradis finder han blot Amerika. Og som digterisk figur bliver han den mægtige krone på et uforløst værk: JVJs egen lange rejse og storværket *Den lange Rejse*, i hvis sidste bind, *Christofer Columbus*, han »summerer et langt livs skyggebokning med sin tragiske helt op«, efterfulgt af essays om figuren. Der synes ingen ende på hans beskæftigelse med den, og dog ender den som Den flyvende Høllænder, »dødssejleren alle vil møde ... et billede af et genfærd, og derfor også et billede af angsten og det uforløste« (s. 55-56). Igen er det metafysikken der spiller på bordet når Gud er ude. JVJ opgiver den ikke, men vil forankre den i kendsgerninger, og det er lettere sagt end gjort. »Det fysiske bliver tilstedeværende i en grad, der er fuldkommen uoverkommelig«, skriver Wivel træffende. Et større onde ville dog have været at tage den fulde konsekvens af den moderne nihilisme og ladet undomsværkernes spleen ende i det rene selvmord (s. 57). Den der, som Nietzsche, »ikke ville bøje sig for det hele«, må styrte ned »og slukkes som den dansende stjerne, der tilsidst ikke kunne leve med kaos« (s. 58).

I stedet holder JVJ sig til Columbus, som ifølge romanfiguren Lee »førte Folkevandringen efter sig over paa De forenede Staters Grund« og som i skikkelse af Lee selv føres up to date. »En materialistisk sejr, en hedensk renæssance, som lod sig fuldbyrde i Amerikas friluftsbewægelse og *outing*«, som Wivel siger (s. 59). Såvidt den darwinistiske bevægelse i forfatterskabet. Men som sagt, metafysikken spiller på – eller rettere under – bordet i Guds fravær. På den naturalistiske verdenserobring virker den som en modstrøm der med uberegnelig sensibilitet underminerer JVJs pinligt forudsigelige ideologi. Det er med det in mente at han i digtet om Columbus taler om titelfigurens store skygge, der dækker drømmen som Columbus selv aldrig nåede. Wivel udlægger det: »At hans rejse ud, dybest set, er en rejse hjem. Dette er drømmen om det uopnåelige, der spænder hans færd – og JVJ forfatterskab – ind i sin bue. At forsvinde i altings ophav, det evigt kvindelige, bliver mandens livslange og uomgængelige verdenssmerte« (s. 62).

Det lader sig høre, også med andre ord. »Om Columbus opdagelser er at sige, at han aldrig anede, hvor han var. Om Columbus selv er at sige, at ingen aner, hvem han var. I sandhed en mand skabt af drømme«, siger Henrik Wivel i indledningen til sit foredrag (s. 55). Og han slutter det sådan: »JVJ anede jo heller ikke, hvor han var, eller hvem han var. Af det fødes smukke drømme« (s. 63). I hvert fald er det til en smukt sluttet ring at Wivel her forestiller sig kunstnerens store ubekendte, hans eget indre og hans digtede skikkelser og steder, følger sig sammen. Føjer man til denne sammenføjning hvad tidligere Rossel og Jørgensen havde at sige, kan man lidt flot konkludere at den gådefulde JVJ forholder sig til den gådefulde Columbus, som denne til det gådefulde Himmerland. Men at al harmonien i JVJs værk skulle være en harmoni mellem størrelser som ikke svarer til deres pålydende, huer selvsagt ikke Erik M. Christensen, der jo stolede på JVJs bevidsthed – og på hans ord. I rundbordssamtalen beskylder Christensen da også Wivel for at gå bag om ryggen på JVJ eller overraske ham i underbukser, hvortil Wivel spagfærdigt svarer at skønt han måske ikke er positivist, men arbejder mere psykologisk med teksterne, så deler han Christensens 'barnlige' kærlighed til JVJs værk, for »det er simpelthen utroligt godt!« (s. 76).

Det er kloge ord, som minder én om JVJs *stil* som Lcif Nedergaard forsømte

den og Ib Michael beskrev den: som digterens egen stemme men samtidig som et udtryk for *det andet*. Alt i alt kan man tale om en grænsemærkning og en grænseoverskridelse i samme åndedrag, ja om et samlet vidnesbyrd om selvet og verden i øvrigt. Ikke underligt at også øretæverne og forsoningen deler holdeplads her. Erik M. Christensen vender til støtte for sit syn på JVJ som den åbne og bevidste digter tilbage til dennes hudløse erkendelse af døden (s. 81). Eksemplet er godt, for er der noget der er *det andet*, er det døden, og med al respekt for bevidstheden og dens terapeutiske kraft, så ville JVJs bevidsthed om døden være ret så kraftløs, om ikke den samtidig rakte ud over bevidsthedens grænser og ind i *det andets* sfære.

Hvordan dette grænseoverskridende spil i sproget foregår, og hvordan læseren bearbejdes af forfatterens bevidsthed mens denne selv ligger under for instanser uden for sin selvforståelses rammer, har vi ikke mange praktisk-teoretiske undersøgelser af her hjemme. Men i en tæt og dybtborende afhandling om romanen som forskningsrejse har den svenske litteraturhistoriker Beata Agrell for nylig fremlagt stof af stor interesse for en diskussion som den JVJ-symposiet i Farsø lagde op til.¹¹ Med risiko for at ignorere de foredragende danskeres flirt med analytisk naivitet, vil jeg anbefale Agrells 'lingvistiske fænomenologi' og 'tekstorienterede narratologi' som analyseredskaber. Bl. a. viser hun »interesse för den konstnärliga repertoarens roll i den litterära läsakten« og for »det litterära tilltalets« betydning for den kunstneriske sprogbrug. Specielt viser hun hvordan »ett tilltalsorienterat återbruk av Resans antika topos tidstypiskt ympar samman en textteoretisk, kunskapsfilosofisk och existentiell problematik i ett konventionskritiskt spel mellan ego-centrerade och alter-orienterade positioner« (s. 489). Agrells primærmateriale er svensk prosa i 1960'erne, men hendes studie vil kunne frugtbar gøre et langt større referencefelt. Måtte den inden for længe kunne dansk litteraturforskning, specielt JVJ-forskningen, til gode.

III

Samtidig med at tekstlingvistisk assistance fra udlandet kan formodes at befrugte forståelsen af JVJs komplekse stilholdning, er der fra dansk side kommet perspektiv på en tilsvarende kompleksitet i forholdet mellem Columbus og Himmerland. Det drejer sig om relationen mellem center og periferi, som den for nylig er fremstillet i en litteratur- og kulturkritisk bog med titlen *Den centrale periferi*, udgivet på forlaget Hovedland i 1994.¹² Hovedland har i sine 10 år på markedet gjort sig bemærket med udgivelser af dansk provinslitteratur, fra Aakjærs erindringer og Skjoldborgs fortællinger til bøger af Knud Erik Pedersen og Knud Sørensen. Der er derfor idé i at man har valgt at fejre sit jubilæum med en bog som behandler vigtige sider af provinsens litterære og kulturelle betydning i dagens danske samfund. Bogen nævner slet ikke JVJ, og meget i dens fremstilling skal da heller ikke optage os her; men læst med JVJ i bakspejlet kaster den lys over konfliktstof i dennes univers som har foregrebet nutidige temaer og som uden refleksion i nutidens spejl ville være let at overse.

Omkring 1960 uddør oversider den bondekultur som i JVJs ungdom afløste den århundredgamle bondekultur bag himmerlandshistorierne. Og ganske som JVJ var splittet mellem det gamle som måtte gå og det nye som måtte komme (og

som han personligt ikke ønskede bopæl i), har tidhvervet omkring 1960 efterladt splittede sind. »Denne blok af historie, disse livserfaringer fra andelstiden fra omkring 1880 til omkring 1960, har en så betydelig indflydelse på den moderne danske kultur og identitetsopfattelse, at der i hvert fald vil gå en generationstid, før dens spor måtte forvitte«, skriver litteraten Johs. Nørregaard Frandsen i sit kapitel »Det periferiske punkt. Om at føle sig hjemme mellem midte og udkant« (s. 16). Det forsvundne bliver, som Hovedlands chef Steen Piper skriver i forordet om Nørregaard Frandsens andet kapitel, »Udkant og magi«, »som en urovækkende rest i sindet« (s. 9). Ekkoet af JVJs Himmerland runger i levende dan-skeres hoveder.

»Danskerne forandrede sig. Før havde vi været et folk med bindinger til lokale egne, nu blev vi fraflyttere og tilflyttere med løsere eller mere perifer[e] tilknytninger til stedet«, skriver Nørregaard Frandsen videre (s. 24). Det hele ender »i monoton og kedsommelig enshed« eller, som det hed i kapitlets overskrift, »i det periferiske punkt«: »Det er vist kernen i den danske karakter, hvis der ellers findes sådan én: En søgen efter midten i form af det periferiske punkt, hvor man er med uden at stikke ud, hvor man på én gang er deltager og iagttagere fra side-linjen« (s. 35). Den store verden som drog forandrende igennem den lille har om-sider forvandlet den sidste til ukendelighed, hvilket paradoksalt nok vil sige til ulidelig genkendelighed sammenlignet med de natur- og skævtgroede originaler som udmærkede de gamle tider. Ikke underligt at JVJ personligt ikke ønskede sig det nye alt for tæt ind på livet.

Som de aktuelle erfaringer således ligger i forlængelse af JVJs mere bange anelser, er deres litterære bearbejdning i nutidskunsten velegnet til at bekræfte den foregribende karakter af JVJs værk. Når Nørregaard Frandsen kalder sit kapitel om »Provins i dansk prosalitteratur i 1980'erne« for »Udkant og magi« er det for at betone en fabulerende realisme hos fx. Arthur Krasilnikoff som svarer til den fantastiske realisme hos Borges eller den magiske hos Asturias – eller García Márquez og dermed JVJ (ifølge Ib Michael)! Grundlæggende, siger Frandsen, »er livtaget med provinsbaglandet en bestræbelse på at få noget i tale, der har lukket sig. Der er hos disse forfattere en oplevelse af, at der i de år, hvor det moderne velstandssamfund etablerede sig, skete et værdi- og betydnings-skred, som satte et så uoverstigeligt skel mellem nogle ret forskellige måder at tænke, leve og opfatte sig selv på, at det næsten ikke er muligt at skræve over. Det opleves som at have to verdener indeni« (s. 40).

Igen har *det andet* udspaltet sig, på godt og ondt, og igen angribes dets problem og indfries dets muligheder et langt stykke i JVJs ånd. En af Krasilnikoffs centrale romanpersoner, Linda, en kvinde »som på godt og ondt er et moderne fraflyttermenneske, er den sidste med erfaringer fra én slags menneskeliv, den fastboende eller landboens. Og samtidig er hun slægtens første repræsentant for en ny slags mennesker, det industrielt-urbane livsmønsters rodløse omflakkere« (s. 56). Som JVJ skilte Himmerland fra sine rødder og omformede det i sit eget billede, har den moderne provinsfødte digter i hans følge skilt sine skikkelser fra den oprindelige rodløshed i JVJs billede. Her er så at sige tale om en tematisering af udkantserfaringer af anden orden. Og »interessant nok har det taget et halvt liv for hovedparten af forfatterne at nå frem til skildringerne af [disse] udkantserfaringer. Det hænger sammen med at de først skulle igennem modernismen og dens

erfaringer, før der blev åbnet for det (sic!) adgangen til de første landskaber« (s. 65).

Resultatet er den fabulerende eller magiske realismes særlige stilblending, som Nørregaard Frandsen beskriver i vendinger som blot tydeliggør hvad der ligger i svøb i JVJs *Den lange Rejse*: »Det er stoffet og erfaringerne, som kalder på en bred, episk form og på fabulerende eller magiske elementer i skildringerne. Den store Historie, altså i betydningen den materielle, faktiske historie med dens objektive og kronologiske sammenhænge, opleves som sprængt. Derfor træder den moderne virkelighed, dens tids- og rumforhold, ikke frem for erfaringen og bevidstheden som en sammenhængende Historie, men som stumper, mosaikker, og som uendeligt mange små historier, der er tilstede og lige virkelige samtidigt. Den postmoderne virkelighed er magisk, fordi den er krakeleret« (s. 69).

Det er denne postmoderne virkelighed som indvarsles med JVJs lange rejse cferhånden som denne store myte krakelerer i uendeligt mange små – og i en stil så magisk som nogen nutidig. Ja, slægtskabet mellem Columbus fra Himmerland og vor egen tids provinsfortolkere går helt ud i periferien af det postmoderne. I Nørregaard Frandsens præcise formulering: »Men i den måde at skrive på finder mange forfattere, der har det bondske land eller provinsielle småbyhuller liggende i sindets bagagebærer, sig tydeligvis godt tilrette. Dér bryder provinsen op i litteraturen som en 'usamtidig' modsætning og kompleksitet i det moderne. Der er en forbindelse mellem det perifere, udkanterne, det provinsielle og det postmoderne. En paradoksal forbindelse som synes at gå *udenom* det moderne« (s. 71-72).

Som sagt tidligere fører der flere tråde ud i det perifere i *Den centrale periferi*. Litterat og anmelder Knud Bjarne Gjesing skriver »I det kritiske hjørne – et essay om at være spinatfugl i provinsen«. Hans skildring af den afblomstrede kritik der er hans emne er stedvis lovlige blomstrende, men som helhed taler han veloplagt for at tiden eller trenden i kulturformidlingen er med periferien, som derved er på vej til at blive central. Antropologen Anne Knudsen argumenterer ikke mindre slående for at myten om den danske decentralisering er netop dét: en myte. I virkeligheden beror decentraliseringen og dens succes på en udstrakt, men veldefineret, centralisering. Periferien trives – på statsmagtens centrale og finansielle vilkår (s. 115).¹³

Med mindre held forsøger en vis Jacob Jonia at lancere den franske sociolog og kulturfilosof Michel Engmann og hans begreb om periferismen, en »post-postmodernisme« som han – Jonia – kalder »en -isme, der opløser sig selv og hele -isme-ræset ... En -isme om -ismernes forfald lyder muligvis tom, indholdsløs, intetsigende – men dog intetsigende på et meget højt plan« (s. 126). Jonias kapitel hedder »Selvmodsigelsestid«, men hvad værre er, afslører forfatteren sig som et barn af denne tid der ikke ved bedre end at gøre en dyd af dens selvmodsigelser (og det ikke på noget særligt højt plan). Snart kolporterer han dybsindigheder som »livet er dér hvor du er« (s. 147), snart flipper han ud i stilen »la verdens flow bli til ens eget bevidsthedsflow« (s. 129). Da han til sidst præsenterer sig selv som »skriver og stand-up-pædagog« og som en mand der »elsker hunde og stærk kaffe« og er »kommet til at skrive« nogle bøger (s. 150), ville man ønske sig at han havde taget sig en ekstra kop kaffe og var gået en tur med hunden i stedet for at være kommet til at aflevere sin *pep talk*.

IV

Ved nærmere eftertanke er man dog taknemmelig for denne antiklimaks. Sammen med Nedergaards bulldozer danner Jonias himmelflugt en slående kontrast til de tankevækkende essays vi ellers har betragtet som den form for livsverden og kunstsyn der i Danmark har JVJ i centrum. Det er en forestillingsverden der vitterligt strækker sig fra Himmerland til Columbus og op igennem hele det 20. årh. Og som har vendt op og ned på vante begreber om centralt og perifert. Det har været en både eksklusiv og inklusiv verden, som både har udfordret og inkorporeret *det andet*. På intet plan eller tidspunkt har den været intetsigende, skønt intetsigende snak har omklamret den.

I amerikansk sammenhæng, hvor kulturelle verdensbilleder interfererer med endnu større kraft og mangfoldighed, ville denne livsverden og kunstopfattelse have produceret *border writing*, som eksempelvis D. Emily Hicks betegner fænomenet i en ny bog, hvis første kapitel typisk handler om den »García Márquez: Cultural Border Crosser« som ifølge Ib Michael – en af vore nutidige danske *border writers* – er en af vort århundredes største danske *border writers*, JVJs, sande valgslægtskaber.¹⁴ Med den bemærkning er der ikke tilsigtet nogen internationalisering af danske forhold på bekostning af deres lokale særpræg. Men der er antydnet at særpræget rummer en rigdom som nok i nødvendig men ikke i tilstrækkelig grad kan forløses på danske præmisser. Hvad kulturstudiet kan hente hos en forsker som Hicks er hvad teksstudiet kan hente hos Agrell: en indsigt i dansk grænseskrift som går ud – og ind – over den danske grænse selv.¹⁵ Som for alvor fører Columbus fra Himmerland til Amerika – og tilbage!

Noter

1. Leif Nedergaard, *JVJ. Liv og Forfatterskab* (C. A. Reitzel, Kbh. 1993).
2. Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (1993; oprt. Vintage Books, New York 1994).
3. Bent Haugaard Jeppesen, *JVJ og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialism* (Rhodos, Kbh. 1984). En diskussion af bl. a. denne bog findes i Poul Houe, »JVJ's Long Journey or Postmodernism Under Way«, *Scandinavian Studies* 64: 1 (Winter 1992), spec. 105-110 [med errata].
4. JVJ, *Christofer Columbus*. Illustreret af Nina Kleivan og med forord af Ib Michael (Gyldendal, Kbh. 1992).
5. Lignende betragtninger har Tzvetan Todorov gjort gældende i en bog med den karakteristiske (under)titel *The Conquest of America. The Question of the Other* (1982; Eng. overs. Harper Perennial, New York 1992). Om Todorovs relevans for forståelsen af JVJs Columbus, se Poul Houe, »Columbus in the Works of JVJ« in: Poul Houe, ed., *Out of Scandinavia. Essays on Transatlantic Crossings of Cultural Boundaries* (U of Minnesota, Minneapolis 1993), spec. s. 107-09. (The Nordic Roundtable Papers, Vol. 13-14).
6. Houe, »JVJ's Long Journey«, 96-128.
7. Anm. i *Danske Studier* (1993).

8. Erik M. Christensen, »Jensen anarkist?« *Edda* 87 (1987), 157-65.
9. Sven H. Rossel, *JVJ* (Twayne, Boston 1984).
10. Begrebet, som jeg anvender det her, har affinitet til Maurice Blanchots 'poetik'. I »Translator's Introduction« til Maurice Blanchot, *The Space of Literature* (1955; Eng. overs. U of Nebraska Press, Lincoln & London 1989), skriver Ann Smock med rette at »to the extent that in the work of art the impossible is realized as such, art alone answers, with true fidelity, to the requirement of Heideggerian authenticity« (s. 7).
11. Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Daidalos, Göteborg 1993).
12. Johs. Nørregaard Frandsen et. al., *Den centrale periferi* (Hovedland, Højbjerg 1994).
13. Argumentationen er på linie med den som John McGowan (i sin *Postmodernism and Its Critics* (Cornell U Press, Ithaca & London 1991)) benytter mod de mange postmodernister som ser den totale modernistiske vision af revolutionens fortrap, proletariatets diktatur eller det teknokratiske Utopia »replaced by decentered, pluralistic notions of untroubled local diversity« (s. 29). Herimod anfører McGowan at »only some notion of semiautonomy – in which localities are still answerable to a holistic democratic norm – could underwrite such a decentered politics« (ibid.). Med andre ord: »local diversity can only be ensured within a social whole that provides for certain basic civil liberties« (s. 30).
14. D. Emily Hicks, *Border Writing. The Multidimensional Text* (U of Minnesota Press, Minneapolis & Oxford 1991). (Theory and History of Literature, Vol. 80). Se også Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Routledge, London & New York 1994).
15. Situationen svarer generelt til den literære kanons, som Frank Kermode forholder sig til den. I sin introduktion til Kermodes *Poetry, Narrative, History* (Basil Blackwell, Oxford & Cambridge, Mass. 1990) udvikler Harold Schweizer (s. 26) et synspunkt i Frank Lentricchias forord til Kermodes *Forms of Attention* (1985) og skriver bl. a. at »one might want to insist on the necessity of an interaction between the canon and its deconstruction by claiming that Kermode preserves the canon only by going all the way with deconstruction«. Grænseskrift er på samme måde – og på samme tid – en dekonstruktion af grænsen for skriftens skyld og af skriften for grænsens.

Poul Houe

Rettelser: Redaktionen beklager trykfejlen 'the Stipendio W.-num' for 'the Stipendium W.-num' i Danske Studier 1994, s. 125, note 3, l. 2.